

אמונת עתיד

"אמונת — זה סדר זרעים"

(שבת לא ע"א)

"שמאמין בחי העולמים וזרע"

(מדרש שוחר טוב תהילים יט)

גליון מס' 67

אלול תשס"ו — תשרי תשס"ז

מכון התורה והארץ ★ כפר דרום — חבל עזה — אשקלון

עורך:

הרב גבריאל קדוש

מערכת:

הרב יהודה הלוי עמיחי

הרב יואל פרידמן

בהוצאת מכון התורה והארץ

רח' דוד ברגר אשקלון

טל' 08-6847325, פקס' 08-6847055

אינטרנט

www.toraland.org.il

דוא"ל

Mahon@inter.net.il

דמי מנוי לשנה - חינם

הוצאות משלוח - 36 שקל לשנה

יוצא לאור בסיוע משרד החינוך

התרבות והספורט - מינהל התרבות

©

כל הזכויות שמורות

ISSN O793 D - 4262

סדר ועימוד

א"א 077-3535047

דפוס האוזר בע"מ

גבעתיים

תוכן

מאמר מערכת

- 5 את העני עימד - לשנת מעשר עני הרב גבריאל קדוש

סוכה ואתרוג

- 9 קיום עשה גדול מלא תעשה הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל
ערעור על כשרות אתרוגי ארץ ישראל
13 הרב צבי הירש שוואדראן זצ"ל

- אתרוג מורכב או אתרוג בחזקת שלא מורכב
16 הרב אברהם סחובולסקי

- הראי"ה קוק וברכת "בריד רחמנא" על אתרוג מורכב
29 הרב יהודה זולדן

- 48 תקנת השבין בגזל סוכה הרב יעקב אפשטיין

מעשר עני

- 55 מעשר עני פסקי הלכות הרב יהודה הלוי עמיחי
חובת נתינת מעשר-עני מפירות טבל שבבעלות מוסדות צדקה
57 הרב אהוד אחיטוב

פסקי הלכות

- 64 'חדש' בזמן הזה הרב יעקב אפשטיין
69 תשובות קצרות רבני המכון

ספר חדש

- 82 סוכת קטיף מערכת אמונת עתיד

רשימת המשתתפים

הרב אהוד אחיטוב	מכון התורה והארץ
הרב יעקב אפשטיין	מכון התורה והארץ
הרב יהודה זולדן	מכון התורה והארץ, מכון לב - ירושלים
הרב אברהם סוחובולסקי	מכון התורה והארץ
הרב יואל פרידמן	מכון התורה והארץ
הרב יהודה הלוי עמיחי	מכון התורה והארץ
הרב גבריאל קדוש	מכון התורה והארץ, רב בקהילת גני-טל ביד בנימין

לקראת השנה החדשה

לכל ידידינו וקוראינו,

ברכת ה' עליכם!

מכון התורה והארץ וצוות המדרשה מאחל לכם ולבני משפחותיכם שנה ברוכה מטל השמים ומשמני הארץ, שנת התיישבות וריבוי תורת ארץ ישראל בכל אתר ואתר. שנה שיבטל ה' מעלינו כל גזירות קשות ויגזור עלינו גזירות טובות. שנה שימלא ה' משאלות לבכם לטובה. שנת גאולה וישועה. שנת דאגה וערבות לכל אחינו בני ישראל. שנת פדיון שבויינו ובכללם יהונתן פולארד. שנה שנזכה לראות "עין בעין בשוב ה' ציון". מערכת אמונת עתיד.

את העני עמד - לשנת מעשר עני

תחילתה של שנה זו, השנה השישית לקראת שנת השמיטה הבאה עלינו לטובה היא שנת "מעשר עני". ישתבח הבורא שזיכנו במצוותיו להרבות צדקה וחסד שעליהם בנוי העולם שנאמר "עולם חסד יבנה" וקרובים הם העניים לריבוננו של עולם וכדברי מדרש רבה על הפסוק "את העני עמד":

לא עמד הוא העני אלא עמי הוא, וכן אמר דוד (תהלים יח) כי אתה עם עני תושיע, אין מדותיו של הקב"ה כמדת בשר ודם מדת בשר ודם מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני אינו מודה בו. רואה קרובו, נטמן מפניו שהוא מתבייש להשיח עמו לפי שהוא עני... ואם היה עשיר הכל נדבקים בו ואוהבים אותו שנאמר (משלי יד) ואוהבי עשיר רבים, אבל הקב"ה אינו כן מי הם עמו - העניים, רואה לעני ונדבק בו... דכתיב ואל זה אביט אל עני וגו', וכן משה אומר לישראל (דברים ו): לא מרבכם חשק ה' וכתוב כי אתם המעט מכל העמים, וכשיתרצה לציון על מי הוא מרחם תחלה - על העניים שנאמר (ישעיה יד) כי ה' יסד ציון ובה יחסו עניי עמו... (שמות רבה פרשה לא פסקה יג).

למדנו את יחסו המיוחד של ריבוננו של עולם לעני, אך האם מציאות זו של עניים בעולם הינה מחוייבת המציאות? האם בכדי לזכות אותנו ולהרבות חסד בעולם יש צורך בחיי עניות של אוכלוסיה מסויימת בכדי שקבוצת אנשים אחרת תרבה ע"ח את זכויותיה?

פעמיים בתורה נכתב הציווי על נתינת מעשר העני בשינוי סגנון: בפרשת ראה - "תוציא את כל מעשר תבואתך... והנחת בשעריך, ובא הלוי... והגר והיתום והאלמנה..." ובפעם השניה בפרשת כי תבוא - "ונתת ללוי, לגר, ליתום ולאלמנה" הגמרא בחולין (קלא ע"ב) למדה משינוי סגנון זה שבין מעשר עני שאדם מחלק בשדהו, בו נאמר "והנחת", לבין מעשר עני שאדם מחלק בתוך ביתו, שם נאמר

"ונתת" שאין לאדם טובת הנאה ממעשר העני שהוא נותן, המעשר אינו שייך לאדם והוא מחוייב להשאירו בשדה, המעשר שייך לעני, אמנם אם לא הגיע העני לשדה אזי יש לך את האפשרות לקחתו לבית ולתתו לעניים. יש שוני בין מעשר עני לתרומה ומעשר ראשון ושני, אשר מקבליהם נוטלים אותם בזכות, "חלף עבודתם אשר הם עובדים באוהל מועד". אך מעשר העני ניתן לעני ללא שום תמורה מצדו של העני, ולכן התורה מצוה "לעני ולגר תעזוב אותם".

בכדי שנוכל לעמוד על משמעות נתינת מעשר עני נתבונן בדיון המרתק בין רבי עקיבא לטורנוסרופוס הרשע בגמרא במסכת בבא בתרא (דף י' ע"א):

וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? א"ל כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. א"ל אדרבה זו שמחייבתן לגיהנם? אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו כששמע המלך לא כועס עליו, ואתם קרוין עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים?

אמר לו ר"ע אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו והלך אדם אחד והאכילו והשקהו כששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנן קרוין בנים דכתיב בנים אתם לה' אלהיכם.

נראה להבין את השוני בשני המשלים, זה של טורנוסרופוס הרשע ומשלו של רבי עקיבא בנקודת המוצא המיוחדת של צדקה וחסד בישראל לבין הגישה של אומות העולם: הגישה הכללית סוברת שעניין השתדלות האדם לפרנסתו ומידת הצלחתו בפועל הם דברים טבעיים ומובנים מאליהם. ברגע שהאדון גזר שלא להאכיל את העבד, יש כאן גזירה שלא ניתן לעבור עליה ולכן מי שינסה להאכיל את העבד בניגוד לרצון רבו עובר הוא על דבר המלך. אך התפיסה ביהדות שונה לחלוטין, וודאי שרצון המלך הוא שיהיו עניים אך המלך נותן לנו את הכוח והיכולת לשנות את גזירתו זו, ובכוחנו ע"י מידת הצדקה לשנות את רצון המלך. לכן רבי עקיבא מתייחס במשלו לקשר שלנו עם ריבונו של עולם כקשר של אב ובן, שעם כל רצונו של האב לעמוד על דעתו, אך בתוך תוכו האב לוקח בחשבון את האפשרות ש"נצחוני בני" ורצונו ישתנה ע"י הבן. וכדברי המדרש רבה (שמות מא א) "אין לך שעה שאנו באים בזרוע אלא בשעה שאנו עושין צדקה".

אך נראה שהמבט היותר עמוק על מצות הצדקה הוא יותר מקיף:
בהמשך דברי הגמרא בב"ב הובא מדרש חז"ל נוסף: "תניא רבי יהושע בן קרחה
אומר כל המעלים עיניו מן הצדקה כעובד ע"ז כתיב הכא השמר לך פן יהיה דבר
עם לבבך בליעל וכתוב התם יצאו אנשים בני בליעל מקרבך".

למדנו מכך שזה רצונו של הקב"ה בעולם להרבות צדקה וחסד ומי שחושב שע"י
נתינת צדקה לעני הוא כביכול משנה סדרי בראשית, בא מדרש חז"ל זה ומגלה לנו את
ההפך: אדם שמעלים עיניו מן הצדקה הוא כעובד עבודה זרה, מכיון שמחשיב את
הטבע כגורם המנהל ומנהיג את העולם ושוכח הוא את ריבונו עולם ולכן נחשב כעובד
עבודה זרה.

בית הלוי בדרשות פירש את הפסוק ולך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים" (דניאל ט
ז) שנאמר על מצות נתינת צדקה כך:

ונאמר דביאור הפסוק כך הוא, דבמסכת בבא בתרא (דף י א) איתא אמר
רבי יוחנן מה דכתיב מלוה ה' חונן דל (משלי יט. יז) אלמלא מקרא כתוב
אי אפשר לאומרו, כביכול עבד לזה כו'. דמפרש להפסוק דהחונן את
הדל, זה הנתינה שהוא נותן לעני, הוא הלואה לו יתברך ולא להעני.
וכן אמר במדרש (ויקרא לד ב) מלוה ה' חונן דל אמר הקב"ה עלי היה
לפרנסו ובא זה ופירנסו כו'. וזהו שאמר הכתוב, לך ה' הצדקה,
דהצדקה שאנו נותנים אין עושין בו שום טובה להעני, ולא להעני נותנים
רק לו כביכול, א"כ הרי צריך לצרף לזה מחשבה טובה וכמו בכל
המצוות, וא"כ לנו בושת הפנים אם אין עושין אותו במחשבה טובה
וכהוגן.

למדנו מדברי בית הלוי שהצדקה אינה מופנית כלפי העני, אלא מופנית כלפי
הקב"ה. ע"י נתינת הצדקה משלים האדם את הבריאה במידת החסד והטוב שבעולם
ובכך מחבר הוא את ישראל לאביהם שבשמים.

לפי דברינו אפשר להבין את המשך הדיון בין טורנוסרופוס לרבי עקיבא:

אמר לו אתם קרוים בנים וקרוין עבדים: בזמן שאתם עושין רצונו של
מקום אתם קרוין בנים ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום אתם
קרוין עבדים, ועכשיו אין אתם עושין רצונו של מקום. אמר לו הרי הוא
אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, אימתי עניים
מרודים תביא בית האידנא וקאמר הלא פרוס לרעב לחמך.

טורנוסרופוס טען שאם ישראל עושים רצונו של מקום באופן כללי אזי אנו
נחשבים כבנים ולכן יש מקום למצוות הצדקה אך רבי עקיבא טוען שעצם נתינת

הצדקה בעצמה היא כבר עשיית רצון הקב"ה ולכן אנו נקראים בנים.
יהי רצון מלפניך ה' א-להינו שלא יהיו עמך ישראל צריכין להתפרנס זה מזה, ולא
לעם אחר. (תענית כד ע"ב) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. ובצדקה נשוב לציון ואזנינו
תשמענה קול מבשר ואומר: "אפס כי לא יהיה בך אביון בקרב הארץ".

גליון זה של "אמונת עתיד" מוקדש לבירור בענייני חג הסוכות ובמיוחד עניין
האתרוגים המורכבים. אנו זוכים לפרסם כאן לראשונה שני מכתבים מרבנן זצ"ל, הרב
יעקב משה חרל"פ זצ"ל והרב שוואדראן זצ"ל, אשר נכתבו למרן הרב קוק זצ"ל
בהתייחסות לספרו "עץ הדר".

מאמרו של הרב אברהם סוחובולסקי בעניין חזקת האתרוג לעומת כשרות
האתרוגים מאיר לנו פנים חדשות בכל הנושא. הרב יהודה זולדן שההדיר את ספרו של
הרב קוק זצ"ל "עץ הדר" מתייחס במאמרו לברכה המיוחדת בארמית על אתרוג
מורכב "ברוך רחמנא אקב"ו על נטילת לולב".

הרב יעקב אפשטיין דן במאמרו על תוקף "תקנת השבין" בגזל עצי סוכה. וכן
צורפה סקירה קצרה על הספר "סוכת קטיף" שיצא בהוצאת מכון התורה והארץ
בעריכת הרב זולדן.

שנת תשס"ז היא שנת מעשר עני, ולכן עסקנו בחוברת זו הראשונה בשנה זו בנושא.
הרב אהוד אחיטוב דן במאמרו בחיוב "עניים" (ישיבות וכד') בהפרשת מעשר עני. "חובת
נתינת מעשר-עני מפירות טבל שבבעלות מוסדות צדקה".

חלקו האחרון של "פסקי הלכות" בעניין מצוות חדש בימינו, מפרי עטו של הרב
אפשטיין, מתפרסם בגליונו. וכן ממשיכים אנו במסורת בפרסום תשובות קצרות
שנענו ע"י רבני המכון באתרי האינטרנט השונים בנושא חג הסוכות ובדיני מעשר עני.

**ב"ה זוכים אנו להתמיד בהוצאת גליונות אמונת עתיד, כדי שנוכל לזכות את
הרבים בלימוד ועיסוק במצוות התלויות בארץ ובמיוחד לקראת שנת השמיטה
הקרבה ובאה, מבקשים אנו מכל ידידינו ומכרינו להפיץ את החוברת ולרשום למנויים
חברים נוספים. החוברות מחולקות חינם למנויים (בהשתתפות של דמי משלוח של
36 שקל לשנה).**

**ישנה אפשרות לעשות מנוי לחבר כמתנה לקראת השנה החדשה, עם הקדשה
אישית של הנותן. פרטים במכון! יישר כוחכם.**

מועדים לשמחה

מערכת אמונת עתיד

הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל

קיום עשה גדול מעבירת לא תעשה

(עיון בספר עץ הדר*)

מכתב ראשון

בעזה"י

שלמא רבה ונפישא, לכבוד האי גב"ר וקדישא הגאון הצדיק המפורסם פאר הזמן
מוהר"ר אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א, הרב דעיה"ק יפו והמושבות תובב"א
בסימן טוב ומזל טוב יהי' כלולת בתו הכלה תחי', עם ב"ז החתן יחי', יבנה מהם
דור ישרים יתענג הדר"ג על צאצאיו שיהיו כמותו אמן כן יעשה ה'.

* בשנת תרס"ז, הוציא הראי"ה קוק את הספר: "עץ הדר - משא ומתן של הלכה ע"ד היתרון
אשר לאתרוגים הכשרים המשומרים של אחינו בני המושבות באה"ק תובב"א ופסולן של
המורכבים". הספר הוא הלכתי ביסודו, בו עוסק הרב זצ"ל בסוגיות מהבבלי ומהירושלמי
בעמקות ובפלפול. הספר התקבל בשמחה אצל לומדי התורה שדנו ועיינו בדבריו. (ראה: עץ
הדר השלם, מבוא, עמ' 27-30). הרב יעקב משה חרל"פ אמר: "מי שרוצה להכיר את הלמדנות
של הרב, ילמד בעיון את 'עץ הדר'" (הרב משה צבי נריה, מועדי הראיה, עמ' קצט). דוגמא
אחת היא מכתבו של הרי"מ חרל"פ בענין. הרב זצ"ל גם היה ידוע כמי שפועל באופן מעשי
שהמטעים יהיו כשרים ללא הרכבה, וגם בזה התיעצו והתכתבו איתו רבנים רבים, כזה הוא
גם מכתבו של הרב צבי שוואדרון (המובא בהמשך). המכתבים הללו נמסרו לנו ע"י הרב
משה צבי נריה זצ"ל.

ששתי כעל כל הון בספרו הנפלא "עץ הדר" שקבלתיו ביום המוגבל לאפריון בתו תחיל, בו הראנו את ידו הגדולה ובקיאותו המבהילה בכולהי תלמודי בבלי וירושלמי, ספרא וספרי וכו' ראשונים ואחרונים. ועם כי עודני לא ירדתי בעומק בתרי אמריו הטהורים, בכ"ז לא אמנע מלהציע לפני כס הדרת קדושתו הערה קטנה שעלתה בלבי בעת קראתי בספרו דרך השקפה ראשונה.

באות ט"ו: "ונראה דהרשב"א¹ חילק בין מ"ע לל"ת דע"כ לא מצינו שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשוא"ת, כ"א במ"ע דערל והזאה ואיזמל דהעמידו דבריהם (ביבמות ז), אבל בל"ת לא מצינו וי"ל דס"ל דל"ת חמיר מעשה וכו', וא"כ אין לנו להוכיח דגם במל"ת יהי' כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשוא"ת". לא זכיתי להבין הדברים, דהא מינה גופא דמצינו שעקרו חכמים בשוא"ת במ"ע מוכח ג"כ לל"ת החמור, דהא גם בעשה דערל והזאה ואיזמל וסדין בציצית אם אינו מקיימם עובר בבל תגרע, לדעת הרשב"א ז"ל, ואם כן מוכח דעקרו גם בל"ת. ועוד יש לדבר בזה עפ"י דברי הרמב"ן עה"ת ויתרו כ', א', דעשין הם מגדר אהבה, והל"ת הם בגדר יראה, ואהבה גדולה מיראה. ועי' בספר דברי אמת קונטרס שישי בענין לאוין ד' פ"ה, ב' בד"ה עולה מן המקובץ, מה שדן שם ע"פ דברי הרמב"ן ז"ל, בצריך להאכיל לו דבר איסור ויש לפניו איסור לאו ואיסור עשה, מאכילין לו איסור לאו, דקיום עשה גדול מעבירת ל"ת (והגם דעבירת ל"ת גדול מעבירת עשה), ק"ו לעניין לעקור ד"ת בשוא"ת, י"ל דכ"ש הוא לל"ת. אך דבזה אין אנו אחראין לומר דהרשב"א ז"ל קאי לשיטת הרמב"ן ז"ל.

ובק' הטו"א², ע"ד הרשב"א ז"ל דייתחייב מלקות בביטול מ"ע למ"ד לשאב"מ לוקין עליו, חשבתי לענ"ד עפ"י דברי הריטב"א ז"ל קידושין ל"ד³ בשם רבינו הגדול ז"ל⁴ לתרץ קו' התוס'⁵ למ"ל להש"ס לומר דאבידה ומעקה ושלוח הקן נשים חייבות משום דהוי מ"ע שאין הזמן גרמא, תיפוק לי' דאית בכל חד מיניהו ל"ת, דבהני אע"ג דאיתנהו ל"ת

1. רשב"א (ראש השנה טז ע"ב).

2. טורי אבן (ראש השנה שם).

3. ריטב"א (קידושין לד ע"א) הא דמחייב.

4. הרמב"ן.

5. תוספות (קידושין לד ע"א) ד"ה מעקה.

אין העיקר אלא העשה שבהם, ולא אתי ל"ת אלא לקיומי' דעשה. וכיון דעשה הוא עיקר, אילו היו נשים פטורות מן העשה היו פטורות מלאו שבו שאין הלאו אלא קיום עשה שבו ע"ש. וא"כ כ"ש בלאו דבל תגרע דלא בא אלא לקיומי' דעשה, פשיטא דאין לנו לשדות חיוב מלקות על העשה. דאדרבה, כיון דעל עשה ליכא חיוב מלקות, לא נאמר לגבי זה הלאו, כמו דלא נאמר הלאו לחייב נשים, אם היו פטורות מן העשה. וכמדומני שזה דבר נכון בס"ד.

טרם אסיים אפיל תחינתי לפני הדרת גאון קדושתו שיעתיר בעדי ואזכה לישב עה"ת במנוחת הרעיון, ותפילת צדיק כי"ב אינה חוזרת ריקם.⁶
הנני מבקש הסליחה מהדר"ג, על השמטתי התוארים שכתבו עלי המסכימים,⁷ כי יראתי מאד מקנאת בני אדם בני גילי, ובלי"ס⁸ ידינני לזכות.
הכ"ד⁹ עבדו המשתחוה מרחוק מול הדרת גאון קדושתו שליט"א.
הצעיר יעקב משה בלאאמו"ר מוהר"ז זצ"ל חרל"פ
אפרוס בשלו' ידידי כלבבי החתן היקר הנעלה כמוהר"ר חיים צבי יהודא הכהן קוק נ"י. גם אל כ"ת אשא ברכתי מז"ט וכו' וכו'.
בעל הדירה הסמוכה לחצרי שואל אותי אם יבוא כ"ת נ"י לפה לשכור דירתו, בעד שני לי"פ עד משך הבא. ימחול להודיעני בטובו. עוד חייב לי כ"ת תשובה על מכתבי הארוך ששלחתי כבר. בטח ישיבני בקרוב.
הס' "עץ הדר" שמעתי שמפליאים אותו פה. ובאמת כל מבין יאשרוהו, כי כמעט בכל אות ואות בלול כמרקחה שני התלמודים רש"י ותוס' ועוד ועוד.
הס' צבי לצדיק כנראה שיגמר בשבוע זו.
ידידו הי"ם הנ"ל

6. הרמ"צ נריה, בשדה הראי"ה עמ' 327, מציין למכתבו זה של הרי"מ חרל"פ. על הקשרים המיוחדים בין הרב זצ"ל לרי"מ חרל"פ, ראה שם עמ' 336. על בקשת הרי"מ חרל"פ להתפלל עליו, ראה שם עמ' 342.
7. בראש הספר "צבי לצדיק" (תולדות הגר"י מיכל שפירא זצ"ל) [הערות הרב מ"צ נריה]. על צבי לצדיק - ראה מכתבו של הרצי"ה בענין זה - צמח צבי עמ' ד-ה.
8. ובלי ספק.
9. הנה כה דברי.

מכתב שני

בעזה"י פעה"ק ירושלים תובב"א י"ט מנ"א ג' עקב תרס"ז לפ"ק
לכבוד ידידי כלבבי חביבי יקרי החתן היקר והנעלה המופלג ומשכיל מו"ה חיים צבי
יהודא הכהן קוק נ"י
אחדשה"ט

היום נזכרתי כי במכתבי לכבוד מר אביו הגאון שליט"א על ספרו עץ הדר, כתבתי
תי' לקו' הט"א עפ"י דברי הריטב"א בשם הרמב"ן בקידושין¹ דהל"ת נאמרה לקיום
העשה. ראיתי היום כי טעיתי בזה מאד, דבזה אינו מיושב קושית הט"א. דהרי בשלוח
הקן כתב הרמב"ן דהל"ת נאמרה לקיום העשה ואפ"ה היו לוקין עליו, אי לאו דניתק
לעשה. ובביטל מבאר ברמב"ם דלוקין אותו. וע"כ דאדרבה נקטינן דהתורה כתבה ל"ת
לחייב מלקות וכ"ז לקיומי דעשה. רק בנשים כ' הרמב"ן דכיון דאם היו פטורות מהעשה
ל"ה מחייבן הל"ת. וע"כ הנני מודה ואיני בוש כי נשתבשתי בזה. וע"כ ימחול כ"ת נ"י
למחוק התי' ע"ד הט"א מתוך מכתבי.

ידידו עוז המברכו בכט"ס משתוקק לראות פניכם

יעקב משה חרל"פ

1. קידושין (לד ע"א).

ערעור על כשרות אתרוגי ארץ ישראל*

ב"ה ה' לסדר "השמר מפניו ושמע בקולו"¹ תר"צ לפ"ק
השוכן בציון והבוחר בירושלים, יגביה דגלו עד רום השמים, כנשר העולה בכנפים
יופיע מן השמים ברכת חיים לרב ספרא וטובינא דחכימא נחל נובע מקור חכמה ה"ה
הגאון הגדול החכם ושלם הוא ניהו ראש המורים הר המוריה שממנו יצאה הוראה²,
לו דומיה תהילה, נחמד מכל אדני פז וסגולה, רבן של כל בני הגולה ע"ה פ"ה עמוהר"ח
אברהם יצחק הכהן שליט"א אב"ד הראשי בעיר ירושלים תוב"ב.
אף כי אנכי קוף לפני ענק לבוא לגשת עד הלום, אין הלום אלא מלכות³, מאן מלכא
רבנן⁴, אבל תמכתי יסודותי, כי במקום גדולתו שם ענוותנותו, ובפרט הלכה למעשה
וכתלמיד שואל לפני הרב לאמור ילמדנו רבינו.
וזה החלי. הן זה איזו שנים אשר אנכי עוסק במסחר אתרוגים וכל חפצי ומאווי הוא
לתמוך את עניי ועובדי ארצנו הקדושה תוב"ב שיקחו רק אתרוגי ארצנו תוב"ב, לחלקם
ביעקב ולהפיצם בישראל, וכן הוא רצון אאמו"ר הרב הגאון וכו' זלה"ה האבד"ק

* שואלים רבים פנו לראי"ה קוק זצ"ל בשאלות שונות הקשורות לאתרוג. יש המבקשים המלצה
על אתרוג כשר, ויש המבקשים סיוע בהשגת אתרוג לא מורכב. ראה: עץ הדר השלם, מבוא,
עמ' 33-34. חלק ממכתבים אילו פורסמו בעבר באגרות הראי"ה ובמקומות נוספים. לפנינו
מכתב מאת הרב צבי הירש שוואדראן, בנו של הרב שלום מרדכי (המהרש"ם) הכהן מבערזאן.

1. שמות (כג, כא)
2. תענית (טז ע"א).
3. רות רבה (פרשה ה, ו)
4. גיטין (סב ע"א)

ברעזאן, בעל מחבר ספר משפט שלום, ודעת תורה, וגילוי דעת, וש"ת מהרש"ם ועוד ועוד. ומאז עוד בשנת תרס"ו יצא בקו קולמוסו בתשובתו הנדפס בקונטרס פרי עץ הדר, ועוד הפעם נדפס מאיש א' הרב המגיד ר' לייב קארעטץ וכתב שם שהוא מברך רק על אתרוג מאה"ק תוב"ב ואך בתנאי שהעידו בפניו שאיננו מורכב. וגם ראיתי באוצר ישראל שכמעט"ה אסר אז ג"כ את אתרוגי אי קורפו והתיר אתרוגי ארצנו והועד שאינם מורכבים ח"ו.

והן בשנה העברה הבאתי כמו בכל שנה אתרוגי אה"ק אשר שלח איש עתי, ויען שהיו אז השערוריה ר"ל הביא איתו הכשרים ותעודות שהאתרוגים מגנות ופרדסי ועובדי ישראל ונהניתי מאד כי קלעתי אל המטרה, אך ליכא שמחה בלי ערבוב תוגה. בא איש א' הדר בארץ הקדושה והוא בעצמו בעל פרדסים ואתרוגים ובתוך אחד השיחים סיפר לפני, מסיח לפי תומו, שכל אתרוגים הן מאה"ק והן מחו"ל המה מורכבים, ואתרוג שאינו מורכב לא נמצא בעולם והוא בעצמו שאל בעת הנטיעה וייעצו אותו להרכיב ע"י ערבי (ומאין נמצא ההיתר הלא איני יודע), אבל כן הי'. ואם אמר יאמר מי שאינם מורכבים, הוא שקר מוחלט, כי אילן שאינו מורכב אינו נושא פירות מהודרים, וגם אינו חי רק זמן מועט. הכלל העולה שאין בנמצא בכל העולם אתרוג שאינו מורכב. ועל שאלתי מה יענה על דברי חז"ל שאסרו אתרוג המורכב לא ידע להשיב, רק אולי נשתנה כעת הזמן והאוויר. ואנכי בעצמי ראיתי כי רובא דרובא אתרוגי מאה"ק המה חלקים ואין להם בליטות ושקועות, וגם בחנתי מידו אתרוגים ומצאתי גם הסימן השלישי שהגרעינים שוכבים לרוחב כמו לימוני, והאיש הנ"ל אמר לי בפירוש שמורכבים עם לימונע. ואח"כ ראיתי בהעיתון הנקרא היינט היוצא בעיר ווארשה ונדפס בשם כתב א' ושמו: ר' טריוואקס היושב בתל אביב, שמה שכמה רבנים פלפלו בדבר אתרוגים מורכבים לא הי' להם ידיעה בענינים אלו, יען כי לא נמצא עץ אחד מני אלף אתרוג שאינו מורכב כי כולם מורכבים הן באה"ק והן בחו"ל. ורק החילוק הוא, שבאה"ק היה מורכבים זיעת אפים של יהודים ובהאי קורפו המה מורכבים בדם יהודים שנשפכו כמים, ועוד דברים כאלו. והכלל היוצא מדבריו שאתרוג שאינו מורכב אינו בנמצא כי אילן שאינו מורכב אינו נושא פירות, ואם נושא פירות אינם מהודרים, ואין להם שום תואר. וגם עוד אמר שאילן כזה לא יוכל לחיות ולישא פירות רק שנה או שנתיים לא יותר.

והנה אתרוג מורכב לפי"ד הלבוש הובא בטו"ז ובמג"א או"ח סי' תרמ"ח ומ"ט ופמ"ג ובאה"ט ובשע"ת ובזל"א הספרדי או"ח ובעקרי הד"ט או"ח סי' לג כולם בסגנון אחד נבאו לאיסור, ועוד כמה וכמה מהפוסקים ומהם ג"כ מתירים, אבל הלא גם מעכת"ה כתב בפירוש בהיתרו שהעמיד שומרים ועדים נאמנים לשמור שלא ירכיבו

ואולי נשתנה כעת. וגם דקדקתי בהכשירים ותעודות מהרה"ג זאנענפעלד הוא מעיד רק שהאתרוגים המה מגנות ופרדסים ועובדי ישראל, אבל אם המה אינם מורכבים אינו זוכר, ואנא זיל קרי ביה רב הוא⁵ להעיד דבר כזה. ובין ובין כך מורה עלה על ראשי, ע"כ באתי בזה לשאול את פי מעכת"ה מה דעתו בזה. כי דבר כזה יוכל להזיק את כל האתרוגים הבאים מאה"ק יען כי הסימנים מעידים ומגידים שכן הוא. ומאד אוותא נפשי לדעת פתשגן קושט דבר אמת למען אדע אם יגזור השם בחיים איד להתנהג האם להביא אתרוגי ארצינו או לחדול כי מה לי להתערב בדבר מחלוקת הפוסקים שרוב העולם נזהרים מלברך על אתרוג מורכב ואפי' מיום שני ואילך, וכבר שוויא אנפשי מלתא דאיסורא רובם ככולם.⁶ אך פקודתי שמרה נפשי ולתשובתו אחכה. והנני חותם בברכה המשולשת כי בן אהרן גם אנכי, וכהנא מסייע כהנא.

צבי הירש שוואדראן הכהן בן לאאמו"ר הרה"ג וכו' האב"ד ברעזאן זל"ה

5. סנהדרין (לג ע"ב).

6. אין לנו את תשובתו של הרב זצ"ל למכתב זה, אך הרב זצ"ל לא סמך על הסימנים הללו כמבחינים בין מורכב לשאינו מורכב. ראה: עץ הדר השלם, אות ח. ראה בהקדמה לספר, עמ' 16-15.

הרב אברהם סוחובולסקי

אתרוג לא מורכב או אתרוג בחזקת שלא מורכב

הקדמה

היוצא לשוק ארבעת המינים לקנות אתרוג כשר לברכה, מוצא שתי נוסחים בכתב ההשגחה על כשרות האתרוג. יש שכתוב עליו שהאתרוג **לא מורכב**, ויש שכתוב בו שהאתרוג **בחזקת שלא מורכב**. נראה לעניות דעתי שההבדל נובע ממחלוקת שישנה ביחס לענף הניטל מעץ מורכב.

מקובל עלינו שאתרוג המורכב פסול לנטילה¹, כלומר אתרוג שגדל בעץ שהכנה היא ממין אחד והרוכב הוא ענף ממין אתרוג, הרי הפרי נחשב תוצר הרכבה ופסול למצות נטילת לולב. אך מה דין "תולדות המורכב": ענף שגדל על הרוכב של עץ המורכב, וקצצו אותו וניטע בקרקע והוציא פרי – האם אף הוא נחשב אתרוג המורכב?

נאמר בתלמוד ירושלמי (כלאים פ"א ה"ד):

תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן **נוטל ממנו ייחור והולך ונוטע במקום אחר** מה נפק מינהון קדריה פרסקיה.

1. אכן יש פוסקים שהתירו בשעת הדחק אתרוג המורכב, אך במאמר זה נעסוק בבירור הדין אף לדעת האוסרים אתרוג המורכב.

וכן פסק הרמב"ם (כלאים פ"א ה"ז):

ומותר ליטע יחור מן האילן שהורכב כלאים, ולזרוע מזרע הירק שנזרע כלאים.

כלומר עץ המורכב משני מינים והוציא יחור אף שנוצר מכח הרכבה אסורה, מותר ליטול אותו ולטעת אותו בקרקע. וחלקו האחרונים בהגדרת "היחור" ובטעם ההיתר ליטע אותו.

א. יחור - הרי הוא כרוכב

בשול"ת בית אפרים (או"ח, סי נה, ד"ה והנה עדיין יש פתחון פה) כתב שיחור מעץ המורכב שנטעו **לכו"ע**² אין לו כבר זיקה להרכבה הראשונה ואין בו תערובת שני מינים אלא כולו ממין הרוכב. לפי זה בנדון דידן אין לפסול את האתרוג שגדל מיחור כזה. וכך כתב הרב אפרים זלמן מרגליות:

ומכ"ש **אם מיחור המורכב הזה** שעושה פרי אתרוג לקחו ממנו ענפים ונטעו והבריכו במקום אחר ועושה אתרוגים דלא איכפת לן בבריכה ראשונה כלל, **דענפים אלו שנתווספו עיקרם מיחור האתרוג הם באים ואין חלק שמיני שבשמינית שמעורב בתוכו מחמת הרכבה הראשונה פוסלו ומוציאו מתורת אתרוג כשר.** וכן מוכח לענ"ד דהא אם הורכב אילן אחד כלאים כגון אגוז ע"ג פרסק והיחור הוסיף ענפים, והוא לוקח ענף מהאגוז המורכב ומרכיבו בתוך אילן אגוז אחר דודאי שרי, **ולא אמרינן כיוון שגידולין אלו**

2. שול"ת בית אפרים סובר שאף בעץ המורכב אין בתוצר הגדל מהרוכב, תערובת שני מינים. **אלא כולו הוא ממין הרוכב** ולכן אתרוג המורכב על לימון הפרי שנוצר מהרוכב הוא רק אתרוג ורצה להתיר אתרוג המורכב בשעת הדחק כאשר אין מצוי אתרוג אחר וז"ל: גם יש לומר דאפילו תימא שהיחור יונק מגוף האילן מ"מ אף שבתחילה היה שם אילן לימון עליו, עתה שהוכן שיוציא פרי אתרוג הרי נשתנה שמו להיות עץ אתרוג שהעץ נקרא ע"פ הפרי, ולא מבעי' אם כבר פסק מלעשות לימון לגמרי אף שבתחילת נטיעתו היה לשם לימון, מה בכך השתא אזל מיניה. אלא אפילו עוד גדלים בו במקצת ענפים מין לימון מ"מ בחלק הזה המושך יניקה לאתרוג, עץ אתרוג מיקרי, ואין אחד נוגע במה שמוכן לחבירו ולכך יוצא ממנו תבנית אתרוג במעט שינוי. **מ"מ בהתייחסותו להגדרת יחור הנלקח מעץ המורכב נקט אליבא דכו"ע.**

נתווספו אח"כ, מאילן הפרסק הם באין, וא"כ ה"ל כמרכיב פרסק
ע"ג אגוז הא ודאי ליתא. וכדאיתא בירושלמי דכלאים עכו"ם
שהרכיב אגוז ע"ג פרסק אע"פ שאין ישראל רשאי לעשות כן, נוטל
ממנו יחור והולך ונוטע במקום אחר וכן פסק הרמב"ם והשו"ע.
ואע"פ שיש לדחות ולומר דמה שאמר נוטע במקום אחר דווקא
קאמר שעושה אותה נטיעה בפני עצמה ואשמעינן דאע"ג שאותו
יחור יש בו הרכבה של כלאים... אבל ליקח היחור ההוא להבריכו
באגוז אפשר שבאמת אסור כיון שנתגדל מעיקר האילן
הפרסק... אך לענ"ד ליתא וכן מוכח דאל"כ היה אסור אף לנוטעו
בפני עצמו דשמא אחר זמן יקחו מזה להרכיב באגוז שיסברו
שאגוז מתולדה הוא אלא ודאי דבאמת משרא שרי...

וכן משמע בשו"ת חלקת יואב³ (או"ח סי' לב סוף ענף ו) שכתב:

איך שיהיה לדינא נראה לי דמורכב ראשון פסול מספק כנ"ל, אבל
תולדותיהן אין שום חשש עליהן.

הרי שאף שפוסל את האתרוג המורכב הראשון מספק, אך תולדותיהן, קרי הענף
היוצא מהרכיב שבעץ המורכב, נחשב אתרוג גמור וכשר לנטילה.

וכן פסק הרב טבר"א הכהן הראב"ד מהמושבה ראש פינה בשנת תרנ"ד⁴ והתיר
ליטול אתרוג שגדל על יחור שמקורו בעץ מורכב.

האיך שיהיה לדעת כל הפוסקים ראשונים ואחרונים פסולים
האתרוגים המורכבים בלימוני ומראנצין ואהרענזיש ובטל דעת
המתיר לדעת כל הפוסקים האוסרים. רק אם לדעת הגננים

3. וכן משמע בדברי הרב חיים אלעזר וואקס (בעמח"ס נפש חיה, מובא בשו"ת בכורי שלמה,
פיעטרקוב, 1894, סי' כח אות א, ז) אך עיין שם אות יט. יש לציין שבבעלות הרב חיים אלעזר
וואקס היו שתי גינות של אתרוגים באזור טבריה וכפר ח'טיין. (שם באות א כתב שכל ההיתר
של בית אפרים היה לא באתרוגים אשר גדלו בעץ המורכב מאתרוג ולימון, אלא כאשר נטל
היחור (הרכיב) ונטעו שכולו נחשב אתרוג, וכן ענפים חדשים שיצאו מהרכיב בשעה שהיה
מחובר ללימון, שבודאי גדלו מצרוף הלימון ועכשו הוציאו ונטעו בארץ, האתרוגים הגדלים
עליו ג"כ כשרים לברכה).

4. התשובה נדפסה בספר אורייתא מס' 12 עמ' קטו.

הבקיאים שאתרוג המובחר שיהיה מורכב דווקא יש להם ההיתר שירכיבו את אילן האתרוג בענף של אילן המורכב בפסול ע"י עכו"ם וזה מותר לדינא כמובא בשו"ע הלכות כלאי אילן שכתב ומותר ליקח ענף מהמורכב ולנטוע במקום אחר. ועיין שם בהגהות "יד שאול" וירכיבו זה הענף באתרוג הכשר ויהיה הפירות היוצא מהם כשר לגבוה ולברכה אם יהיו מובחרים...
וכן נראה שזו היתה גם דעת בד"ץ ירושלים בשנת תרל"ז כפי שפורסמה בספר ארבעת המינים (עמ' קצא):

אנחנו בד"ץ הח"מ נבחרנו לדון ולהורות בדבר הלע"ז אשר יצא על אתרוגי העה"ק יפו ת"ו מחשש הרכבה, ונשלחו בעבור זה בהסכמת גדולי פעה"ק ירושלים ת"ו שלושה אנשים יראים בעלי מדע לבדוק את הגנות שמה בעה"ק יפו ת"ו, ואחרי חזרתם לפעה"ק ת"ו קבלנו עדותם מה ראו וחקרו ובדקו שמה. והיוצא מדבריהם, כי אמנם כן נמצאים שמה אילנות המורכבים בעצי לימון מתוק ומגדלים אתרוגים אשר אין בהם שום סימן להכירו לא מבחוץ ולא מבפנים בחדרי הזרע. כן הביאו לפנינו איזה אתרוגים אשר תלשום מאילנות מורכבים ולא ניכר עליהם שום סימן. אומנם העידו, שבגוף האילן יש סימנים מובהקים ובדוקים להכירו אם הוא מורכב או לא, כאשר חופרים אותו עד שורשו וחפרו ובדקו שמה הרבה גנות ומצאום כשרים. והנה נשאר גם על הבדוקים חשש אולי המה שתולים מאילן מורכב, ובדבר הזה אין שום סימן להכירו. ועל זה ישבנו ועייננו עפ"י דין תוה"ק והסכמנו אשר עפ"י דין אין לחוש לזה כלל, כי אם באנו לחוש לזה, לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם. לכן כל אילן ואילן, אשר יובדק ע"י מומחים שאינו מורכב, אין לנו לחוש אולי הוא שתול מאילן מורכב והוא כשר לכל הדעות בלי שום פקפוק. אך שבעת התלישה, יעמדו אנשים יראים להשגיח שלא יתערבו בהם אתרוגים מאילנות מורכבים. כל זה הסכמנו אנחנו בד"ץ הח"מ ובאופן שיסכים עמנו גם הרב הגאון מוהר"ר מאיר אויערבאך (בעל אמרי בינה) יצ"ו וע"ד אמו"ץ באנו על החתום...

הרי הכשירו את האתרוגים מתוך בדיקה שלא נעשתה הרכבה בעצים עצמם, ואם כן הרי הם עצי אתרוג כשרים. הם דחו מסברא את הרעיון להחשיב ענף שנלקח מעץ המורכב כעץ מורכב בעצמו, מטעם כי אם באנו לחוש לזה, לא נשאר לנו אילן אתרוג בעולם.

אכן הבד"ץ בירושלים תלה פסק זה הלכה למעשה, בדעת הרב הגאון מוהר"ר מאיר אויערבאך (בעל אמרי בינה), ובספר ארבעת המינים (עמ' קצב) כתב על פי "קונטרס פרי עץ הדור", שהגאון מוהר"ר מאיר אויערבאך לא קבל דעתם, כפי שיבואר לקמן, ולא יצא פסק זה לאור. אך בספר תורת רבינו שמואל סלאנט זצ"ל (חלק א עמ' סו) נכתב "וגם הרב הגאון המפורסם מוהר"ר מאיר אויערבאך זלה"ה הסכים אתנו" כלומר עם דעת הבד"ץ שהתיר את עצי הארוגים בפרו⁵. הרב חיים דוד הלוי זצ"ל, רבה של תל אביב, במאמר שהתפרסם בספר תחומין (יה, עמ' 333) הסתמך על פסק הלכה זה של הבד"ץ בירושלים בשנת תרל"ז וכתב:

מבואר איפוא שב"ד צדק בירושלים לפני מאה ועשרים שנה הסכימו שתולדות מורכב כשר למצוות ארבעת המינים.

ב. היחור – תערובת, בריה חדשה

שו"ת מהרש"א אלפנדרי⁶ (סי יג, ד"ה וראיתי להרב"א, וד"ה ואם) דחה את הבנת שו"ת בית אפרים, שהיחור נחשב כרוכב (אתרוג), ודחה את ההיתר ליטול יחור מרוכב ולהרכיבו על כנה שהיא מסוג הרוכב וז"ל:

ופלא הוא בעיני מאי דפשיטא ליה דאם הרכיב אגוז ע"ג פרסק והיחור עשה ענפים שמותר להרכיב עם אילן אגוז מדשרי לנטוע לבדו דגם להרכיב עם אגוז דודאי דשרי. דהא מאי דאסור בהרכבת אילן הוא ודאי משום דילפינן מכלאי בהמה דהקשן הכתוב כידוע. הרי בכלאי בהמה המורכב מותר להרכיבו אפילו עם מינו אבל להרכיבו אפילו עם אימו אסור משום דחוששין לזרע האב שבו, וה"נ

5. ועיין בספר תורת רבינו שמואל סלאנט זצ"ל (חלק א עמ' סב) שהרב סלאנט מעיד שהרב אויערבאך לא הסכים להכשיר אתרוגי יפו גם מאילנות הבדוקים שאינם מורכבים, מחמת ערעור הנטיעות.

6. וכן דחה הרב שלמה אברהם רזעכטע בשו"ת בכורי שלמה (או"ח, סי כה, ס"ק יט).

דכוותיה לבדו שרי, אבל עם האגוז אחר אסור מפני הזרע של
אפרסק שבו ביחור...

המהרש"א אלפנדרי סובר שאין היחור מעץ מורכב נחשב כמין הרוכב בלבד,
ולכן אסור להרכיבו ע"ג מין רוכב אחר, ויש בדבר איסור כלאים. הירושלמי התיר
רק ליטול היחור ולנוטעו לבדו באדמה אבל לא להרכיבו בעץ ממין הרוכב.
הרב שלמה אלפנדרי לא ביאר דיו מהי הגדרת היחור שניטל מעץ מורכב.
לכאורה, טענת שו"ת בית אפרים במקומה עומדת, שאי אפשר לומר שהיחור הוא
תערובת שני המינים, "דאל"כ היה אסור אף לנוטעו בפני עצמו דשמה אחר זמן
יקחו מזה להרכיב באגוז שיסברו שאגוז מתולדה הוא אלא ודאי דבאמת משרא
שרי". וכן יש לשאול, אם היחור הוא תערובת של שני מינים, כיצד עצם נטיעתו
מותר, הרי בנטיעה זו נוטע שני המינים יחד ולא גרע מהרכבה רגילה?
החזו"א⁷ (הלכות כלאים סי' ב ס"ק ט) כתב שאכן בתוצר מהרכבת שני מינים יש
תערובת שני המינים, ואע"פ כן מותר לנוטעו באדמה ואין בדבר זה מעשה של קיום
כלאים, והתוצר אינו תערובת שני מינים אלא מין אחד שלישי – "ברייא חדשה".
וכן כתב החזו"א:

נראה דמורכב של אילן באילן נמי אסור להשקותו מהתורה דהשקאתו
זהו הרכבתו, ואע"ג דנוטל אדם יחור מהמורכב ונוטעו ואין בו משום
כלאים **דחשיב כבריה חדשה ומקרי מין אחד**, מ"מ לעקור את
המורכב ולנוטעו במקום אחר אסור, כי התלוש אין בו שם הרכבה,
וכשנוטעו והוא מורכב משנים זהו הרכבתו שנותן החיות בשניהם...
מתוך דברי שו"ת מהרש"א אלפנדרי והגדרתו של החזו"א, יחור הניטל מעץ המורכב
מאתרוג ולימון שנטעו בקרקע, אזי הפרי שיגדל יהיה פסול לברכה, כי ייחשב מין חדש
ואינו אתרוג כלל.

וכן משמע בדברי החזו"א (הלכות כלאים סי' ג ס"ק ז):

והלכה נראה דמותר להרכיב אתרוג המורכב באתרוג שאינו מורכב
שהפירות דומין דמיון גמור כצנן ולפת. ומיהו **לענין מצווה אם**

7. עיין חזו"א (כלאים סי' ב ס"ק יד) שחזר על היסוד של "בריה חדשה" לענין היתר להפריש
תרו"מ ממלפפון על מלפפון אף שנוצר משני מינים. ועיין מעדני ארץ כלאים פ"א ה"ז הערה

המורכב הראשון פסול גם אם הרכיבו באתרוג הגידולין השניים נמי פסולין...

הרי שמתיר להרכיב יחור הניטל מאתרוג המורכב על אתרוג גמור, רק שיש דמיון גמור בינו ובין האתרוג שאינו מורכב. הרי מוכח שיחור מאתרוג המורכב איננו אתרוג גמור, אלא כנראה כפי שביאר לעיל שהוא מין אחר – בריה חדשה. לכן, לעניין הלכות איסור הרכבת כלאים⁸, גם בשני מינים אם יש דמיון גדול ביניהם מותר להרכיב זה בזה. לעומת זאת, לדעת החזו"א, אין הפרי שיגדל מהרכבה זו אתרוג גמור לעניין המצווה, משום שיש כאן תערובת "בריה חדשה" עם אתרוג. ונראה שגם אם יטול יחור מאתרוג המורכב, ויטע אותו באדמה – הפרי שיגדל ממנו אינו אתרוג אלא מין אחר ("בריה חדשה") ויהיה פסול לברכה.

הבנה זו שיחור מעץ מורכב אינו כרוכב, כבר מצאנו בשו"ת בגדי ישע⁹ (סי יד) שנשאל אודות כשרות אתרוגים מקארסקי וז"ל השאלה:

אתרוגים קארסקאנר המובאים מקארסקי וזה שתי שנים שנתחדש הדבר שמביאים אותם אצלינו והמה מהודרים בכל מיני יופי והידור... והמביאים אותם היה בידם כתב הכשר מר' רפאל פנחס באקי שו"ב ביענאווי, והנה בסוף אלול שנת תקפ"ב לפ"ק השגנו פה"ק ביאלאסטאק מכתב מהרב הגאון המפורסם מוה' צבי דוד נ"י האב"ד ור"מ דק"ק קראקא יע"א... ובהעתקה מאגרת רבני פרינצי מבואר **שהאתרוגים ההם אין להם חזקה שאינם מורכבים וממילא הם מורכבים**... לכן השאלה הוא אם יש לחוש לזה ולפסול האתרוגים קארסקאנר הנ"ל או לא.

8. עיין רמב"ם כלאים פ"ג הל' ה-ו "וכן אם יש שם זרעים ואילנות אחרות אע"פ שהן שני מינין בטבען הואיל ועלין של זה דומין לעלין של זה או פרי של זה דומה לפרי של זה דמיון גדול עד שיראו כשני גוונין ממין אחד לא חששו להן לכלאים זה עם זה שאין הולכין בכלאים אלא אחר מראית העין. כיצד הלפת עם הצנון אינן כלאים זה בזה מפני שפרייהן שוין, והלפת עם הנפוס אינן כלאים זה בזה מפני שהעלין שלהן שוין, אבל צנון עם הנפוס אע"פ שהעלין דומין זה לזה והפרי דומה לפרי הרי אלו כלאים הואיל וטעם פרי זה רחוק מטעם פרי זה ביותר וכן כל כיוצא באלו.
9. נכתב ע"י הרב שמואל הלוי מק"ק ביאלאסטק, נכד הרב מרדכי יפה בעל הלבושים; אך תשובה זו היא מאת הרב אריה ליב צינץ.

ובתשובה (ס"ק כג) כתב להסביר דעת רבני פרינצי שכתבו "שהאתרוגים ההם אין להם חזקה שאינם מורכבים וממילא הם מורכבים":

כי איך אפשר להעיד שאינם מורכבים כי אפילו יצאו ממורכבים מאלף שנים קדמוניות אם הם מורכבים תולדותיהם כיוצא בהם וגם דור עשירי לא יבוא בקהל ה' עד עולם...

כלומר רבנים אילו סברו שאף יחור מעץ מורכב אין הגדרתו כרוכב אלא **תולדותיהם כיוצא בהם**, ויש ביחור תערובת שני המינים או נחשב "בריה חדשה" ולא אתרוג. ולכן כל שאין בעצי האתרוג חזקה שאינם מורכבים ממילא הם מורכבים. הרב אריה ליב צינץ דחה חששם מחמת שאין להם חזקה, משום **שלאף אתרוג אין חזקה**. אך נראה שלא חלק על היסוד שתולדות של עץ מורכב עד כל הדורות ג"כ נחשב מעורב ולא אתרוג וז"ל:

ומינה נמי מה חזקה יש ליעניעזר שאינם מורכבים, אי משום שנהגו אבותינו לצאת בהם אין זו חזקה במקום שרחוק ממקום גידול האתרוגים שידוע שאחינו בית ישראל שומעים לקרב ולא לרחק ומצוות חביבות עליהם לברך עליהם כאשר ימצאו... אבל לפענ"ד גם המוחזקים הוא חזקה שאין עמה טענה דשמא הראשונים היו מורכבים ג"כ... לכן לדעתי אין ממש בעדות ר' רפאל פנחס באקי **איך יעיד אם לא ידע אביהן**. ואין טעם בדברי רבני פרינצי שכתבו שממילא הם מורכבים מאחר שאין להם חזקה, כי החזקה ג"כ אינו חזקה כי ליכא לברורי כלל.

לדעת בעל התשובה בבגדי ישע רק כאשר יש לנו ודאות שהיחור הוא מעץ מורכב, אינו נחשב לאתרוג גמור, כי גידוליו הם מעורבים או "בריה חדשה". אך **בסתמא** אין לחשוש לדבר זה כי אזי אין לך אתרוג כשר כלל.

זאת הייתה גם דעת הגאון רבי מאיר אויערבך והרב שמואל סלאנט¹⁰ שיחור מעץ מורכב אינו כרוכב, ונחשב תערובת שני המינים או "בריה חדשה". לכן הרב מאיר אויערבך לא הסתמך על עדות שלוחי בית הדין שבדקו את העצים בשורשיהם לוודא

10. ספר ארבעת המינים, עמ' קצב, קצד-קצה, וכן בספר תורת רבינו שמואל סלאנט, חלק א, עמ' סב, בדעת הגאון הרב מאיר אויערבך.

שאינם מורכבים, כי יש לחוש שהם תולדות מאילן המורכב. ואף שבסתמא אין לחוש שהיחור ניטל מעץ מורכב, מ"מ בפרדסים ביפו היו נטועים ג"כ עצים מורכבים וא"כ **יש כאן ריעותא**.

וכך כתב הרב שמואל סלאנט לגאון רבי יצחק אלחנן מקאוונא¹¹:

לא כן האתרוגים הגדלים בסביבות העיר יפו אשר כבר אתחזק ריעותא כי נמצאו שמה אילנות מורכבים אתרוג בלימון, ואחר בדיקה אם כי יש שמה גם אילנות הרבה שאינם מורכבים... זאת ועוד כי רבים מפקפקים ואומרים כי יש לחוש מאוד על השתילים ונטיעות הנלקחים מהאילנות המורכבים שמה אתרוג ולימון, **ובזה אין שייך בדיקה**. אם כי הגאון מוהר"ז מרגליות ז"ל דעתו להתיר, אולם רבים החולקים עליו, ה"ה הגאון מוהר"ל מפלאצק ז"ל בתשובת בגדי ישע... ומה שכתבו הרבנים בתעודתם על הבדוקים ביפו "כי אם באנו לחוש לנטיעות אין לנו אתרוג כשר", במח"כ לא כן הוא, כי במקומות הידועים ומוחזקים מדור דור שאין ביניהם חשש מורכב בעולם וגם עתה לא נמצא בם אף אילן אחד מורכב, **באלה ודאי אין לחוש לנטיעות שבהם. לא כן בסביבות יפו** אשר גידול האתרוגים שמה הוא זמן לא כביר ועוד היום נמצאו מורכבים שמה אתרוג בלימון, ודאי שומר נפשו ירחק מהם, **גם מאילנות הבדוקים שמה מחשש נטיעות שלהם השכיחים שמה...**

מכל האמור לעיל, אין יכולת ליתן השגחה על אתרוג שהוא אינו מורכב באופן ודאי, אלא אפשר רק ליתן כתב השגחה שהאתרוג הוא **בחזקת** בלתי מורכב. במקרה זה יהיה האתרוג כשר אא"כ ישנה ריעותא כדוגמת אתרוגי יפו.

ג. יחור - תערובת זמנית

הרב קוק (שו"ת משפט כהן, סי' כד, ס"ק י, עמ' סב טור 2) מקבל מצד אחד, את ההנחה שיחור הגדל בעץ מורכב, יש בו תערובת שני המינים, אך מצד שני לאחר שניטל מהעץ וניטע בקרקע, הפרי שגדל ממנו נחשב אתרוג גמור הכשר לברכה, וז"ל:

11. קונטרס פרי עץ הדר עמ' 30, ספר ארבעת המינים עמ' קצד, תורת רבינו שמואל סלאנט זצ"ל חלק א עמ' סג.

אבל עכ"פ באילנות עצמם למדנו מכאן, דאליבא דכו"ע לא נאסרה כ"א הרכבה, ע"כ אין מקום לאסור נטיעת היחור הנלקח מאילן המורכב כלל.... ולענין שיקרא איזו תערובת באתרוג בזה לענין מצוה ג"כ אינו נראה, דכיון דעיקרו וגם נופו הוא אתרוג בודאי מתבטלת איזו יניקה צדדית שיש בו. והדבר נראה ברור, שכל מה שצדד הגאון ב"א ז"ל לזכות המורכבים היה רק מפני שאז היה כל החשש של מורכבים כאלה שנוטלים יחורים מן המורכבים ע"ג לימון אבל בעצמם הם אתרוג, ומתוך כך ה' אז הלעז על האתרוגים, וזה באמת ראוי להכשיר, וכדי לחזק את ההכשר בנדון ידידיה נטה קו לפקפק ביסוד המורכבים, אבל לא כיון מעולם למעשה על מורכבים גמורים כאותם שנמצאים בזמננו.

הרב קוק מחדש שכל עוד היחור מחובר לעץ המורכב, הרי הפרי שגדל עליו הוא אתרוג שיונק מהלימון ונחשב תערובת. אך לאחר שתלשו מהעץ המורכב ונטעו באדמה, הרי פסקה יניקתו הצדדית ורק החלק האתרוגי פועל עליו. ולכן מכאן ואילך הוא יונק רק מהיחור שהוא מין אתרוג, הפרי שגדל עליו הוא אתרוג גמור וכשר לברכה.

לפי הבנה זו, הפסול של אתרוג המורכב הוא, שהעץ שממנו גדל האתרוג היה מורכב משני מינים, אך יחור שניטל מן העץ המורכב אינו בכלל אתרוג המורכב. לכן אין צורך לחשוש לאבות אבותיו של עץ אתרוג, כפי שפסק בשו"ת בית אפרים ושו"ת חלקת יואב ובד"ץ ירושלים. אמנם שו"ת בית אפרים סובר, שמעולם לא היתה תערובת ביחור, ואף בזמן שגדל על גבי העץ המורכב הוא כרוכב בלבד. לדעת הרב קוק יש תערובת, אלא שהיא זמנית. כל עוד שהיחור מחובר, יש בו יניקה מן הכנה. לאחר שניטל וניטע באדמה, בטלה יניקה צדדית זו, והוא אתרוג גמור. ואכן מצאנו שהרב קוק נקט שכל האתרוגים בזמנו מורכבים וכ"כ באגרת קיד (באגרות הראי"ה ח"א עמ' קמה):

בימינו כל האתרוגים של הגויים מורכבים ואותם שהתירו את אתרוגי קורפו היה רק מפני שהיו אז ספק מורכבים, ובספק ודאי יש לסמוך עכ"פ בשעה"ד על סימנים.

למרות קביעתו זו הכשיר הרב קוק את אתרוגי יפו. אם היה סובר הרב קוק שאף ביחור יש תערובת אזי היה צריך לחוש לאבות אבותיו של האתרוג? א"כ כיצד היו

לרב קוק אתרוגים שאינם מורכבים? התשובה לכך היא, שלדעתו ברגע שהיחור ניטל מן העץ המורכב פוסקת יניקתו מן הכנה, ונחשב אתרוג גמור.

וכן כתב הרב קוק (אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' רב):

האתרוגים של אחינו איכרים הינם **הכשרים האמיתיים** שאין בהם שום פיקפוק, וכבר הודיעו, ע"פ עצתי, גלוי לעולם כולו, שכל מי שרוצה יבא **ויראה בעיניים**. ודע שכל יתר ההכשרים לא העיז שום רב חשוב לכתוב שהם נקיים מהרכבה, כי הם יודעים בעצמם שהאתרוגים של הגויים בחזקת מורכבים הם, אלא שכבר נתיאשו מאתרוגים כשרים באמת.

הרב קוק היה יכול לומר בוודאות שאתרוגים אילו הם **הכשרים האמיתיים**¹² **ושכל מי שרוצה יבוא ויראה בעיניים**¹³. זאת משום שחשש רק לעצים שהם מורכבים בפועל ואת זאת אפשר וניתן לראות בעיניים. אך אם חוששים לתערובת, גם לאחר הניתוק מן העץ המורכב – אין אפשרות לבירור ואין אפשרות לראות בעיניים שהאתרוג אינו מורכב.

הרב קוק (אגרות הראי"ה, ח"א, יז, עמ' טו) דרש כמה דרישות¹⁴ בעת נתינת השגחה לאגודת "פרי עץ הדר". השניה שבהם הייתה "שאעמיד משגיחים יראי ה' ומומחים לדבר, שיבדקו את הגנות בשורשיהם ע"פ בדיקה מבוררת שלא הרכבו במין

12. עיין עוד אגרות הראי"ה ח"ב אגרת שפט (עמ' מט) בדבר "הכשר מפורש שאינם מורכבים".

13. אגרות הראי"ה ח"ב אגרת תקג (עמ' קמ') בדבר בדיקה שנתית בפרדסים.

14. אכן הדרישה הראשונה לא מבוררת לפי הבנתי וז"ל: ואלא הפרטים, שעל כבודם למלאות למען אוכל לתת את תעודת ההכשר ברוח נכון בע"ה: א. לברר לפני בברור גמור את יסוד הגרעינים, שמהם נתגדלו עצי האתרוגים של כבודם, שנלקחו מפרי האתרוגים הגדלים פרא שאין עליהם חשש הרכבה. התנאי הראשון שהגרעינים יהיו מפרי האתרוגים הגדלים פרא שאין עליהם חשש הרכבה, לא ברור לי מדוע דרש זאת, הרי אף יחור מעץ מורכב מותר לשיטתו?

ואולי יש לחלק בין יחור מורכב שהוא כולו אתרוג ורק יונק זמנית ולאחר נטילתו אין בו שום יניקה מהעץ המורכב, ובין נטילת גרעין שבו יש בגופו תכונות שני המינים (כעין בהכלאה) ולכן כאשר מרבים ע"י גרעינים יש לבדוק שהעץ שממנו גדל הפרי הינו אתרוג גמור ולא מורכב. אך מהירושלמי משמע שמשוויים דין יחור לדין גרעין מעץ הניטל המורכב, וכן פסק הרמב"ם (כלאים פ"א ה"ז) "ומותר ליטע יחור מן האילן שהורכב כלאים, ולזרוע מזרע הירק שנזרע כלאים", וצ"ע.

אחר". לדעתו אין לחוש ליחוס של האילנות, אלא רק שהעץ עצמו לא יהיה מורכב. לכן כאשר יהיו משגיחים יראי ה' **ומומחים לדבר** שיודעים לבדוק בעץ ובשורשיו שאינו מורכב, אזי יש אפשרות לתת כתב השגחה שאתרוגים אילו אינם מורכבים. לסיום יש להעיר ולהבהיר בדברי המשנה ברורה נראה שג"כ לא נצרך לחזקת כשרות של האתרוג שידוע לנו מי היו אבות אבותיו של עץ זה. המשנה ברורה (סימן תרמח ס"ק סה) התייחס להלכה רק לדין עץ מורכב ולא לדין יחור מעץ מורכב:

אתרוג המורכב הסכימו הפוסקים שהוא פסול דלא מקרי אתרוג כלל. ומורכב היינו מאתרוג ולומונ"י או פאמראנ"ץ או שום פרי אחרת אפילו אם הבריך (הרכיב) ענף מאילן אתרוג לתוך לומונ"י וכ"ש אם הבריך (הרכיב) ענף מאילן לומונ"י תוך אילן אתרוג [אבל אם הרכיב משני אילני אתרוג ביחד כגון ענף אילן שפירותיו דקים וקטנים לתוך אילן שפירותיו גסים כשר. א"ר בשם ב"ח]. ובענין ההשגחה ותעודת הכשר על אתרוגים כתב וז"ל:

אכן באמת אודות כתב ההכשר יש ג"כ הרבה לדקדק:

א. שצריך למצוא אנשים שיכירו היטב חתימת המעיד או עכ"פ שהסוחר עצמו יכיר כתב ההכשר והוא יהיה **מוחזק לנו בכשרות**.
ב. על האתרוגים שאינם מוחזקים מכבר בכשרות, להעיד שאינם מורכבים - לזה אין להאמין להמעיד רק אם הוא מוחזק בכשרות וצריך שיהיה ירא שמים לדקדק דאולי מטעי קטעי **ובפרט במלאכת הנטיעה**.

הרי שאף המשנה ברורה מסכים שאפשר ליטול אתרוג שידוע שאינו מעץ מורכב שהרי מצריך שהמעיד יהיה ירא שמים לדקדק שלא יטעו אותו וכן שידוע **בפרט במלאכת הנטיעה**, כלומר שידוע לבדוק בעץ עצמו שלא נעשתה בו הרכבה. **וחזקת כשרות** שמזכיר המשנה ברורה אין הכוונה חזקת כשרות של האתרוג שזקוקים ליחוס של העץ מי היו אבות אבותיו. אלא **לחזקת כשרות של הסוחרים שאינם רמאים**.

כשאין אפשרות לברר על העץ שממנו הובאו האתרוגים, זקוקים לפחות לחזקת כשרות על המעידים עצמם, וכן כתב הרב קוק באגרת תרח (אגרות הראי"ה ח"ב עמ' רלז): על דבר שילוח אתרוג מעבר לים אין במציאות שום אפשרות כעת

להודיע בדעפּעשע את הבטחון של הכשרות על סמך מכתב שנפוץ
לאלפים, פשוט שאי אפשר. על כן אי אפשר לסמוך כי אם כשיהיה
חותמי על התיבה ממש, או לפחות במכתב בחתימת ידי, **שהאיש**
שנשלח אליו למכור מוחזק לנאמן, ושהאתרוגים יצאו מהאגודה של
"אתרוג הכשר"...

כמו כן בימינו, אם בעלי פרדסי האתרוגים מרכיבים זני אתרוגים זה על זה. היורד
לפרדס רואה בעיניו עצים מורכבים. על כורחנו ההשגחה תהיה ג"כ רק שנאמן עלינו
בעל הפרדס שהוא ירא שמים שהרכיב אתרוג על אתרוג והאתרוגים הם **בחזקת**
שאינם מורכבים. דהיינו שבעל הפרדס מוחזק בכשרותו, אך לא שהעץ מוחזק שאבות
אבותיו הם עצים שאינם מורכבים.

סיכום

המחלוקת בהגדרת יחור, היא שגרמה לשני הנוסחים שישנם בכתב ההשגחה על
האתרוגים. לסוברים שיחור לאחר נטילתו מעץ מורכב הוא אתרוג גמור, יש אפשרות
לבדוק כל עץ אם הוא מורכב או לא ויכולים לקבוע בודאות שאתרוג זה אינו
מורכב.

לסוברים שאף יחור יש בו תערובת או שהוא כבר בריה חדשה ולא אתרוג גמור,
הרי אין לנו יכולת לקבוע בודאות בשום עץ שהוא ודאי אתרוג, אלא זקוקים אנו
ליחוסו של העץ, ואז ההשגחה היא שמוחזק הוא שאינו מורכב. חזקה זו היא ע"י
עדות של אנשים שהעבירו מידע זה מדור לדור או שנלקח מעץ פרא. מתוך שאין
על האתרוג "שום ריעותא" מוחזק שמקורו לא ע"י הרכבה.

הרב יהודה זולדן

הראי"ה קוק, וברכת "בריד רחמנא" על אתרוג מורכב

מבוא

מלפני למעלה מארבע מאות שנה, התעוררה בעיה הלכתית חריפה בקיום מצות נטילת אתרוג. במספר מקומות בעולם, החלו להרכיב את עץ האתרוג על עץ לימון או עץ הדר אחר, דבר שעל פי רוב מניין ובנין של הפוסקים, פוסל את האתרוג מלברך עליו בסוכות. הראי"ה קוק, עסק בענין זה בהרחבה רבה, וסייע ופעל למען עמותות ומגדלים שגדלו אתרוגים בלתי מורכבים, וכן כתב תשובות ואגרות רבות בסוגיה זו, ועל הכל, כתב ספר בענין: "עץ הדר - משא ומתן של הלכה על דבר היתרון אשר לאתרוגים הכשרים המשומרים של אחינו בני המושבות באה"ק תובב"א ופסולן של המורכבים". הספר יצא לאור בשנת תרס"ז, לפני מאה שנה,¹ ובשל כך נעסוק בסוגיה אחת הקשורה לנטילת אתרוג מורכב.

האם בכל זאת ניתן לברך על אתרוג מורכב או ספק מורכב, כשאין אתרוג אחר? מספר אחרונים דנו האם ניתן לברך על אתרוג מורכב, ברכה בארמית: "בריד רחמנא אקב"ו על נטילת לולב", ע"פ הגמ' בברכות ומ ע"ב, האומרת שיוצאים ידי חובה בדיעבד בברכה זו. היתרון בכך הוא שאם אסור ליטול אתרוג מורכב, לא מוציאים שם שמים לבטלה בברכה כזו. גם הראי"ה קוק התייחס לשאלה זו, והוא אף עשה מעשה

1. על פעלו של הראי"ה קוק למען נטיעה ונטילת אתרוגים לא מורכבים, ראה בדברי במבוא

כשלא היתה לו ברירה. להלן נברר, האם ניתן לברך ברכה זו במצב ספק, בדיעבד, או שלא, ומה היתה עמדתו של הראי"ה קוק בעניין?

א. ברכת "ברוך רחמנא"

כאמור, המקור לברכת "ברוך רחמנא" הוא בגמ' בברכות (מ ע"ב):

בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב: יצא.
והאמר רב: כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה! - דאמר:
"ברוך רחמנא" מריה דהאי פיתא.

הברכה היתה בארמית, ורב פסק שיצא ידי חובה. כך נפסק להלכה בטור ובשולחן
ערוך (או"ח סימן קסז סעיף י; סימן קפז סעיף א; סימן ריט סעיף ד), שיוצאים ידי חובה אם
מברכים בלשון מעין זו.

האם יש ללמוד מכאן שבמקום שיש ספק בברכה, ניתן לברך בלשון לע"ז? בשו"ת
רבי עקיבא איגר (סימן כה) משיב שגם המברך בלשון לע"ז עובר על "לא תשא", ע"פ
הרמב"ם (הל' שבועות ב, ב) הכותב:

אחד הנשבע, או שהשביעו אחר בשם המיוחד, או באחד מן הכינוין
כגון שנשבע במי ששמו חנון, ובמי ששמו רחום, ובמי ששמו ארץ
אפים, וכיוצא בהן **בכל לשון**, הרי זו שבועה גמורה.

מכאן שגם המזכיר בשבועה את שם ה' בלע"ז, עובר על איסור לא תשא. כך כותב
גם כן החתם סופר בחידושי לנדרים (ב ע"א בד"ה הנה מבואר): "שכל ספק ברכה אסור
לומר 'ברוך רחמנא' וכו', דזה נמי בכלל איסור ברכה לבטלה". בחידושי המהר"ם
שיק על ספר המצות (סימן סט), כותב ששמע כן מפי קדשו של רבו החתם סופר, שאם
אמר "ברוך רחמנא" מריה דהאי פיתא, שלא לצורך כלל, עובר משום לא תשא דחשיב
ברכה לבטלה.

עם זאת, אחרונים רבים כתבו שניתן לברך ברכת "ברוך רחמנא" במקום בו יש
ספק. העקרון הוא שאם הוא חייב בברכה הרי יצא ידי חובה, ואם לאו, אין זה הוצאת
שם שמים לבטלה. כך כותב הפני יהושע (ברכות יב ע"ב בד"ה תוספות ד"ה לא):

לספר עץ הדר שלם, עמ' 9-35. עוד על מעלת נטילת אתרוגי א"י על פני אתרוגי חו"ל, ראה
בספרי: מועדי יהודה וישראל, "ליטול דוקא מאתרוגי ארץ ישראל", עמ' 276-279.

לכולי עלמא יכול לברך בלא הזכרת שם אלא בלשון תרגום, ובכי האי גונא לא שייך איסורא דלא תשא, ואפילו הכי יצא שפיר ידי ברכה, כדאשכחן בפרק כיצד מברכין מבנימין רעיא דאמר "ברוך רחמנא" מרא דהאי פיתא, וקיי"ל דיצא ד"ברוך רחמנא" היינו הזכרת השם, אם כן לכולי עלמא האי דשמעתין מצי למימר "ברוך רחמנא" מרא דהאי גופנא.

כך כתב הרב צבי אלימלך מדינוב, בספר דרך פקודיך מצות לא תעשה ל אות ג (ודף עד ע"ד), שאם מסופק אם צריך לברך ברכה מברכת המצות או הנהנין או השבח, ספק ברכות להקל, ולא יברך משום איסור לא תשא (וכמו שכתב מרן הבית יוסף סוף סימן סז בשם רבינו מנוח). ומכל מקום בברכת הנהנין לפניו שיש חשש שיהנה בלא ברכה יברך בלשון תרגום, ויאמר, "ברוך רחמנא" מלכא דעלמא מריה דהאי מיכלא או משתייא, ואין בזה חשש ברכה לבטלה.²

אך אחרונים רבים לא קבלו זאת, וחלק מהם הצביעו על כך שההצעה לברך במקום ספק "ברוך רחמנא", לא מופיעה בראשונים. כך למשל הקשה הפרי מגדים (סימן ריט, משבצות זהב סק"ג) "שאם נאמר שאין להקפיד על הזכרת "ברוך רחמנא" בלשון ארמי, למה חרדו עלינו הפוסקים כל החרדה הזאת לומר שספק ברכות להקל משום איסור לא תשא, והרי אפשר לברך ולומר "ברוך רחמנא" ויוצא ידי חובה, שברכות נאמרות בכל לשון, וכדאמרין בברכות (מ ע"ב), ואילו איסור לא תשא ליכא, אם לא שנאמר שאף שאם אומר רחמנא לבד אין להקפיד על כך, מכל מקום כשאומר "ברוך רחמנא" מלכא דעלמא, זה מורה שפירוש רחמנא הוא השם ששמו רחום, ולכך אסור".³

2. כך כתבו אחרונים נוספים: הרב צבי בלוס, שו"ת בית שערים (חלק אורח חיים סימן פג); הרב אליעזר פאפו, חסד לאלפים (סימן קסז סעיף יב); הרב יוסף חיים, שו"ת רב פעלים (חלק ג חלק אורח חיים סוף סימן ז), ובבן איש חי (פרשת נשא סעיף ט); הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן (או"ח סימן רב סעיף ג); הרב אברהם דוד מבוטשאטש, (אשל אברהם אורח חיים סימן ריט); הרב שלום מברעזן, דעת קדושים יורה דעה (סימן יט סעיף טו); הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט (ברכות מ ע"ב).

3. להלן פוסקים הסוברים שאין לברך "ברוך רחמנא" בספק: חוות דעת, (יורה דעה סימן קי, בבית הספק); בגדי ישע (או"ח סימן קפח ס"ק יא); הרב יהודה ליב מרגליות, שו"ת פרי תבואה (סימן סו); הנצי"ב, העמק שאלה (פרשת יתרו שאילתא נג אות ב); הרב יעקב סופר, כף החיים (או"ח סימן קסז אות ע); הרב מרדכי יעקב ברייש, שו"ת חלקת יעקב (חלק ג סימן יח); שו"ת מהר"ם בריסק (ח"א סי' נח אות ב); הרב חזקיה מדיני, שו"ת מכתב לחזקיהו (השמטות דף

ב. "בריד רחמנא" על אתרוג מורכב

האם ניתן לברך ברכת "בריד רחמנא" על אתרוג מורכב, או כשיש ספק האם האתרוג מורכב? בשאלה זו מצינו כמה התייחסויות בכתבי הראי"ה קוק, בהם הוא נסמך על דיון דומה שדנו אחרונים בשאלה זו. נציין את הדברים לפי שנות הופעתם בכתבי הראי"ה קוק.

בשנת תרמ"ח, כתב הראי"ה קוק (עיטור סופרים, חלק ב עמ' 26 ב), שיש להעדיף את אתרוגי ארץ ישראל על כל אתרוגי חו"ל, ועל אתרוגי קורפו בפרט, שעליהם יצא לעז גדול.⁴ הוא כותב שאיננו מעוניין לחזור על גנותם ורפיון הכשרם של אתרוגי קורפו, ועל תעלולי הסוחרים משם:

רק דבר אחד אזכיר, אשר בהיותי בבית אחד מהגאונים שבדורנו שי,⁵ הראני (בדברינו יחד על אודות אתרוגי קורפו שהוא מתנגד להם בכל לב), מה שכתוב עדות נאמנה בספר ברכת משה⁶ שבשנת תקס"ט לא היו נמצאים בריוח אתרוגים אחרים זולת אתרוגי קורפו, והגאון בעל חמודי דניאל ז"ל,⁷ לא מצא רק אתרוג מקורפו, ובעיר הורדנא לא נמצאו אז אתרוגים אחרים, ותיקן הוא ז"ל שמצד ספק ברכות יברכו שלא

קד ע"ד; הרב יעקב צבי הורביץ מפרובזנא, שו"ת צור יעקב (סימן קפג); הרב ירוחם פישל פירלא, ספר המצות לרס"ג, (חלק א, דף מד ע"א, ואילך); הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה (חלק או"ח ד סימן מ, אות כז); הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת (חלק ו סימן טו) הביא דעות האחרונים בענין, וסיכם להלכה: "במקום שיש ספק או מחלוקת הפוסקים בדיני ברכות, אין לברך אפילו בלשון תרגום "בריד רחמנא" מלכא דעלמא וכו', שגם בזה יש חשש איסור ברכה לבטלה. הילכך יהרהר בלבו הברכה ודיו".

4. יצחק רפאל, "אתרוגי קורפו ואתרוגי ארץ ישראל", שרגא, א (תשמ"ה), עמ' 84-90; דוד פורת, "הפולמוס על אתרוגי ארץ ישראל בשנים 1875-1889", עבודת גמר לאוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ג; יוסף שלמון, "הפולמוס על אתרוגי קורפו ואתרוגי ארץ ישראל בתרל"ה - תרנ"א", ציון, סה (תש"ס), עמ' 75-106.

5. להלן נראה שהגאון המדובר הוא, הרב יוסף זכריה שטרן.

6. הרב משה קערנר, ברכת משה, דיני שהחיינו עמ' 28. על אישיותו, ראה: הרב אברהם הלוי שישא, "בריד רחמנא", צפונות, יט (תשנ"ג), ד, עמ' פז-פט.

7. הרב דניאל מהורדנא. בברכת משה מספר שהרב דניאל מהורדנא, "עמל בעמלה של תורה ואזן וחקר יותר מ' דפים בחריפות ובקיאות ותקן אז לברך בריד רחמנא על נטילת לולב". בהמשך הוא מספר עוד שהוא שמע מפי רבנים אחרים שכך נהגו.

במטבע הברכה הנהוגה רק "בריד רחמנא" וכ' אקב"ו על נטילת לולב. ובקרוא הגאון מהר"ם סופר בעל חת"ס את דברי קונטרסו וטעמו של הגר"ד ז"ל הוטבו דבריו מאד בעיניו, ובמכתב כתוב בחודש סיון שנת תקפ"ו כתב שכן עשה גם הוא ז"ל הלכה למעשה. כ"כ שם צד 28⁸ וכהנה רבים וגדולים אשר החזיקו בצדק בקריאת תגר על אתרוגי קורפו, וכאשר קיבץ כבר כבוד הגאון הרח"א וואקס שיח' בספרו נפש חיה, דעת מאה ועשרים גאונים שהסכימו כולם להעביר אתרוגי קורפו מגבול ישראל.

עדות זו מלמדת על כך שאתרוגי קורפו הוחזקו כפסולים, ואשר על כן לא ברכו במטבע ברכות רגילה. כאמור לעיל, החתם סופר בחידושי לנדרים (ב ע"א), מתנגד לברכת "בריד רחמנא" במקום ספק, וכן יש להעיר שבמקור כתוב שהחתם סופר נהג כך בברכת הלבנה. לא נאמר שהחתם סופר נהג כך בברכה על אתרוג מורכב.

בשנת תרס"ז כתב הראי"ה קוק את ספרו עץ הדר, ושם כתב (עץ הדר השלם, אות יד, עמ' עג-עד):

ובודאי חובה להדר אחר מצוה ודאית אפילו מצד עצמה, חוץ מענין

8. דברים אילו מעיטור סופרים הועתקו בשלמות ע"י הרב חזקיה מדיני, שדי חמד, מערכת הלמד כלל קמא אות לב בסוף, וכן ע"י הרב מרדכי דיסקין, חוברת 'שוב הארץ', ירושלים תרע"ג, דף ו ע"ב- ז ע"א. (בפתח החוברת הסכמה של הרב זצ"ל, מופיע בהסכמות הראיה, הסכמה י"ד, עמ' 19-20). להלן מקורות נוספים שהזכירו את דברי ספר ברכת משה, ואת הנהגתו של החתם סופר: נצי"ב, העמק שאלה (שאילתא נג, אות ב); הרב שלמה אברהם רזעכטא, שו"ת ביכורי שלמה, (סימן לח אות יג); הרב יוסף זכריה שטרן, שו"ת זכר יהוסף (או"ח סימן רלב); הרב יחיאל מיכל רבינוביץ, אפיקי ים (חלק ב סי' ג, ובקונטרס אחרון); הרב שלום מבערזן, שו"ת מהרש"ם (חלק א סי' רה), ובדעת תורה (או"ח סי' רטו סיף ד); הרב שלום טשערניק, משמרת שלום (קוידינוב, סי' ה, ב); הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק (חלק ה הקדמה עמ' ד, וסימן כא); הרב יששכר תמר, עלי תמר- ירושלמי ברכות (פרק ו הלכה ב, עמ' רכא). לפיו יש לומר ברכה זו באותה לשון ולא בשני לשונות ארמית ועברית. ויש לומר: ברוך הרחום מלך העולם... על נטילת לולב; הרב שלמה זלמן אויערבך, שו"ת מנחת שלמה (תנינא ב - ג, סימן ז); הרב אליהו ויספיש, ארבעה מינים (עמ' רצד-רצה). הרח"ד הלוי, "אתרוג מורכב ושמחת יו"ט", תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 335, כתב שאין ליטול אתרוג שהוא ודאי מורכב, אלא בשעת דחק, ואם מותר לברך עליהם "בריד רחמא" תלוי במחלוקת הפוסקים בדורות האחרונים.

הברכה שכבר כתבו הגדולים שה' בדור שלפנינו בעל חמודי דניאל, וחתם סופר הובא בספר ברכת משה, דבמקום שלא מצאו כי אם אתרוג שיש עליו חשש הרכבה ולא היה אפשר באתרוג, אמרו בנוסח הברכה: "ברוך רחמנא", כדי לאפוקי נפשיהו מחשש לא תשא. וי"ל כיון דהחשש הוא מטעם מין אחר, גרע מזה מורכב אפילו מפסולים גמורים לפי אותה הדעה דס"ל שמברכים עליה בשעת הדחק, דזהו רק באותם שהם על כל פנים ממין המצוה. ועין פרי מגדים באו"ח וסימן תרמט ס"ק כח) שהעיר בסברה זו, ונראה פשוט שמכוונים הדברים ג"כ כלפי דברי הרדב"ז (חלק א' סי' קיא), שהביא המגן אברהם (או"ח סימן תרמ"ט ס"ק כה), ואשרי הזוכה והמזכה שתעשה המצוה כתיקונה.

לפי, יש אולי מקום בשעת דחק לברך על ספק את ברכת "ברוך רחמנא", כדברי המגן אברהם בשם הרדב"ז שיש הנוהגים לברך גם על פסולים, בניגוד לדברי השו"ע שם שאין מברכים כלל על פסולים, אלא שאפשרות זו היא רק כשמדובר במין עצמו, אלא שיש בו פסולים כמו חסר, יבש וכד'. אך אם הפסול של אתרוג מורכב הוא שהוא נחשב למין אחר בכלל, ואין הוא האתרוג שעליו צייתה התורה לברך, אזי אין מקום לברך אף ברכת "ברוך רחמנא".

עם זאת, כשהראי"ה קוק עצמו נקלע למצב בו לא היה לו אתרוג כשר שאיננו מורכב, הוא בכל זאת דן אם יש מקום לברך "ברוך רחמנא". בסוכות בשנת תרע"ה, בעת מלחמת העולם הראשונה, שהה הראי"ה קוק בציריך, וכך כתב לבנו מרן הרב צבי יהודה קוק (עץ הדר השלם, הקדמה, עמ' 19 הע' 9):

ואתרוג לקחתי. ולצערי לא אוכל להשיג בלתי מורכב שאינו כי אם מהמשומרים שלנו, ואין שעה"ד ראייה. וחושב אני לצאת יום הראשון בברכה מאיש אחר,⁹ ולשאר הימים אולי אפשר לסמוך שהפסול הוא מטעם חסר.¹⁰ וגם י"א שמומין אחרים גם כן אינם פוסלים כי אם בא'

9. נראה שהכונה היא שאחר ממילא מברך על הלולב, ומאחר והרב אינו מברך מפני שחושש לברכה לבטלה, יצא ידי חובת ברכה ע"י שמיעתה מאחר מדין שומע כעונה.

10. אתרוג חסר פסול למצוה ביום הראשון, וכשר בשאר הימים. כך ע"פ הגמ' בסוכה לד ע"ב, ונפסק ברמב"ם הל' לולב ח, ז ובשו"ע או"ח סימן תרמט, ה, ובנו"כ שם.

[ביום א']¹¹ ואולי כשלא יהי' בקל לצאת ע"י אחר בברכה, אומר בנוסח בריך וכו', אע"פ שיש מגמגמים על תיקון זה במקום ספק ברכה. והקב"ה ברוב רחמיו ואור חסדיו, יצרף מחשבה טובה למעשה ויזכנו לקיים את כל מצוותיו כתיקונם.¹²

מחוסר ברירה אחרת, כשהיה לראי"ה קוק רק אתרוג מורכב, וכשלא ניתן לצאת בשמיעת הברכה מאחר, מעלה הראי"ה קוק את האפשרות לברך ברכת "ברוך רחמנא" ביום הראשון, אם כי הוא מציין כאן שיש שאכן מערערים על האפשרות הזו, במקום בו יש ספק בברכה. אין הוא מציין את טיעונו בספר עץ הדר, שאם הפסול של מורכב הוא מטעם שאין זה מין אתרוג כלל, לא תועיל ברכת "ברוך רחמנא" כלל. נראה שהסיבה לכך היא שבשאר הימים הוא נסמך על הנימוק שאתרוג מורכב פסול, מאחר והוא חסר, וחסר כשר בשאר הימים.¹³

בנו של הראי"ה קוק, מרן הרב צבי יהודה קוק, היה באותה שנה בחג הסוכות בהלברשטט. אף הוא מספר על קשיים בקיום מצות ארבעה מינים (צמח צבי עמ' פז): לא עלה בידי לקיים מצות החג בשלמות. לברכה שברכתי ככל המון בית ישראל אשר הנם פה, לפני הגיע אלי מכ"ק (ובמה שמובא במגן אברהם, שיש שנוהגים בשעת הדחק לברך על הפסולים, אמנם יש לחלק בין הפסולים כב"עץ

11. יש פסולים שנוהגים כל שבעת הימים ויש שנוהגים רק ביום הראשון. בסיכומם ראה: הרב אליהו וייספיש, "כללי היום הראשון ושאר ימים", ארבעת המינים השלם, עמ' צה- קד.
12. מכתב זה נמסר לי ע"י ר' אברהם זק"ש, ותודתי נתונה לו. כאמור, המכתב הוא לבנו יחידו, מרן הרב צבי יהודה קוק, מתאריך: מוצש"ק ערב חג הסוכות, ציריך. כפי הנראה מדובר בשנת תרע"ה, מאחר ובפנינו נמצא מכתב מציריך מכ"ה תשרי תרע"ה (אגרות הראי"ה ב עמ' שג-שד), בו כותב הראי"ה קוק: "ע"ד ההבדלה כבר העירותי", ובמכתב שציטטנו ממנו נמצא דיון באותו ענין. אכן, במכתב שכתב מרן הרב צבי יהודה בערב שב"ק פר' וילך תרע"ה הוא שואל את אביו שאלה בהלכות הבדלה (צמח צבי, עמ' פד), ובדברי התשובה (צמח צבי, עמ' פח- מובא להלן) ישנה התייחסות לשאלה בהלכות הבדלה. כמו כן בתחילת המכתב שפורסם באגרות הראי"ה שם נכתב: "ותודה לאל שעברו עלינו ימי הרגל לשלום, בקיום המצוות כמה דאפשר", ונראה שזה רומז על הקושי בקיום מצות ארבעה מינים.
13. הפסול של אתרוג מורכב מטעם חסר נזכר אצל מספר אחרונים, כמו הט"ז בסימן תרמט ס"ק ג. הראי"ה קוק עצמו איננו מרבה ל דון בטעם זה, ובעץ הדר השלם אות יא (עמ' נה), הוא אף מערער על טעם זה: "יש מקום לפלפל אם זה נקרא חסר מה שכך גדל בתחילת ברייתו".

הדר", או לאידך גיסא כנזכר שם, שבשעת דחק גדול יש מקום לצאת בספק מצוה כה"ג, וא"כ אולי גם לברך, נשתתפתי עם של הרב נוביל, ולנענועים נתחברתי בשותפות עם צעירים אחרים.

הוא איננו כותב מפורשות, במה לא היתה המצוה בשלמות, האם היה לו אתרוג מורכב או חשש מורכב, או שהיו אילו פסולים אחרים. אך הוא מציין לאמור בספר "עץ הדר" (אות יד, עמ' עג-עד), שיש מקום אף לברך בשעת דחק על פסולים ובלבד שהם מהמינים שציוותה תורה, ומאידך ב"עץ הדר" (אות ח עמ' מד), נכתב שניתן לצאת ידי חובה באתרוג מורכב רק בשעת דחק גדול "דאולי עדיף על כל פנים לצאת בספק מצוה כה"ג מלבטלה לגמרי". מכאן ניתן להסיק שאף הוא לא השיג אתרוג בלתי מורכב, אלא שלא כתב האם יש לברך בשעת דחק שכזו ברכה כתיקנה או "ברוך רחמנא".

שנתיים אחר כך, בשנת תרע"ז, היה הראי"ה קוק בלונדון, והוא כותב במכתב לבנו מרן הרב צבי יהודה (אגרות הראיה ג עמ' נח):

אתרוגים לקחתי שנים כדרכי בגלותי, מפני הספק.¹⁴ ואמנם על אחד מהם יש הכשר מעיד שאינם מורכבים, אבל לא אתמחא לי גברא, והעדות היא נגד החזקה שאתרוגי יוון הם מורכבים. והשני הוא קורסיאני וגידולו קצת פראי, משער אני שאיננו מורכב.

האתרוגים היו כנראה בלתי מורכבים. האחד הוא מיוון, יש עליו עדות שהוא כשר, אך העדות לא מספקת, מאחר וכנראה נותן הכשרות לא מוכר דיו, ועדות שכזו איננה מספיקה להוציא דבר מחזקתו, שהרי אתרוגי יוון מוחזקים כמורכבים. האתרוג השני

14. נוהג זה לפיו לוקחים שני אתרוגים כשיש ספקות על כשרותם, או כשהאחד נאה אך בחזקת מורכב, והשני לא נאה אך בחזקת כשר, נמצא אצל מספר אחרונים (ראה לקמן מאגרות הראיה ג עמ' קכו). הרב ש"י זיון, אישים ושיטות עמ' 62 מספר שכך נהג הרב חיים מבריסק, אשר נטל ראשון את המוחזק למורכב ואח"כ את שאינו מוחזק למורכב. דיונים בנושא זה, ראה: עוד: הרב אברהם זילבר, שו"ת נפש חיה חידושי תורה וביאורים (בסוף); שו"ת אבני נזר, (או"ח סי' תפד); הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש, (סוכות ב סי' ט); הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, (חלק ז, סי' לב); הרב אליעזר ולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, (חלק ו סי' לט, אות י); הרב זלמן נחמיה גולדברג, אור המועדים, (עמ' קצג-קצד); הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, (חלק א סי' קיח). כך נהג אף הרידב"ז (אגרות לראי"ה עמ' נד). ראה עוד: הרב אליהו וייספיש, ארבעה מינים, (עמ' רצה).

היה מקורסיקה, ומראהו החיצוני דמה לאתרוג בלתי מורכב. הסבירות היא שאחד משני האתרוגים שמוצאם ממקומות שונים, הוא כשר ובלתי מורכב. לא נאמר במכתב זה, איזו ברכה ברך עליהם הראי"ה קוק.

על מנהגו ליטול שני אתרוגים משני מקומות שונים, כתב הראי"ה קוק גם בשנה שאחרי, בשנת תרע"ח, עדין בהיותו בלונדון, לבנו מרן הרב צבי יהודה (אגרות הראיה ג עמ' קכו):

ע"ד האתרוג, מנהגי הוא כשאפשר להשיג משתי מדינות הנני נוטל את שניהם זה אחר זה, אולי אחד מהם איננו מורכב עכ"פ באיסור, ואז אולי יש לברך גם כן בתיקון. ואם אין למצוא כי אם אתרוג אחד בלא ברור, אני רגיל לומר ביום הראשון "בריד רחמנא", וכל שאר ימי החג לברך כתיקון.¹⁵

כאמור, נטילת שני אתרוגים ממקומות שונים הוא בשל הסבירות שאחד מהם אינו מורכב, אלא שכאן נוסף שהאתרוג אינו מורכב על כל פנים באיסור. ישנם איסורים שונים בהלכות הרכבה (הגדרת במין, למי אסור להרכיב, ועוד), ויש הרכבות מותרות, עליהם מותר לברך לכתחילה ברכה כתיקנה. אך כשיש אתרוג אחד, כשלא ניתן לברר עליו אם הוא מורכב באיסור או לא, ביום הראשון מברך "בריד רחמנא", ובשאר הימים ברכה כתיקנה.

על דברים אלה כתב במכתב תשובתו, מרן הרב צבי יהודה לאביו (צמח צבי עמ' קכו):
וחדת לי מה שכתב כבוד קדושת מורי אבי, ע"ד נטילת שני אתרוגים מספק: "אולי אחד מהם אינו מורכב, עכ"פ באיסור", שמשמע שיש לדקדק ולהדר גם בלא הרכבת היתר. והלא גם האתרוגים הכשרים רק מהרכבת איסור משומרים הם, ולא מהרכבת היתר.

מדברי הראי"ה קוק ניתן להבין שיש ערך להדר אחר אתרוג שאיננו מורכב אף ללא הרכבה מותרת, ועל כך הקשה הרב צבי יהודה, שהרי האתרוגים הכשרים שאינם מורכבים, אינם מורכבים הרכבה אסורה, אך אין הקפדה אם הם מורכבים הרכבת היתר. אין בידינו את תשובת הראי"ה קוק להערה זו.

15. התייחסות נוספת לסוגיה זו, ראה: הראי"ה קוק, טוב רואי, ברכות אות קב. אין דיון ביחס לאתרוג, אלא בסוגיה ובדברי הפני יהושע (מובא לעיל- פרק א) .

מכתביו ומהנהגותיו של הרא"ה קוק בענין ברכת "בריד רחמנא" על אתרוג כשיש ספקות על כשרותו בשל בעית ההרכבה, ניתן להסיק כך:

[א] העובדה שיש רבנים גדולים שברכו "בריד רחמנא" על אתרוגי קורפו מחוסר ברירה כשלא היו אתרוגים כשרים, מלמדת על כך שאתרוגי קורפו מוחזקים כאתרוגים לא כשרים. יש אף מקום לטעון שתקנת ברכה זו אינה מועילה כלל, לטעם שאתרוג מורכב פסול, מחמת שאין הוא המין שציוותה תורה.

[ב] ניתן לברך "בריד רחמנא" על אתרוג שהוא בחזקת מורכב, בשאר הימים בלבד, ובשעת דחק ומחוסר ברירה, רק אם נטען שטעם פסולו של אתרוג מורכב הוא בשל היותו אתרוג חסר. כך חשב לנהוג הראי"ה קוק מחוסר ברירה כשלא היתה לו אפשרות אחרת. הספק בהקשר זה הוא ספק דיני.

[ג] ניתן לברך "בריד רחמנא" אף ביום הראשון, ובשאר הימים ברכה כתיקנה, כשיש ספק האם האתרוג המונח לפנינו הוא מורכב או לא. הספק הוא בשל אי היכולת לברר את העובדה. כך נהג הראי"ה קוק, כשלא יכל היה לברר. הספק בהקשר זה הוא ספק במציאות, ולא ספק בדין.

ג. החתם סופר וברכת "בריד רחמנא"

לעיל הבאנו מדברי הראי"ה קוק שכתב, ע"פ האמור בספר ברכת משה, שאף החתם סופר סמך על הוראתו של הרב דניאל מהודנא, ובירך ברכת "בריד רחמנא" על אתרוג מורכב. האם אכן נהג החתם סופר לברך ברכת "בריד רחמנא" במקום שיש ספק? ומי הוא הרב הגאון שהראה לראי"ה קוק שכך נהג החתם סופר?

נושא זה נידון רבות בחלופת מכתבים, בין הרב ישראל וועלץ, לבין הרב אליעזר ולדנברג. הטיעון המרכזי של הרב ישראל וועלץ היה שלא יתכן שהחתם סופר נהג כך ביחס לאתרוג מורכב, מאחר ולפיו אתרוג מורכב פסול לחלוטין, ובכללם פסל גם את אתרוגי קורפו, גם כשהוא האתרוג היחיד במקום, ואף כדי שלא תשכח תורת אתרוג. מלבד זאת, החתם סופר בחידושי לנדרים (ב ע"א) שולל לחלוטין את האפשרות לברך ברכת "בריד רחמנא", כדי לצאת מספק ברכה, מאחר ולפיו, "רחמנא" פירושו "רחום", ואין לבטא שם זה בשבועה. ועל כן:

...לפי זה מבורר דבכל ספק ברכה אסור לומר בריד רחמנא מרא

עלמא, דזה הוי נמי ברכה לבטלה כמו אלוקינו מלך העולם.¹⁶

הרב אליעזר ולדנברג טען לעומתו בתחילה, שיתכן והוראת החתם סופר לברך ברכת "ברוך רחמנא" היתה על אתרוגים מקורפו שלגביהם יש ספק אם הם כשרים או פסולים.¹⁷ הוא חזר על כך פעם נוספת ואף הביא מקורות לכך שהחתם סופר הכשיר בדיעבד אתרוג מקורסיקה, ויתכן שכך נהג גם באשר לאתרוג מקורפו.¹⁸ אך הרב ישראל וועלץ נשאר איתן בדעתו שלא יתכן שהחתם סופר נהג בניגוד להוראתו ובירך ברכת "ברוך רחמנא" בו בזמן שלדעתו לא ניתן לברכה כדי להפטר מספק. על כן, כותב לו הרב ולדנברג תשובה שלישית בענין, ושם הוא גם מתייחס לדברי הראי"ה קוק.¹⁹ הוא אכן מעיר שלא כתוב שהחתם סופר בירך ברכת "ברוך רחמנא" על אתרוג מורכב, אלא בברכת הלבנה. את הסיפור על החתם סופר הוא קרא בשדי חמד (מערכת ל, כלל קמא אות לב), שהעתיק זאת מדברי הראי"ה קוק בעיטור סופרים (חלק ב עמ' 26), אשר מעיד שאף הוא ראה זאת בספר ברכת משה, אותו הראה לו רב אחר. וממשיך הרב ולדנברג:

ובהעמיקי חקר עלה בידי בצעד ראשון לברר ולפענח מי הוא זה האחד מהגאונים שגילה והראה להגראי"ה ז"ל רז זה. דהתבוננתי וראיתי בדיוק כלשון הזה הכתוב בשדי חמד בשם הגאון הנעלם, כתוב כן גם בדברי הגאון הגאון הרב יוסף זכריה שטערין ז"ל²⁰ במכתב - תשובתו בספר בכורי שלמה חאו"ח סי' ל"ח אות י"ג (שצינתי בספרי שם)²¹

16. ראה באריכות את דברי הרב ישראל וועלץ, שו"ת דברי ישראל, חלק ב סימן צו; חלק ג סימנים סה, סו, סט, ע, עג, עד, פ, פו. מכתב נוסף בענין של הר"י וועלץ, מופיע בקובץ המועדים - סוכות, עמ' שפד. הוא מוכיח זאת ממספר מקורות בכתבי החתם סופר ובכתבי תלמידיו. עליהם יש להוסיף את שו"ת חתם סופר קובץ תשובות סימן כה.
17. שו"ת ציץ אליעזר חלק ח סימן כב.
18. שו"ת ציץ אליעזר חלק ט סימן לב.
19. שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן יא. ראה שם גם סי' יב.
20. הרב יוסף זכריה שטרן, התנגד אף הוא בחריפות לנטילת אתרוג מורכב ויצא נגד נטילת אתרוגי קורפו. ראה: ח"י חמא"ל, "חלקו של הרב יוסף זכריה שטרן בפולמוס אתרוגי קורפו", ספר רפאל - אסופת מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעים לזכרו של ד"ר יצחק רפאל, ירושלים תש"מ, עמ' רמב - רנא.
21. מכתב אחר של הרב שלמה רזעכטא, בעל שו"ת בכורי שלמה, בענין אתרוגי קורפו, לרב יוסף זכריה שטערן, מופיעה בקובץ המועדים - סוכות, עמ' שצג - שצד.

...ומעתה אם נשוה הלשונות שבכאן ושבשדי חמד נווכח לדעת כי תואמים המה ממש כמעט אות באות. אמור מעתה כי נתברר לנו בלי שום צל של ספק שהגאון הנעלם שהראה להגריא"ה ז"ל את הכתוב בספר ברכת משה הוא לא אחר כי אם הגאון הגרי"ז שטערין ז"ל.²² מסתבר, שהרב יוסף זכריה שטרן, מודה בכך בעצמו, אך טוען שדבריו לא הובנו כראוי. כך ממשיך שם הרב ולדינברג:

אך עדיין לא נושענו להבין פשר דבר ולצאת מסבך הספיקות והדקדוקים האמורים. אולם ראה גם ראה דמדי היותי אחוז ברעיוני בזה, אנה ד' לידי, ובהיותי מדפדף בספר שו"ת באר משה (להגאון ר' משה נחום ירושלימסקי ז"ל מקאמינקא) אגב חיפוש אחרי ענין אחר, נתקבל מבטי על תשובה אחת שנדפסה בסוף הספר (ג' דפים לפני הגמר) והופתעתי לראות שהיא גם היא תשובה שהשיב להגאון המחבר הגאון הגרי"ז שטערין ז"ל על אודות אתרוגי קורפו. עיינתי בה, וראיתי שמעתיק שם ג"כ מ"ש בזה בספר ברכת משה, וג"כ רק זאת. שהרב המורה הזקן מהוראדנא בעל חמודי דניאל תקן אז לברך "ברוך רחמנא" כו' אקב"ו על נטילת לולב וכל גדולי הדור שמעו לפקודתו באין פוצה פה, ומבלי להזכיר דבר - מה מהח"ס שג"כ אמר את דברו על כך. אבל בתוך דברי התשובה הזאת מציאה מצאתי בה המפיצה אור על כל התעלומה שלפנינו, והוא זה, דבאמצעיתה של התשובה הוסיף הגרי"ז ש"ז"ל במאמר המוסגר כדברים האלה: "ובחוברת אחת שנזכר בשמי מה שהראתו לו בס' ברכת משה הנ"ל הועתק בשגיאה על שם הגרמ"ס [=הגאון ר' משה סופר] שהסכים לזה. שם לא נזכר ממנו זה בשמו, רק מ"ש לאח"כ לענין גוף הדין בכל הברכות שמספק יאמר במקום ה' אלקינו כו' "ברוך רחמנא" יעוש"ב" עכ"ל. נפלתי על המציאה הזאת כמוצא שלל רב, ואמרתי בלבי: הנה נתגלה לפנינו פשר כל

22. הרב יוסף זכריה שטרן, שלח מכתב ברכה לראי"ה קוק, עם מינויו לרב בזיימל-אגרות לראיה עמ' כה. צילום המכתב נמצא אצל הרמ"צ נריה, טל הראיה, עמ' צו. שם עמ' צה-צט, עומד הרמ"צ נריה על התארים הנעלים שהוא מעניק לראי"ה קוק.

התעלומה. והד"ת שהיו עניים במקום אחר הנם עשירים במקום זה, ובא זה ולימד על זה, דבצרפנו הכל יחד יוצאת לפנינו תמונה שלימה ובהירה. והוא, דהגרי"ז שטערין ז"ל הוא זה האחד מן הגאונים שאמר הדברים הכתובים בספר ברכת משה להגראי"ה ז"ל, והוא הדפיסם בשמו בחוברת עטור סופרים, ולחברת הזאת הוא שהתכוון הגרי"ז שטרין לומר שהועתק בשגיאה, באופן שיוצא לנו ברור ומבורר כי על החוברת הנזכרת, שכמתכונת דבריה באו והועתקו גם בספר שדי חמד, הוא שבא הגרי"ז שטרין בתשובתו הנזכרת, שבספר באר משה לתקן השגיאה שנפל בה במה שכתוב שהח"ס הסכים לזה, בהצהירו, דלא כתוב כן בספר ברכת משה שם, ורק נשתרבבו ונתבלבלו הדברים במחברת. וכפי שראינו הרי לא הגראי"ה ז"ל הוא זה שלא העתיק כראוי,²³ כי אם הגרי"ז שטערין בעצמו הוא שחשב והעתיק מתחילה בכזאת כפי שהיה נראה בעיניו מקופיאה, כי בעצמו הרי כתב מתחילה ג"כ כהדברים הכתובים במחברת הנזכרת בדברי תשובתו להבעל בכורי שלמה, ורק לאחר מיכן נוכח לדעת שהדברים מוטעים ותיקן את הדברים במכתב תשובתו בזה להבעל באר משה. באופן שיוצא לנו מחוור כשמלה שמה שכתוב בברכת משה בשם הח"ס הוא לא לענין הברכה על אתרוגי קורפו, כי אם בנוגע לכלל דיני הברכות בזה בהיכא שמסופק. וזה יוצא מתאים גם למה שהובא בהעמק שאלה שם בשם הברכת משה שכתב בשם החת"ס שעשה מעשה בזה לגבי ברכת הלבנה, והיינו מה שהח"ס עבד עובדא בנפשי' בספק ברכת הלבנה לברך בנוסחת בריך וכו'.

הרי נתברר לפנינו, שלבו של כתר"ה שאמר לו דלא יתכן להאמין בכזאת על הח"ס שאמר לברך בריך וכו' על אתרוגי קורפו, ושבודאי

23. גם בעץ הדר השלם (אות יד, עמ' עג), כתב הראי"ה קוק, שהחתם סופר הורה לברך על אתרוג מורכב "ברוך רחמנא": "כבר כתבו הגדולים שהי' בדור שלפנינו, בעל חמודי דניאל, וחתם סופר, הובא בספר ברכת משה, דבמקום שלא מצאו כי אם אתרוג שיש עליו חשש הרכבה ולא היה אפשר באחר, אמרו בנוסח הברכה: 'ברוך רחמנא'".

נפלה בכאן איזה ט"ס, אמנם לא הכזיבו, ובאמת מעולם לא יצאה הוראה והסכמה כזאת בשמו, ורק בטעות הוכנסה הבנת הסכמה כזאת בשמו, במחברת עטור סופרים, [ושבשמה הוא שהועתק בשדי חמד שם] וכן במכתב - תשובתו של הגריז"ש בספר בכורי שלמה. ובעל השמועה בעצמו הוא הגריז"ש ז"ל בא והכחישה והעמיד הדברים על מתכונתן. וכן נזהר בזה כבר מדי דברו מזה בספרו זכר יהוסף וכו"ל. ובודאי ימצא כתר"ה כף חפנים מלא נחת מתגלית הנ"ל.

הרב ולדנברג מספר שכך אכן עולה מהאמור בספר ברכת משה. ומוסיף עוד, שאכן החתם סופר סבר שאין לברך כלל ברכת "ברוך רחמנא" כאמור בחידושי לנדריס (וב ע"א), אך לאחר שקרא את דברי בעל חמודי דניאל השתכנע שניתן לעשות כן בשעת דחק, ועשה כך בשעת קידוש לבנה, או שעדין ניתן לומר שאכן לא ברורה הנהגת החתם סופר בברכת הלבנה "באופן שאנחנו לא נדע באופן ברור מה היה טיב הפסק שהורה בזה הגאון הח"ס ז"ל גם אפי' בנוגע לברכת - הלבנה, ומה היו המוטיבים ההלכתיים להוראתו".

נוסיף עוד, שכאמור לעיל החת"ס כתב לרב משה קערנר על ברכתו את הלבנה ברכת "ברוך רחמנא" בחודש סיון תקפ"ו, ובאותו חודש בדיוק "ביום טו"ב לירחא תליתאי תקפ"ו לפ"ק", הוא כתב בחידושי לנדריס שאין לברך ברכת "ברוך רחמנא". יתכן והחת"ס אכן כך נהג בברכת הלבנה, ואח"כ כשהחל באמצע החודש ביום טו"ב ללמוד את מסכת נדרים, בדק את הדבר שוב, והגיע למסקנה שאין הנהגה זו נכונה.²⁴ יש להעיר שהדיון מתמקד בשאלה האם אכן הורה החתם סופר כך או לא, אך ברור הוא שהרב דניאל מהורדנא, נהג כך והורה לעשות כן, "לברך" ברוך רחמנא" כו' אקב"ו על נטילת לולב, וכל גדולי הדור שמעו לפקודתו באין פוצה פה".²⁵ כך שיש מקום לברך ברכת "ברוך רחמנא" במצבי ספק שונים, כפי שהוסבר לעיל.

24. הרב אברהם הלוי שישא, "ברוך רחמנא", צפונות, יט (תשנ"ג), עמ' פז-פט. ראה עוד: הרב שמעון פולאק, שו"ת שם משמעון חלק יורה דעה (סימן כד), שדן בסתירה בדברי החת"ס.

25. הרב שלום משולם וינברגר, המהדיר לשו"ת חתם סופר, קובץ תשובות - חלק ז סי' כה, מציע הצעה אחרת, ולפיו אין הכונה לחתם סופר, אלא לרב אחר הנושא שם דומה, "הרב משה סופר מפשעווארסק, ואולי גם נדפס ממנו מכתב כזה, משנת תקפ"ו. ...ולאור הדברים הנ"ל יש לתקן בכל המקומות המובאים עדויות כאלו בשם ר' משה סופר והם נסתרים מדברי מרן

ד. ברכת "ברוך רחמנא" בברכת המצוות

אמנם יש להעיר על דיון זה ממקום אחר. בגמ' בברכות (מ ע"ב), שם מסופר על בנימין רעיא שברך "ברוך רחמנא" בברכות הנהנין, ובגמ' בברכות (נד ע"ב), נאמר שברכו ברכת "ברוך רחמנא" בברכות השבח- ברכת הגומל. בברכות אילו יש מקום לסוברים שניתן לברך "ברוך רחמנא" במצבי ספק, זאת מאחר והחויב בברכות הנהנין, הוא ע"פ הסברה האמורה בגמ' בברכות (לה ע"א): "אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל". הברכה משמשת כעין היתר לאכול ולהנות, ומי שאוכל ואינו מברך, נהנה ממתנת ה', ולכן נחשב כמועל, וכדברי רב יהודה אמר שמואל (ברכות שס): "כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – כאילו נהנה מקדשי שמים".²⁶ אשר על כן, במצבי ספק ברכת "ברוך רחמנא" יכולה לשמש כברכה המתירה את האיסור המוטל על האדם לאכול ולהנות ממאכל ללא ברכה.²⁷

את הערך לברך ולשבח את הקב"ה על הבריאה והברואים, למדו בתוספתא בברכות (פ"ו מ"א):

ברכת הזימון מן התורה שנאמר: "ואכלת ושבעת וברכת" (דברים ח, י) – זו ברכת הזימון. ...מניין שכשם שאתה מברך לאחריו, כך מברך לפניו? ת"ל "אשר נתן לך" (שם), משעה שנתן לך. **מניין אף על ההרים ועל הגבעות:** ת"ל "על הארץ" (שם).

כשם שיש לברך אחרי אכילה שיש בה הנאה, כך יש לברך גם לפני הנאה פיזית ורוחנית "אשר נתן לך". "על הארץ" מתפרש כאן כברכה על דברים ייחודיים בארץ, כגון ההרים וגבעות. האסמכתא מדרשנות הפסוק, מעצימה כנראה את התוקף לאמירת ברכות מסוג זה.

החתם סופר זצ"ל.²⁶ אך דבריו אינם נכונים, מאחר והרב משה קערנר מספר שהראה את חידושו לחתם סופר "יארין ימיו על כסא ממלכתו בק"ק פרעשבורג".
26. אם כי ראה: תוספתא ברכות ד, א, ובחסדי דוד; הרב צבי שכתר, בעקבי הצאן, עמ' לח-לט.
27. התוס' בברכות יב ע"א ד"ה לא, כותבים בשם ר"י שכשטעה בברכת הנהנין חוזר ומברך, והעיר ר' עקיבא איגר בגליון הש"ס שם, שאין לומר כאן ספק ברכות להקל, מאחר שבברכות הנהנין אסור לאכול ללא ברכה "דאם לא יברך יהא אסור לו לשתות". רק בברכת המצוות נאמר ספק ברכות להקל. ראה דיון נרחב בשאלה זו: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר חלק ד, או"ח סימן ג; הנ"ל, שו"ת יחוה דעת חלק ו סימן טו.

הרמב"ם בהל' ברכות (א, ב), מסביר מה ייעודן של ברכות השבח:

נמצאו כל הברכות כולן שלשה מינים: ברכות הנייה, וברכות מצות, וברכות הודאה, שהן דרך שבח והודיה ובקשה, כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו.

כאשר לאדם יש ספקות בברכות השבח, יש מקום לסברה האומרת שיברך ברכת "ברוך רחמנא" ויצא ידי חובת הברכה, שהרי אם לא יברך כלל, לא קיים את תקנת החכמים.

המכנה המשותף לברכות הנהנין ולברכות השבח הוא שהברכה היא תנאי וגורם מעכב. הברכה היא המאפשרת את ההנאה מהמאכל או הרחת הריח = ברכות הנהנין, והיא זו המשבחת את הבורא = ברכות השבח. כשלא מברכים לא ניתן לאכול או להריח, ולא יוצאים ידי חובת שבח הבורא.

החובה לברך את ברכת המצוות נלמדת בהמשך התוספתא בברכות (פ"ו מ"ב):

מנין אף על התורה ועל המצות? ת"ל "אשר נתן לך" (דברים ח, י), ואומר: "ואתנה לך את לוחות האבן" (שמות כד, יב).

אך ברכת המצוות שונה מברכות הנהנין ומברכות השבח. שם העיקר הוא מעשה המצוה, והמצוה מתקיימת גם ללא הברכה. ברכות אינן מעכבות, כאמור בגמ' בברכות (טו ע"א):

תנן התם: חרש המדבר ואינו שומע - לא יתרום, ואם תרום - תרומתו תרומה. ...תרומה - משום ברכה הוא, וברכה דרבנן, ולא בברכה תליא מילתא.

על המברך לשמוע את ברכתו, ועל כן חרש המדבר ואינו שומע לא מפריש תרומה, אך אם הפריש תרומתו תרומה, כי ברכת המצוות היא מדרבנן, וברכות אינן מעכבות.²⁸

כך פוסק הרמב"ם בהל' ברכות (יא, ה-ו):

העושה מצוה ולא בירך, אם מצוה שעדיין עשייתה קיימת מברך אחר

28. תוס' רא"ש שם כותב שאילו חובת ברכת המצוות היה מהתורה, ברכות היו מעכבות. ראה: מהר"ץ חיות ופני יהושע שם; שאגת אריה סי' ז; דבר אברהם חלק א סי' טז; הרב צבי פסח פרנק, הר צבי, אורח חיים, קונטרס מילי דברכות, ב-ד, ז-יד, הנ"ל, שו"ת הר צבי יו"ד סימן ב.

עשייה, ואם דבר שעבר הוא אינו מברך. כיצד? הרי שנתעטף בציצית, או שלבש תפילין, או ישב בסוכה, ולא בירך תחלה, חוזר ומברך אחר שנתעטף, אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית, וכן מברך אחר שלבש להניח תפילין, ואחר שישב לישיב בסוכה, וכן כל כיוצא באלו.

אבל אם שחט בלא ברכה אינו חוזר אחר שחיטה ומברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה, וכן אם כסה הדם בלא ברכה, או הפריש תרומה ומעשרות, או שטבל ולא בירך, אינו חוזר ומברך אחר עשייה וכן כל כיוצא בזה.

כך גם פוסק הרמב"ם גם בהל' אישות (ג, כג):

צריך לברך קודם הקידושין... ואחר כך מקדש כדרך שמברכין קודם כל המצות, ואם קידש ולא בירך, לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה.

מקור ההלכות הללו הם דברי הירושלמי בברכות (ט, ג), שעל המצוות יש לברך "עובר לעשיתן" או "בשעת עשיתן". כל עוד הוא עוסק במצוה יכול לברך, אך אם מעשה המצוה, איננו דבר מתמשך והוא הסתיים, אין לברך עוד.

לא רק זאת, ביחס לנטילת ארבעה מינים אומרת הגמרא בסוכה (מב ע"א): "מדאגבהיה נפק ביה", גם אם לא ברך, ועל כן יש צורך ליטול את האתרוג שלא כדרך גדילתו, על מנת לאפשר לברך, ואחרי הברכה יש להפוך את האתרוג ולנענע מכאן שהברכה לא מעכבת.²⁹ יש הסוברים שגם אם הגביה ונענע יכול לברך אח"כ, מאחר ומעשה המצוה נמשך גם בעת הנענועים באמירת ההלל, ועל כן גם אין צורך להפוך את האתרוג בשעת הברכה.³⁰ אך ברור הוא שאם כבר סיים לנענע, אין לחזור ולברך, כי ברכות אינן מעכבות.³¹

מטעם זה כשיש ספק אם יש לברך על מצוה, לא מברכים. כך פוסק הרמב"ם בשו"ת הרמב"ם (סימן שלג):

29. רמב"ם הל' ברכות יא, טו והל' לולב ז, ט; טור ושו"ע או"ח סי' תרנא, ה, ונו"כ.

30. ראה: סוכה לט ע"א תוד"ה עובר, ופסחים ז ע"ב תוד"ה בעידנא, ותוד"ה לצאת, ובראשונים ובאחרונים שם.

31. ראה בענין זה באריכות בשאגת אריה סימן כו.

תשובה: הדברים ידועים שכל ברכה שהיא על מצוה מדרבנן היא בין שתהיה המצוה מדבריהם בין שתהיה מן התורה וחכמים הם שתקנו הברכה, והם שאמרו שכל המברך ברכה שאינה צריכה עובר משום לא תשא וגו', לפיכך כל דבר שישתפק לנו אם עשיית דבר זה מצוה שנצטוינו או לא נצטוינו בין שהיה הצווי על אותה עשייה מדבריהם ובין שהיה מן התורה עושין אותו דבר בלא ברכה.³²

אף הרא"ה קוק עצמו, (שו"ת אורח משפט או"ח סימן מג), דן בענין מצוה שטעונה ברכה, אם יש ספק בחיובה. הוא מציין לדברי המהרי"ק (שורש קצד), ולפיו, "כי אמרי' ברכות אינן מעכבות, ומותר לעשות ספק מצוה בלא ברכה אין לחוש כלל מצד מניעת הברכה, זהו דוקא במצוה חיובית, דלא דחינן חיוב המצוה מקמי הברכה". כך שיתכן שבברכת המצוות אין מקום כלל להסתפק בשאלת ברכה זו, מאחר והדיון המרכזי הוא אם יש לקיים מעשה מצוה במצב שכזה, ובהקשר לדברינו האם יש ליטול כלל אתרוג מסופק. הברכה לצורך ענין זה היא משנית.

סיום

בימים בהם כתב הרא"ה קוק את הספר 'עץ הדר', הוא כתב במכתב לאחיו: ומאד אחפץ שיזכנו ה' יתברך שיתפשטו יותר ויותר אתרוגי המושבות, שיש תקוה שע"י הרחבתם יתרבו הנוטעים, ויבואו שנים שתוכל ארץ הקדש על ידי אחינו בית ישראל לתן אתרוגים בטוחים

32. רבינו ירוחם - תולדות אדם וחוה נתיב טו חלק ג דף קכא טור א, אף מוסיף ש"ברכות אינן מעכבות אפי' לא בירך במזיד, וכן כתב הרמב"ם". יש הרואים עדיפות שלא לברך כשיש ספק. כך הרב יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעבץ חלק א סימן מט, כשהיה ספק בפדיון בכור: "עפ"כ חששתי לספק ברכה לבטל' חלילה. ושב אל תעשה עדיף והא ברכות אינן מעכבות". שו"ת מכתם לדוד חלק או"ח סימן ד: "תשובה זו ודאי אינה צריכה לפנים דמי שאין לו אלא תפי' של ר"ת יניחם ולא יברך עליה' הואיל וקי"ל ברכות אינן מעכבות וא"כ הואיל ולדעת רש"י והרמב"ם והרבה מן הגאונים אינו יוצא י"ח באותן התפי' ולדידהו הו"ל מברך ברכה לבטלה ועובר על לאו דלא תשא מדאוריית' לדעת רבים מגדולי ישראל א"כ פשיטא שיניחם מן הספק ולא יברך שהרי אם לא ברכת לא הפסדת כלום בעיקר המצוה כדאמרן אלא דהפסדת שכר ברכה מדרבנן ואם ברכת אולי עברת על לא תשא ממילא שב וא"ת עדיף כ"ש בס' איסור חמור בזה וה"ט דאמור רבנן בכל דוכתא ס' ברכות להקל".

לכל ישראל, עד שיזכנו השם יתברך לשוב כולנו אל אדמת הקדש
לשמח את פני ה' אלוֹקֵינוּ לפני מקדשו בתנובת ארץ חמדה יכוננה
עליון (אגרות הראיה א עמ' סא).

חפצו - תפילתו של הראי"ה קוק מתממשת לעינינו ממש. ארץ ישראל נותנת
פירותיה בעין יפה, ואין לך קץ מגולה מזה (סנהדרין צח ע"א). ארץ ישראל כיום היא
היצואנית הגדולה ביותר של אתרוגים בלתי מורכבים לכל העולם היהודי. שווקי
ארץ ישראל בכל הערים והישובים, מוצפים ומלאים באתרוגים בלתי מורכבים,
נאים ומהודרים. מה נהדר המראה, בו קהילות שלמות, גדולים החייבים במצוות,
וקטנים שאביהם קנה להם אתרוג (סוכה מב ע"א), נוטלים, מנענעים, מהללים,
ומקיפים בארבעה מינים כשרים בלתי מורכבים, המהודרים בכל ההידורים. נראה
שפעלו המשמעותי של הראי"ה קוק, היה מנוף משמעותי בראשית צמיחת המטעים
הכשרים בארץ, וכיום ב"ה כמעט חלפה לה בעית האתרוגים המורכבים, וממילא
אין צורך לדון האם ניתן לברך על אתרוג מורכב או ספק מורכב, את ברכת "ברוך
רחמנא".

יהי רצון שנזכה לקיים מצוה כמאמרה, ולשמוח לפני ה' שבעת ימים, ולהקיף בהם
את המזבח, ולהלל בהם לה': "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו".

הרב יעקב אפשטיין

תקנת השבין בגזל עצי סוכה

א. יציאה ידי חובה בגזל עצים

במסכת סוכה (לא ע"א) נאמר: "תנו רבנן: סוכה גזולה, והמסכך ברשות הרבים. רבי אליעזר פוסל, וחכמים מכשירין". והראשונים חפשו היכי תמצוי לסוכה גזולה אשר פסולה אף לפי חכמים. בהמשך קובעת הגמרא: "אבל גזל עצים וסיכך בהן - דברי הכל אין לו אלא דמי עצים". ומובא ביחס לכך:

ההיא סבתא דאתאי לקמיה דרב נחמן, אמרה ליה: ריש גלותא וכולהו רבנן דבי ריש גלותא בסוכה גזולה הוו יתבי! צווחה ולא אשגח בה רב נחמן. אמרה ליה: איתתא דהוה ליה לאבוהא תלת מאה ותמני סרי עבדי צווחא קמייכו ולא אשגחיתו בה? אמר להו רב נחמן: פעיתא היא דא, ואין לה אלא דמי עצים בלבד. אמר רבינא: האי כשורא דמטללתא דגזולה, עבדי ליה רבנן תקנתא משום תקנת מריש. - פשיטא, מאי שנא מעצים? - מהו דתימא: עצים שכיחי, אבל האי לא שכיחא, אימא לא - קא משמע לן. הני מילי - בגו שבעה, אבל לבתר שבעה - הדר בעיניה. ואי חברו בטינא, ואפילו לאחר שבעה נמי - יהיב ליה דמי. מתבאר מהגמ' שאם גזל עצים לסכך לדברי הכל (ור"א וחכמים) יוצא י"ח בסוכה בעלת סכך גזול והנגזל מקבל דמי עצים. אבל אם לא שילם לו את דמי העצים ועברו ימי הסוכות ולא חיבר את הגזל לסוכה - מחזיר לו את העצים.

הרמב"ם בהל' גזלה ואבדה פ"א ה"ה) פסק:

כל הגזל חייב להחזיר הגזלה עצמה שנ' והשיב את הגזלה אשר גזל,

ואם אבדה או נשתנית משלם דמיה, בין שהודה מפי עצמו בין שבאו עליו עדים שגזל הרי זה חייב לשלם הקרן בלבד, אפילו גזל קורה ובנה אותה בבירה הואיל ולא נשתנית דין תורה הוא שיהרוס את כל הבנין ויחזיר קורה לבעליה, אבל תקנו חכמים מפני תקנת השבים שיהיה נותן את דמיה ולא יפסיד הבנין, וכן כל כיוצא בזה. **אפילו גזל קורה ועשה אותה בסוכת החג ובא בעל הקורה לתבוע בתוך ימי החג נותן לו את דמיה, אבל אחר החג הואיל ולא נשתנית ולא בנאה בטיט מחזיר את הקורה עצמה.**

לכאורה, לפי"ד הרמב"ם אין חידוש בגזילת עצים לסכך משאר מקרי גזל, אולם נראה שהחידוש הוא בכך שהגזלן קונה את הסכך **לזמן**, ובכך יוצא בו ידי חובה בסוכות. וכן נראה מפירוש רש"י: "אלא דמי עצים - דתקנת חכמים היא זו על המריש הגזול שבנאו בבירה שיטול הנגזל את דמיו, ולא חייבוהו לקעקע את בנינו מפני תקנת השבים, במסכת גיטין (נה, א). עבדו רבנן תקנתא - לטול דמיו. מפני תקנת מריש - ולא אמרינן: אין כאן הפסד מרובה, ויסתיר סוכתו, **דמצוה משוי ליה כל שבעה כבנין קבע**".

נראה איפוא שחכמים תקנו בעצים גזולים לסוכה תקנה מיוחדת, שאע"פ שלא קנה בשינוי ולכן מן התורה יושב בסוכה גזולה ולא יוצא י"ח, בכ"ז קונה את העצים מצד הפקר בית דין הפקר ויוצא בהם י"ח. כדברי הר"ן (יב ע"ב מדפי הרי"ף): "דאע"ג דמסקינן בריש פרק לולב הגזול דכשרה גבי ההיא אתתא דצוחה ואמרה ריש גלותא וכולהו רבנן יתבי בסוכה גזולה ואמור רבנן פעיתא היא דא ואין לה אלא דמי עצים בלבד, **היינו בתר דעבידו רבנן תקנת מריש** אבל מדאורייתא סוכה גזולה היא ופסולה, אלא דבתר תקנתא כשרה דהפקר ב"ד הפקר ואין לנגזל אלא דמי עצים בלבד"...

ב. מה ומתי משיב לנגזל

כאמור ברמב"ם וברש"י, המצוה מחשיבה את הסכך כל שבעה כמחובר בבניין קבע.

נשאלת השאלה במה או במי תלויה ההחלטה האם משלם דמי עצים או שממתיין עד אחר סוכות ואז מחזיר לו עצים שסיכך בהם או עצים לדפנות וכד' שגזל ממנו, האם בגזלן שאומר ברצוני להחזיר לך אחר החג את עציד, או בנגזל שאומר שלם לי עתה את העצים. הסברא היא שהגזלן מעוניין להשאיר את העצים אצלו עד אחר

החג ואז להשיבם שהרי בכך הוא אינו נפסד כלום, לעומת זאת הנגזל מה יעשה בענפים יבשים לאחר החג? והשאלה היא על תקנת חכמים, מה בדיוק תקנו חכמים? שאלה אחרת התלויה בראשונה, היא מה הדין אם לא שילם ולא החזיר עצים לאחר החג, האם יצא ידי חובת המצוה או הוברר למפרע אחר שלא שילם בזמנו, שישב תחת סכך גזול, כמו"כ מה הדין אם לא שילם כלל.

מלשון רב נחמן כלפי אותה סבתא משמע שהיא באה בחג עצמו ובקשה את עציה, והשיב רב נחמן שחכמים הפקירו את עציה והקנו אותם לריש גלותא ואנשיו וחייבו את הגזלן ליתן דמים. ולכן היא אינה יכולה להוציא מידם את העצים אלא רק ממון. ולא נאמר בפירוש מה הדין אם הגזלן שילם אבל שלא בזמנו.

מהרמב"ם המובא לעיל משמע שהקובע היא תביעת הנגזל בתוך החג. אם תבע בחג מגיע לו ממון, אם תבע לאחר החג הוברר שהעצים נקנו לו לזמן עפ"י הפקר בי"ד ועתה צריך להחזיר את העצים עצמם.

וכ"נ מרש"י שהתקנה נתקנה כך: הגזלן צריך לשלם את הגזילה מיד ואין לגזלן ברירה לומר אחזיר את הדמים או את הגזילה אחר החג. אם מסיבה כלשהי לא שילם בחג צריך לסתור את הסוכה ולהשיב את הגזילה עצמה, וכל החג היתה שלו משום הפקר בית דין.

הריטב"א חלק על רש"י, וז"ל: "והני מילי בתוך שבעה אבל לבתר שבעה. פי' שלא קבל עליו הנגזל בבית דין עד לבתר החג או שרוצה להמתין עד מוצאי החג או שלא נתכוון לגזול עד מוצאי החג, הא לאו הכי אע"פ שלא פרעו עד החג כבר קנאו ודמים בלבד הוא חייב לו, וכדמוכח נמי מעובדא דרב נחמן שלא חייבוהו לפרוע לאלתר, ושלא כפירוש רש"י".

מתבאר אף מדברי הריטב"א שהנגזל קובע אם יקבל תשלומי ממון או את הגזילה גופה, ואם הנגזל ויתר והמתין אחר החג חוזר דין תורה שהגזלן משיב את הגזילה גופה במידה ולא עשה בה כל שינוי. וחידוש גדול בדבריו שאם הגזלן לא התכוין לגזול עד מוצאי החג, כלומר נטל על מנת להחזיר אף לו עשו את התקנה ומשיב את הגזילה לאחר החג. עוד מתבאר מדבריו שאין תלות בין השבת המעות ליציאה ידי חובה. הגזלן חייב מעות או את העצים עצמם אבל בכל מקרה יוצא ידי חובה אפילו לא השיב את הגזילה. ונראה שלקביעה האחרונה מסכים גם רש"י.

וכן נראה מהמשך דבריו: "ואי חבריה בטינא אפילו לבתר שבעה נמי יהיב ליה דמיה. פי' אם רוצה הגזלן, שאין כופין אותו לעולם לתת דמים שיכול הוא לומר אי איפשי בתקנת חכמים כדאיתא בכתובות (פ"ג א'), מיהו כשעמד בדין ופסקו ליה לדיניה דליתן דמים וקבל עליו שוב אינו חוזר בו". ונראה שבמשפט זה מצמצם

כוחו של נגזל לקבל דמים, אלא אם לאחר החג הגזלן אומר אי אפשרי בתקנת מריש
עבורי ואיני מעוניין להחזיר אלא את הגזילה עצמה – מחזיר.

מתבאר מהריטב"א (נראה שמבאר את שיטת רש"י והרמב"ם) שהתקנה היא לטובת
הגזלן כדי שיצא ידי חובה בכל אופן. ורק אם הנגזל תבע דמי הגזל בחג או העמידו
בדין אחר החג והתחייב לשלם את העצים – משלם ממון, ולא – משיב את הגזילה
עצמה.

לגבי הנושא עליו חלק הריטב"א על רש"י כתב הערוך לנר:

וכוונתו נראה שמשמע לו ממה שכתב רש"י דמצוה משוי ליה כל
שבעה כבנין קבע עכ"ל דס"ל דדוקא תבע תוך ז' שהיא זמן המצוה
צריך לשלם ולא להחזיר קורה אבל כששהה לשלם עד לאחר ז'
כשנגמר המצוה אז צריך להחזיר העצים ולא יוצא בדמים, ועל זה
הוקשה להריטב"א מעובדא דר"נ דמשמע דר"נ לא הורה לפרוע מיד
אלא אפילו לאחר ז', הרי דאפילו לאחר ז' יוצא בפריעת דמים כיון
שתבע תוך ז'... אכן מרמב"ם וטושו"ע נראה שס"ל כפי' הריטב"א
שהכל תלוי בזמן התביעה שאם תבע תוך החג אפילו אחר החג אין
חייב רק דמים...

היינו, לרש"י הקובע אם משלם ממון הוא זמן התשלום בפועל, לריטב"א ושאר
הראשונים לפי זמן התביעה בתוך החג ולאחריו.

ונראה שהרמב"ם אף הוא סבר כריטב"א שכן כתב בהל' סוכה (פ"ה הכ"ה): "ואם
גזל עצים ועשה מהן סוכה יצא, תקנת חכמים היא שאין לבעל העצים אלא דמי
עצים בלבד, ואפילו גזל נסרים והניחן ולא חברן ולא שינה בהן כלום יצא".
ומשתיקתו מכל התלות בין השבת הגזילה ליציאה י"ח, משמע שבכל מקרה יצא י"ח.

נראה שנ"מ בין הדעות תהיה בשאלה שהעלה הברכי יוסף (או"ח סי' תרלז ס"ק ה):
"שמעתי אחד קדוש עלה ונסתפ'ק, מי שגזל קורה ונתנה בסוכתו, ואמר לבעלה
לתת דמיה ואח"כ בתוך החג נפלה סוכתו, אי מחיבנין ליה להחזיר הקורה
השתא דנפלה, או דילמא כיון שכבר היתה קבוע בסוכה וזקף דמיו עליו במלוא
אף שנפלה אח"כ מצי ליתנה בסוכה".

הספק הוא כיון שנפלה סוכתו, בטלה עבודתו תקנת מריש, ואינו יכול להשיב דמים
אחר החג, או שכניסת החג קובעת, וע"כ כבר זכה במריש לחג ונתחייב עבורו ממון.
ונראה שבשאלה זו חלקו רש"י והריטב"א, לרש"י אם לא שילם שוב חזר הדין הרגיל

ואסור לגזולו מחדש ולהניחו בסוכתו. ולריטב"א אם התחייב לשלם אפילו לאחר החג – שוב יכול לחזור ולבנותה בסוכתו.

נראה שהנק' שקשתה לכולם היא מה הדין אחר ז' כאשר לא שילם עדיין את הגזל. במשך החג הגזל הוקנה לו עפ"י תקנת חכמים, אולם לאחר החג, הרי בטלה החשבת הסוכה לבניין קבע וא"כ מה הדין לגבי חיוב ההשבה ולגבי יציאה ידי חובת המצוה. מרש"י משמע שאמנם יצא ידי חובת המצוה אבל תקנת חז"ל נגמרה ולכן צריך להחזיר את העצים גופם. הריטב"א וכן הרמב"ם חלקו וסברו שהתקנה יצרה מציאות חדשה ולכן אם הנגזל תבע בחג תשלומים אינו יוצא בהחזרת העצים.

ג. האם קיום המצוה תלוי בהשבת הגזילה

תלות היציאה ידי חובה בהשבת הגזילה נמצאת במחלוקת שהביא הטור (או"ח סי' תרלז), וכך כתב: "ואילו גזל עצים וסיכך בהם אין לו עליו אלא דמי עצים אפילו לא שינה בהן שום דבר ויוצא בה בדיעבד, ובעל העיטור כתב שאם גזל עצים וסיכך בהם ואינו רוצה ליתן דמיהם הוי נמי גזולה".

היינו מהטור עולה שאם לא שילם או לא השיב את הגזילה אעפ"כ יצא י"ח. לעומת זאת בעל העיטור חולק וסובר שאם לא שילם אינו יוצא ידי חובה. שניהם לא התייחסו לשאלה מתי נתבעו או מתי הושבו הדמים או הגזל גופו, ונראה שלדבריהם אין לכך נ"מ, ובניגוד לרש"י ולריטב"א שתולה בכך את השאלה מה ישיב מעות או גזל עצמו, הנה הטור והעיטור לא התחשבו בכך ומשמע שאם יוצא י"ח יוצא אף למפרע.

כך כתב הבית יוסף (או"ח סי' תרלז):

ומ"ש רבינו בשם בעל העיטור (הל' סוכה פה ע"ד). אפשר דרש"י נמי מודה ביה דע"כ לא אמרינן דלית בה משום גזולה אלא כשרוצה ליתן דמיה דבהכי הוא דתיקנו תקנת מריש מפני תקנת השבים אבל כשאינו רוצה ליתן דמיה לא תיקנו רבנן מידי ואוקמוה אדין תורה שהיא גזולה, אלא דמדלא אשכח רש"י סוכה גזולה אלא בגזל סוכה העשויה בראש הספינה או בראש העגלה משמע דסבירא ליה דאפילו באינו רוצה ליתן דמיה אין לה דין גזולה לענין שיוצא בה ידי חובתו, דכיון דתיקנו רבנן תקנת מריש דמים הוא חייב לו ולא עצים, וזה דעת רבינו שכתב 'ובעל העיטור כתב' שנראה שבא לחלוק עם רש"י דאם לא כן וכתב בעל העיטור מיבעי ליה למיכתב.

היינו, הב"י מבאר בשיטת העיטור שאם לא שילם את הגזילה נשאר דין תורה שהסוכה גזולה. ומעלה אפשרות שאף רש"י מסכים לבעל העיטור, אלא שמכך שרש"י כתב שהאפשרות לסוכה גזולה היא רק במטלטלת משמע שדעתו היא שיוצא ידי חובה אף אם לא שילם. ויש להעיר שמשתיקת הראשונים משמע שלא כעיטור.

מהמאירי במקום אחד משמע כעיטור. התקנה היתה ליציאה י"ח למפרע. כך כתב בדף כז ע"ב: "ובגזל עצים ועשה סוכה אלא שחכמים תקנו בה שלא יהא לו עליו אלא דמי עצים כדין מריש שבנאו בבירה שלא חלקו בין בנין קבע לשל עראי והפקר בית דין הפקר ויצא מעכשיו לכשיחזיר את העצים או יתן דמיהם".

ובסוגייתנו (לא ע"א) מפרט את הדעות השונות:

ומ"מ כל שקנה את העצים אם בשינוי מעשה אף בלא יאוש ואם בשינוי השם וביאוש או מפני תקנת השבים כגון שחברה בקרקע ונתחייב בדמים, יש אומרים שיוצא הוא אף בשלא פרע ר"ל שכל זמן שיפרע יוצא הוא למפרע, אי נמי **הואיל וחוב הם עליו יוצא**, ויתבעם הלה בבית דין אם ירצה. וכמו שאמרו בההיא דהוה צווחה ואמרה ריש גלותא וכולהו רבנן בסוכה גזולה יתבי ומפני שעבדים של ריש גלותא גזלו ממנה את העצים ואמר רב נחמן אין לה אלא דמי עצים. אלמא שלא נפרעה עדיין. ומ"מ יש אומרים דכל שלא פרע לא יצא, וההיא איתתא רוצים היו ליתן לה את הדמים ולא היתה רוצה ליטלם אלא שהיתה צווחת ליטול את עציה.

עולה מדבריו שלדעה אחת בכל מקרה אף אם לא שילם את העצים שגזל או את שוויים יוצא י"ח והיא דעת הרמב"ם, הטור, רש"י והריטב"א. ולדעה השניה והיא דעת העיטור יוצא ידי חובה רק אם שילם את הגזילה. ויציאתו ידי חובה היא למפרע רק לאחר ששילם.

השולחן ערוך (או"ח סי' תרלז ס"ג) פסק: "ואם גזל עצים ועשה מהם סוכה, אף על פי שלא חיברן ולא שינה בהם כלום, יצא; תקנת חכמים, שאין לבעל העצים אלא דמי עצים בלבד". ופסק כרמב"ם והריטב"א וסיעתם. המג"א (ס"ק ז) כתב שלא יצא אם לא שילם את הגזילה, וטעמו משום שמדאורייתא לא יצא אלא עפ"י תקנת השבים, ואם אינו רוצה לשלם אינו מן השבים (מחה"ש), או שנחשב כאומר לא ניחא לי בתקנת חכמים (פמ"ג א"א). והערוך לנר (ביכורי יעקב סי' תרל"ז ס"ק ט) השיג על המג"א שכיון שהטור ורש"י ודאי לא סברו כבעל העיטור ונוספים עליהם ראשונים אחרים שאף הם לא העמידו סוכה גזולה דקרא בגזל ולא שילם – א"כ מדוע לפסוק כיחידאה ונשאר

בצ"ע על המג"א. ואמנם נראה שרוב הראשונים לא סברו כעיטור ולכן פסק המג"א תמוה.

במחה"ש הוסיף עפ"י דעת המג"א שאף אם מדחהו בלך ושוב על המעות עדיין הוא בגדר שבים ויצא בסוכה י"ח. ובביאור הלכה (סי' תרלז ד"ה יצא שתקנת) כתב: "ואם משיב לו שימתין עד אחר סוכות וישיב לו הגזילה בעין מסתברא דלא יצא שהרי הוא עכשיו משמש בם בגזילה, ובשלמא אם אמר שמתרצה לשלם לו עבור עציו בדמי אמרינן שרבנן הפקיעו איסור גזילה ממנו אבל לא בכה"ג, ועיין בשעה"צ מה שכתבנו בשם המחצית השקל (שהו"ד לעיל) ויש לחלק". וכוונתו לחלק בין אם מדחה בלך ושוב שסו"ס מתכוין לשלם, לבין אם אומר לו שיחזיר את הגזילה עצמה אבל לאחר החג. ולענ"ד מדברי הריטב"א מוכח שלא כמשנ"ב שהרי כתב במפורש: "והני מילי בתוך שבעה אבל לבתר שבעה. פי' שלא קבל עליו הנגזל בבית דין עד לבתר החג או שרוצה להמתין עד מוצאי החג או שלא נתכוון לגזול עד מוצאי החג". והמקרה השלישי (בריטב"א - שלא נתכוין לגזול עד מוצאי החג) הוא שנטל בשאילה שלא מדעת עד מוצאי החג - ואעפ"כ עשו לו חכמים תקנה שיוצא ידי חובה גם בלא תשלום דמים. ונראה שדברי המשנ"ב הם דוקא לדעת העיטור, אבל לדעת שאר הראשונים יצא בכה"ג.

סיכום

אף שעפ"י פסיקת המג"א נמשכה פסיקת האחרונים אחרי העיטור, מרוב הראשונים נראה אחרת והם סברו שתקנת חכמים היתה שאף אם הגזלן לא שילם לנגזל את עציו הרי יצא ידי חובה.

הרב יהודה הלוי עמיחי

שנת תשס"ז שנת מעשר עני

שנת תשס"ז היא שנת מעשר עני. הדרך הנוחה והבטוחה לנתינת מעשר עני לעניים, היא ע"י מנוי "בבית האוצר",

הלכות מעשר עני

- א. שנת תשס"ז היא השנה השישית ממחזור השמיטה, ועל כן היא שנת מעשר עני.
- ב. פירות שלא הפרישו מהם מעשר עני הרי הם טבולים ואסור לאכול מהפירות.
- ג. פירות השנה השישית חייבים במעשר עני; בירק השלב הקובע הוא הלקיטה ובפירות האילן – החנטה. להלן הפירות שייחשבו מהשנה השישית:
 1. ירק שיילקט לאחר ר"ה תשס"ז.
 2. הפירות שיחנטו אחר ט"ו בשבט תשס"ז.
 3. פירות הדר: יש להפריש מעשר שני ומעשר עני כשנתיים, הן מהפירות שיילקטו מט"ו בשבט תשס"ז, והן מהפירות שיחנטו מט"ו בשבט תשס"ז. (לגבי הנתינה עיין לקמן י/3).
- ד. לאחר הפרשת תרומה גדולה ותרומת מעשר וגניזתם, ולאחר נתינת מעשר ראשון ללוי, עלינו לתת מעשר מהנותר לעני.
- ה. אין לברך על נתינת מעשר עני.
- ו. המפריש מעשר עני בגורן או בשדה אין הבעלים יכולים לתת לעני מסויים, אלא כל עני שיבוא תחילה יכול לקחת.
- ז. המפריש מעשר עני בביתו – יכול לתת לעני שהוא רוצה.
- ח. אפשר לתת את מעשר העני לכל יהודי שאין לו הכנסה קבועה לצרכים מינימאליים.

- ט. פירות שגדלו בגבולות עולי מצרים אם הם דגן תירוש ויצהר חייב בנתינת מעשר עני, ואילו ירקות ופירות האילן – פטורים מנתינת מעשר עני.
- י. יש לתת את הפירות לעניים ולא את שוויים.
1. אפשר להקנות להם את הפירות באחד מדרכי הקניינים הרגילים.
 2. לחילופין, אפשר לקבוע עני מסויים שיתן לו באופן קבוע את מעשר העני (מכירי עניים), לתת לו הלוואה מראש, וכל פעם שמפריש מקזז את שווי מעשר העני על חשבון ההלוואה שהעני חייב.
 3. בפירות הדר (עייל לעיל סעיף ג/3.) יתן לעני הלוואה מראש עבור הפירות שיילקטו מט"ו בשבט תשס"ז, ובעבור הפירות שיחנטו מט"ו בשבט תשס"ז. ויתנה עם העני שאם אין חיוב על הפירות הנלקטים מט"ו בשבט תשס"ז, ישאר החוב עבור פירות ההדר שיחנטו מט"ו בשבט תשס"ז.
- יא. הלוקח פירות ממקום שיש בו השגחה על הפרשת תרו"מ, אבל מסופק שמא הובאו עוד פירות שלא הופרשו, יפריש אבל אינו חייב בנתינה לעני.
- יב. במקרה של ספק אם הפרישו – יפריש ואינו חייב בנתינה לעני, ויש אומרים שבספק טבל צריך לתת לעני, שנאמר "צדק משלך ותן לו".
- יג. הלוקח פירות ממקום שאין בו השגחה להפרשת תרו"מ – צריך להפריש בלא ברכה, ולתת מעשר עני.
- יד. הקונה פירות שנקרא עליהם שם מעשר עני – חייב הקונה לתת אותם לעני, ויתבע מהמוכר את כספו. אם קנה פירות שהפרישו מהם תרו"מ ואין ידוע היכן נמצא מעשר העני, הקונה פטור מנתינה.

חובת נתינת מעשר-עני מפירות טבל שבבעלות מוסדות צדקה

הצגת הבעיה:

שנת התשס"ז הבעל"ט היא שנה ששית למנין שנות השמיטה ולפיכך הוא מוגדרת כשנת מעשר-עני. בשל כך חובה על כל מי שיש בידו טבל ודאי¹ מיבול של שנה זו, לקרוא שם מעשר-עני בזמן הפרשת תרומות ומעשרות, ולתת את המעשר עני לעניים². אחת הבעיות שהתעוררה בשנות מעשר-עני הקודמות היתה האם פירות וירקות של טבל המועברים מחקלאים נדיבים לישיבות בתי תמחוי וכדו'. והם מופרשים על ידי אחד מהאחראים במקום - האם הם צריכים לתת את המעשר-עני לאחרים, כפי הדין בלקט שכחה ופאה (להלן: לשו"פ) שאין העניים יכולים ללקוט בשדה שלהם. או שבמעשר עני הדין שונה והם יכולים להשאיר את הפירות ברשותם?

1. בנוגע למעשר עני של דמאי אין חובת נתינה לעניים עפ"י הרמב"ם, אולם בימינו קיימים מקרים של ספק מעשר-עני שיתכן שהוא חייב בנתינה. עי' אמונת עתיך מס' 33 עמוד 17, מספר 34 עמוד 22, מספר 35 עמוד 12.
2. המשמעות המיידית קיימת בנוגע למעשרות מירקות, היות שחייב הפרשת ונתינת מעשר עני לגביהם מתחיל מיד אחר ר"ה הבעל"ט, כלומר, מג' תשרי התשס"ז.

תשובה:

בגמ' (חולין קלא ע"ב) נאמר שגם אדם עני אשר זכאי ליטול לשו"פ חייב להשאיר בשדהו מתנות עניים לעניים אחרים, זאת עפ"י דרשת הפסוק: "ולקט קצירך לא תלקט לעני ולגר תעזוב אותם - להזהיר עני על שלו". וביאר רש"י (שם) שדרשת הגמ' מבוססת על ידי פיסוק שונה של הכתוב, וכאילו נאמר "לא תלקט לעני", וכפי שביאר הריטב"א (שם): "שאע"פ שהוא עני וראוי ליטול בשדה דעלמא, חייב להניח בשלו".

דייקה הגמ' שהוא הדין אם העני מפריש תרו"מ מפירותיו, חייב הוא לתת את המעשר-עני לעניים אחרים, וכהסבר הגמ' "ואפי' עני שבישראל מוציאין אותו מידו, דאמר ר' אילעא: גמר לגר לגר מהתם, מה להלן - מוזהר עני על שלו, אף כאן - מוזהר עני על שלו..."

אולם בירושלמי (פאה פ"א ה"ו) הובאה מחלוקת בשאלה זו³.

תני לא נחלקו רבי ורבי יהודה הנשיא... על מה נחלקו על הלוקח פירות תלושין מחבירו בשנת מעשר עני רבי יהודה הנשיא אומר אחד עני ואחד עשיר מוציאין מידו ורבי אומ' עשיר מוציאין מידו עני אין מוציאין מידו. מה טעמא דרבי יהודה הנשיא? כשם שאין אדם זוכה בלשו"פ שלו כך לא יזכה במעשר עני שלו. מה טעמא דרבי? לשו"פ אינו טובליו, במעשר עני שהוא טובל וכבר נטבל עד שהוא ברשותו

3. עיין גליון הש"ס לירושלמי (שם ד"ה לא נחלקו) שכתב: "חפשנו ולא מצאנו זאת בתוספתא במקומות השייכים לזה, אמנם דרך הירושלמי לומר תני אף שאינו בתוספתא וברייטא. וכן נמצא לפעמים בבבלי.

4. המפרשים התקשו כיצד ניתן להבין שיש מחלוקת בין רבי יהודה הנשיא לרבי, שכפי הידוע רבינו הקדוש נקרא רבי ונקרא רבי יהודה הנשיא?!

מראה"פ (ד"ה תני לא נחלקו) ביאר שיש הבדל בין הבבלי לירושלמי "האי ר' יהודה הנשיא בהאי ש"ס הוא ר' יהודה נשיאה המוזכר בש"ס דילן", והוא נכדו של רבי. וכן כתב בגליון הש"ס (ד"ה לא נחלקו) עפ"י דברי רש"י (ביצה כו ד"ה רבי יהודה הנשיא) וכן התולדות יצחק (שם ד"ה רבי ורבי יהודה הנשיא).

לעומת זאת לדעת הרש"ס (פאה פ"א ה"ו ד"ה לא נחלקו) והשדה יהושע (פ"א ד"ה ר' יהודה ור"י הנשיא) שבמקום רבי יש לגרוס "ברבי", זאת עפ"י לשון רש"י (חולין יא ע"ב): "ברבי לא ידענא מנו אלא חכם אחד גדול בדורו".

של ראשון. מה טעמא דרבי יודה הנשיא? משם קנס! מה טעמיה דרבי? עשיר יש בידו ליקח עני אין בידו ליקח! שרבי יהודה הנשיא אומר מצוי הוא ללוות ורבי אומר אינו מצוי ללוות.

מתוך עיון במפרשי הירושלמי עולה שלכו"ע המחלוקת בין רבי לר' יהודה הנשיא היא רק בגדרי דרבנן. כלומר, **האם חז"ל קנסו שגם עני שקנה פירות או ירקות אחר גמר מלאכה** שלא יקח את המעשר-עני לעצמו אלא יתן אותם לאחרים. דעת ר' יהודה הנשיא שחכמים קנסו אותו, "שלא יפקיע מעשר עני מאחיו", כלשון הרש"ס (פאה פ"א ה"ו ד"ה אחד עני) או כלשון הפני משה (שם ד"ה מ"ט דר"י הנשיא) "שלא יהא עני אחד לוקח הפירות ומחזיק לכל מעשר עני ונמצא מפסיד את עניים אחרים שהבעה"ב היה יכול לחלקו לכולן". הסיבה לומר שגזרו חז"ל מתבססת על מקרה דומה המובא במס' פאה (פ"א מ"ו) שבו "כהן ולוי שלקחו את הגורן המעשרות שלהם, עד שימרח". כשיוצא מכך שאם הם קנו תבואה אחר מירוח, אסור להם לזכות בעצמם במתנותיהם - משום קנס שלא יעשו כן על מנת להפקיע את מתנות הכהונה מאחיהם. על כך חולק רבי ואומר שאין להשוות עני הקונה פירות טבל לבין כהן ולוי הקונים פירות כאלו. היות שבכהן ולוי קיים חשש כזה כיון שיש להם יכולת כספית לקנות כמויות גדולות על מנת לזכות בחינם במתנותיהם. לעומת זאת לעני אין יכולת כספית לקנות פירות למטרות רווחים ואע"פ שהוא יכול ללוות כסף למטרה זו, כפי שחושש רבי יהודה הנשיא, מ"מ רבי אינו חושש לכך כיון שלעני קשה להשיג הלוואות⁵.

ויש לדון כיצד תתיישבנה סוגיות הבבלי והירושלמי האחת עם השניה, בעוד שלבבלי פשוט שמן התורה אסור לעני לזכות במעשר עני שלו, הרי שבירושלמי כל הדיון הוא רק בגדרי דרבנן ואף הוא שנוי במחלוקת תנאים. ונראה שיישוב הסוגיות שנוי במחלוקת בין מפרשי הירושלמי.

שיטת הפני משה והגר"א

מתוך דברי הפנ"מ (שם ד"ה כשם, וד"ה אינם טובלים) וכן במראה"פ (שם ד"ה תני) למסקנת הירושלמי, הן רבי והן רבי יהודה הנשיא, מסכימים שבמקרה בו אדם

5. לפי זה תתיישב גם תמיהת הר"י ענגל בגליוני הש"ס (שם ד"ה לא נחלקו) שאם קיי"ל כרבי וכמסקנת הירושלמי מדוע הרמב"ם לא חילק בין אם העני זכה בפירות אחר גמר מלאכה לבין אם זכה לפני כן - ומסתמית דבריו משמע שתמיד חייב העני לתת מעשר עני משלו לעני אחר. (לא ברור שיש טעם להביא זאת)

עני קנה פירות טבל מהחקלאי **אחר גמר מלאכה**, לא שייך לחייב אותו ליתנו לאחרים מדין תורה, היות שחיוב ההפרשה חל כבר כשהפירות היו אצל המוכר, וכאילו המוכר הפריש את המעשר-עני ונתן אותו לעני, אף שלא עשה כן בפועל, מ"מ יש כלל ש"מתנות שלא הורמו כמי שהורמו דמיון, וזכה העני הזה במה שבא המעשר לידו..." כלומר, דינו כמו כל מקרה רגיל בו הוא מקבל מעשר-עני מפירות אחרים⁶.

כך גם מובא בביאור הגר"א לירושלמי (פאה פ"א ה"ו כת"י א ד"ה וכבר נטבל) ש"כיון שנטבל ברשות המוכר **אם כן נקרא המעשר עני על שם המוכר**, והוי הוא הבעל הבית והוא נותן ללוקח ולפיכך מותר הלוקח במעשר עני"⁷.

שיטת התבונה

עפ"י פירוש התבונה לירושלמי (מהדורת מכון מוצל מאש פאה פ"א ד"ה ר' יהודה הנשיא) נראה שס"ל להיפך, שמדין תורה **אפילו אם העני קנה פירות תלושין לאחר גמר מלאכה, חייבים להוציא מידו**, ולא מטעם קנס אלא משום ש"במתנות עניים נתינה כתיב בהו ולכן מוציאין מישראל העני המתנות. וכי מי שלקח פירות תלושין מחוייב לקיים מצוות נתינה במתנות עניים... ואפילו עני שבישראל מוציאין אותו מידו".

משמע מדבריו שגם אחר גמר מלאכה, חלה על העני חובה מדאורייתא לתת את המעשר-עני שבפירותיו לעניים אחרים. קשה לומר שס"ל כן בשיטת הירושלמי שהרי בפירושו התולדות יצחק (שם ד"ה לקט שכחה) כתב:

שנגמר מלאכתו למעשר וחל החיוב על הראשון להפרישן ולא היה יכול לדחות את העניים לאח"כ. וכיון שלקח העני הזה אחר שחל עליהן החיוב בתחילה הרי זכה במעשר עני שלהן ואין מוציאין מידו.

6. מדברי מראה"פ יוצא שאין כאן מחלוקת בין הבבלי לירושלמי. היות שהגז"ש "לגר לגר" המחייבת את העני לתת את המעשר-עני שלו לאחרים, עפ"י הגמ' (חולין שם) היא מדברת במקרה בו גידל העני בגינתו וכדו' באופן שהפירות שלו לפני גמר מלאכה. לפיכך חייב הוא לתיתם לעני אחר דומיא דלשו"פ. כיון שבשניהם חייב מתנות העניים חל ברשותו של העני, הן הפרשת התרו"מ מהפירות והן עזיבת התבואה בשדה.
7. הגר"א וכן התולדות יצחק ביארו את הסוגיה באופן דומה דהיינו שמדאורייתא מזכה המוכר את המעשר-עני שעתיד להיות מופרש לאחר מכן. אך הם לא ביססו זאת על הכלל ש"מתנות שלא הורמו כמי שהורמו",

אף שהתבונה שם לא הזכיר כלל את סוגיית הגמ' בחולין, מ"מ מסתבר לומר אם כן שמה שכתב בתבונה אינו מתיישב עם הירושלמי אלא יותר נוטה לדעת הבבלי⁸.

שיטת הרש"ס

לפי הסבר הרש"ס (פאה פ"א ה"ו ד"ה אחד עני, וד"ה כד) ניתן היה לומר שקיימת מחלוקת בין הבבלי לירושלמי האם גם במעשר-עני אסרה תורה שהעני לא יטול מפירות שלו. שהרי הרש"ס מסביר כעין "טעמא דקרא" מדוע דוקא בלשון"פ אסרה תורה על העני ליטול משדהו ולא במעשר עני. והוא מבאר שבלשון"פ חששה התורה שמא יתפתה העני (ושהוא בעל השדה) לא לעזובם כלל בשדה, היות ואף אם העני לא יעזוב אותם בשדה, אין לו בכך כל הפסד, שהרי שאר התבואה אינה נאסרת באכילה בשל כך. על-כן אסרה עליו התורה ליטול לשון"פ משדהו אף באותם מקרים בו הוא נהג כשורה והשאיר אותם בשדהו כדת וכדין. במעשר-עני לעומת זאת לא חששה לכך התורה, כיון שללא הפרשת מעשר-עני מן הפירות כל שאר הפירות יאסרו באכילה⁹. יוצא מדבריו שבכל מקרה לא אסרה תורה על העני ליטול את המעשר-עני מפירותיו, וכל הדיון הוא מדרבנן. זאת שלא כשיטת הבבלי הלמד עפ"י גזירה-שוה, שאיסור זה הוא מן התורה, ולא הזכיר כאן כלל איסור דרבנן¹⁰.

8. וכבר העיר על כך המהדיר שאף שבעל התבונה הקשה על מראה"פ, הרי שבפירושו תולדות יצחק על סדר הירושלמי (שם) ביאר כהסבר הפנ"מ, ולא תירץ על הסתירה בדבריו. ולענ"ד הדבר מתבאר שבתולדות יצחק פירש את דברי הירושלמי, ואילו בתבונה הוכיח ממקורות אחרים הנוקטים שלא כירושלמי.

9. עפ"י גמ' (מכות טז ע"ב) ורמב"ם (הל' מאכא"ס פ"י ה"כ) שאף פירות שהופרשו מהם כל שאר התרומות ומעשרות, אם לא הפרישו מהם מעשר-עני הם אסורים באכילה.

10. אמנם בהמשך דבריו (שם ד"ה וכבר) מבאר הרש"ס את דעת הרבי הסובר שלא קונסים אותו, משום המעשר עני, "כבר נטבל עד שהוא ברשותו של ראשון, ואיכא למימר דיהביה לדידיה המוכר, ובדינא זכי ליה". לכאורה הסבר זה אינו חילוק עקרוני בין מעשר-עני ללשון"פ כפי שכתב הרש"ס לפני כן. אמנם ניתן לומר שזה המשך למה שכתב קודם שמדין תורה הפירות הם של העני כבר ברשות המוכר. וראיה לכך שהרי בסוף דבריו הוא מבאר שהרמב"ם בפירושו פסק כר' יהודה הנשיא, והרי הרמב"ם שהתכוון אליו (פאה פ"ה מ"ה) דן בעני המקבל פירות טבל לפני גמר מלאכה תוך כדי הקציר, ואם מדין תורה הוא היה חייב להשאיר לעניים אחרים לפני גמר מלאכה, אין ראיה שהרמב"ם פוסק כר' יהודה הנשיא לקנוס עני שקנה פירות אחר גמר מלאכה.

האם הלכה כדעת רבי או כדעת ר"י הנשיא?

לדעת הרש"ס (פאה פ"א ה"ו ד"ה עני אין בידו) נראה שס"ל לפסוק כר"י הנשיא, שהרי כתב: "ופסק הרמב"ם בפירושו כר' יהודה הנשיא", ולא חלק על דבריו.

ברור שכוונתו לפירוש המשנה של הרמב"ם (פאה פ"ה מ"ה), שם חילקה המשנה בין מקרה בו התנה בעל השדה עם העני שיעבוד בקציר התבואה בקבלנות תמורת חלק (חצי, שליש או רבע) מיבול השדה, שאז אסור לעני ללקט מתנו"ע מאותה שדה כיון שהוא נעשה שותף בה ואסור בלשו"פ של אותה שדה. "אבל אם אמר לו שליש מה שאתה קוצר שלך מותר בלקט ובשכחה ובפאה ואסור במעשר עני", ונימק זאת הרמב"ם (פיהמ"ש שם) שכיון שהוא "אמר לו חלק מה שתקצר יהיה לך", "אין לו כלום לו אלא במה שקצר ואינו קונה כל השדה". לפיכך הוא מותר בלקט שכחה ופאה כיון שזה מתנו"ע משדה של אדם אחר. לעומת זאת "אסור במעשר עני של אותה תבואה שקצר כיון יש לו חלק בה".

דייק מכך הרש"ס שדעת הרמב"ם שהירושלמי ס"ל כן רק מטעם קנס, ולכך כתב שהרמב"ם פסק כר' יהודה הנשיא.

ולכאורה זהו פשט הרמב"ם בהל' מתנו"ע (פ"א ה"ח) שכתב: "כל מתנות עניים אלו אין בהן טובת הנייה לבעלים, אלא העניים באין ונוטלין אותן על כרחן של בעלים ואפילו עני שבישראל מוציאין אותן מידו".

וכך כתב התבונה (מהדורת מכון מוצל מאש פאה פ"א ד"ה ר' יהודה הנשיא) עפ"י שיטת הרמב"ם הנ"ל, ש"מי שלקח פירות תלושין מחוייב לקיים מצוות נתינה במתנות עניים ופסק הרמב"ם שאין בהן טובת הנייה לבעלים אלא העניים באים ונוטלין אותן על כרחן של בעלים ואפילו עני שבישראל מוציאין אותן מידו ודו"ק".

אולם התוס' (פסחים לח ע"א ד"ה אתיא) הביאו את שיטת רשב"א שצריך לימוד מיוחד האוסר אתרוג או מצה של טבל למקרה בו יש לו בעלות גמורה גם בעוד הפרי הוא טבל, כגון "אם הוא כהן או לוי, או ישראל עני ונטל ממנו כבר תרומה ומעשר ראשון", שאז אין חיסרון של בעלות באתרוג או במצה ובכל אופן אינו יוצא ידי חובה. משמע מדבריו שס"ל שאם העני קנה פרי טבל אחר גמר מלאכה, יכול הוא להפריש מעשר עני ולהשאירו אצלו, כדעת רבי בירושלמי.

אמנם החזו"א (או"ח פסחים ס' קכד לח ע"א ד"ה ולפ"ז שפיר, וד"ה ולהאמור) הוכיח מהגמ' (נדרים פב ע"ב) שאם העני זוכה בפירות טבל אחר גמר מלאכה כגון שהפקיר כל נכסיו ונהיה עני, שזכאי הוא ליטול מעשר-עני, ומוכח שהגמ' נוקטת כדעת רבי בירושלמי שאם אדם עני קנה פירות אחר גמר מלאכה, רשאי להפריש מעשר עני ולזכות בו בעצמו ואינו חייב לתיתו לאחרים.

וכן כתב החזו"א (מעשרות סי' ז ס"ק כב) באופן פשוט שזו שיטת הירושלמי.
אמנם בשו"ת שאגת אריה (קונטרס אחרון סי' צז ד"ה אומר) חידש חידוש שאפשר שאף
רבי יהודה הנשיא דאמר דמוציאין מידו אינו כי אם במכר דשייך קנס מה שאין כן
במתנה מודה דאין מוציאין מידו.

לסיכום:

בתי תמחוי וכן ישיבות זכאים לקבל פירות מעשר-עני כיון שאלו שסמוכים על
שולחנם נחשבים כעניים הואיל ואין להם פרנסה קבועה משל עצמם.
כמו כן אף במידה והם קיבלו פירות טבל-ודאי אחר גמר מלאכתם, צריכים
הם להפריש תרומות ומעשרות, אך רשאים הם להשאיר את המעשר עני אצלם.
היות ולדעת הרבה פוסקים כשהפירות התחייבו במעשר-עני אצל החקלאי ולא
בבעלות בית התמחוי או הישיבה, אין הם חייבים לתת את המעשר-עני לעניים
אחרים.

בנוסף לכך ניתן לצרף את סברת השאגת אריה שלכו"ע אם עני מקבל מתנה
פירות טבל לא קונסים אותו לתת את המעשר עני לאחרים אלא יכול הוא
להשאירו אצלו.

הרב יעקב אפשטיין

איסור "חדש" בימינו

א. איסור "חדש" הוא איסור אכילה מן התבואה החדשה וכל היוצא ממנה, עד לאחר הנפת העומר בזמן שבית המקדש היה קיים, או בזמן מקביל לו – בזמן שאין ביהמ"ק קיים. לאחר זמן זה אכילת התבואה מותרת¹. הנאה מן התבואה וללא אכילת ישראל) כגון האכלה לבהמה או לנכרי מותרת אף קודם הקרבת העומר². איסור זה חל אף על תבואה שנקצרה קודם הנפת העומר³ והיא מותרת מזמן הנפת העומר.

ב. כל תבואה שנגמרה השתדשותה אחר ט"ו בניסן⁴ אסורה מן התורה אף בזמן הזה⁵ עד ט"ז ניסן בשנה שלאחריה⁶. אם ספק אם השרישה קודם להבאת העומר או לא – אסורה⁷.

1. שו"ע (יו"ד רצג, א).
2. מאירי (פסחים כג ע"א), תויו"ט (מנחות פ"י מ"ח ד"ה קוצר לשחת).
3. עי' בפרק העוסק באיסור קצירה.
4. חלה (א, א), מנחות (ע, א), שו"ת נוב"ת (סי' פד), שאם נזרע בערב פסח משתרש רק בט"ז בניסן שהוא יום הנף ואסור עד שנה הבאה.
5. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ב).
6. משנ"ב (תפ"ט, מד).
7. שספק דאורייתא לחומרא – רדב"ז (הל' מאכ"א י, ד).

ג. זמן השרשה הוא שלשה ימים ולכן אם זרע בי"ג ניסן העומר מתירו⁸. אם זרע בי"ד ניסן ספק אם העומר מתיר, ויש להחמיר⁹. ויש אומרים שזמן השרשה הוא שבועיים¹⁰ ויש שכתבו שצריך להחמיר כן¹¹.

ד. הזרע בעציץ שא"נ נחלקו האחרונים האם דין "חדש" נוהג בו. יש שסברו שאין בו דין "חדש"¹² ויש שסברו שאסור באכילה¹³ כאילו מחוברת התבואה לקרקע. ויש שהסתפקו¹⁴. ולגבי "חדש" בגידולי מים יש שתלו זאת בדינם בשביעית¹⁵.

ה. לרוב הראשונים איסור "חדש" נוהג מן התורה בכל מקום ובכל זמן¹⁶, בארץ ובחוצה לארץ¹⁷. בתבואת ישראל ובתבואת נכרי¹⁸. וי"א שבחו"ל הוא מדרבנן¹⁹, וי"א שהוא מותר בחו"ל אפילו הוא של ישראל²⁰. וכתבו הראשונים שאין לסמוך על כך אלא בשעת הדחק וכשהוא ספק-ספיקא²¹.

ו. המינים עליהם חל איסור "חדש" הם חמשת מיני דגן²²: חיטה שעורה, כוסמת, שבולת שועל²³, ושיפון.

8. פסחים (נה ע"א), תרוה"ד (סי' קצא).
9. הספק תלוי בשאלה האם אומרים שני מקצת היום ככולו, ונחלקו בכך רבינא ורב אשי בפסחים (נה ע"א) ומשמע מערוה"ש (יו"ד רצג, ז) שהסתפק כמי לפסוק, וספק דאורייתא לחומרא, שו"ת נו"ב (מהדו"ת סי' פד) והו"ד בשע"ת (או"ח תפט, כד).
10. נקודות הכסף (סי' רצג), דגמ"ר (יו"ד רצג, ב), שו"ת נו"ב מהדו"ת או"ח סי' פד).
11. שו"ת שאילת שלום (מה"ת סי' קפג).
12. שפת אמת (מנחות ע"ב) וכן ניתן לדייק ברמב"ם שכתב שאיסור "חדש" הוא דוקא בזרע הארץ (הל' מאכ"א פ"י ה"א).
13. כן עולה לפי שו"ת דובב מישרים (ח"א סי' קי) בפירוש הירושלמי.
14. שו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ע).
15. שו"ת הר צבי (זרעים ח"ב סי' לא אות ד).
16. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ב), טור ושו"ע (או"ח תפט, י; יו"ד רצג, ב), משנ"ב (תפט, מה).
17. ערלה (ג, ט), רמב"ם (הל' מאכ"א י, ב), טור (יו"ד רצג), שו"ע (יו"ד רצג, ב), ביאור הגר"א (או"ח תפט; יו"ד רצג, ב) ועי' בכ"ז בפרק מיוחד העוסק באיסור "חדש" בחו"ל.
18. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ב), טור (יו"ד רצג).
19. או"ז (ח"א סי' שכח) והתיר רק בשל נכרים.
20. ספר התרומה הו"ד בשו"ת הרא"ש (ב, א) וכתב שדבריו תמוהים.
21. שו"ת הרא"ש (ב, א), טור (יו"ד רצג), תרוה"ד (קצא).
22. חלה (פ"א מ"א), מנחות (ע ע"א), משנ"ב (תפט, מד).
23. לזיהוי שבולת השועל בימינו עי' בס' חוקות הארץ (פ"ג ה"ג הע' 1).

ז. אסור לאכול מן התבואה החדשה בין מלחם בין מקמח בין מקלי²⁴ בין מכרמל²⁵.
 ח. תבואה שלא הביאה שליש מותרת באכילה משום "חדש"²⁶ וי"א שאסורה²⁷.
 ט. האוכל לחם וקלי וכרמל כזית מכל אחד ואחד לוקה שלש מלקיות שנאמר ולחם וקלי וכרמל לא תאכלו, מפי השמועה למדו ששלשתן בלאוין חלוקין זה מזה²⁸. ויש אומרים ששלשתם בלאו אחד²⁹.
 י. בזמן שהמקדש היה קיים מותר לאכול מן התבואה החדשה ביום ט"ז ניסן לאחר הבאת קרבן העומר, הקרובים משידעו שקרב³⁰, והרחוקים מחצות היום³¹. ובזמן שאין מקדש מותר לאכול מן התורה מן ה"חדש" רק לאחר יום ט"ז בניסן³². והיינו בארץ ישראל שמוותר לאכול מן התבואה החדשה מתחילת ליל י"ז בניסן³³, אבל בחו"ל מותר לאכול רק עם תחילת ליל י"ח בניסן³⁴.

24. קלי הם גרעינים קלויים באש – משנ"ב (תפס, מו).
25. כרמל הם גרעינים שנמללו והוצאו ביד מקליפתם – משנ"ב (תפס, מז).
26. תוס' (פסחים כג ע"א ד"ה קוצר), מאירי (פסחים כג ע"א), תוס' (מנחות עא ע"ב ד"ה אימור) בשם הר"י מאורליינ"ש, וכ"מ מכך שלא נאסרה קצירתו. (ועי' בפרק העוסק בקצירה באיזה שליש מדובר).
27. שו"ת בית אפרים (יו"ד סי' סח והו"ד בפ"ת רצג, ב) ושפ"א (פסחים כג ע"א) עפ"י ירושלמי חלה (פ"א ה"ג), שאג"א (החדשות סי' ד), והסתפק בכך בקרן אורה (מנחות עא ע"ב הו"ד בשד"ח מערכת "חדש" בזה"ז אות ז).
28. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ג). מוני המצוות חלקו האם לחם קלי וכרמל נחלקים לשלושה לאוין או נמנין כלאו אחד. הרמב"ם (ול"ת קפט-קצא), סמ"ג (לאוין קמב-קמד), ספר החינוך (מצוות שג-שה) מונים זאת כג' מצוות ל"ת.
29. רס"ג (ול"ת קסד), בה"ג (מצוה קמה), רמב"ן (שורשים וסוף מצ' ל"ת), ספר יראים (סי' עח), סמ"ק (סי' ריז) מונים זאת כמצוה אחת. אע"פ שלכו"ע לוקים ג' מלקויות.
30. מנחות (סח, א).
31. מנחות (סח, א), טור (יו"ד רצג).
32. סוכה (מא, א) משום שבזמן שאין מקדש יום הנף כולו אסור וריב"ז דרש ותיקן כשיטת ר' יהודה. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ב).
33. שו"ע (או"ח תפט, י), משנ"ב (שם מט) משום שכתוב "עד עצם היום הזה".
34. לשון הבית יוסף (או"ח תפט): "אסור לאכול חדש אף בזמן הזה עד תחלת ליל שמונה עשר בניסן וכו'. בפרק רבי ישמעאל (מנחות סח, ב) אמר רבינא אמרה לי אם: אבוד לא הוא אכיל חדש אלא באורתא דשיבסר נהגי תמניסר דסבר לה כרבי יהודה דאמר מן התורה אסור אף לאחר חורבן וכתוב (ויקרא כג יד) עד עצם היום הזה וקסבר עד ועד בכלל וחייש לספיקא דיומא הילכך שיבסר דספיקא דשיתסר הוא לא אכיל עד אורתא וכתבוהו הרי"ף (כח). והרא"ש (סי' מב סוף פסחים), טור (או"ח תפט, יו"ד רצג), שו"ע (או"ח תפט, י).

יא. תבואה שנזרעה אחר העומר וקצרה וזרעה ובשעת העומר היתה תחת הקרקע ולא התחילה עדיין להשתרש – ספק אם העומר מתירה כאילו היתה מונחת בכלי או לא, והדין הוא שאסור מספק עד השנה הבאה³⁵. ואם אכלה מלקים אותו מכת מרדות³⁶.

יב. שבולת שהביאה שליש קודם העומר וקצרה אחר עומר וחזר ושתלה והוסיפה, ספק אם התוספת אוסרת את העיקר שהותר או לא ואסורה עד השנה הבאה³⁷. ואם אכלה מלקים אותו מכת מרדות.

יג. בחו"ל היו מקומות שאכלו מן התבואה החדשה שנקצרה קודם הפסח כיון שרוב התבואה היתה תבואה שנשרשה קודם הפסח³⁸, ובכל מקום שניתן לברר אסור לאכול מן ה"חדש".

יד. יש שהתירו אכילת כזית מצה בליל הסדר מקמח תבואה חדשה בחו"ל, כאשר אין אפשרות לתבואה אחרת³⁹.

טו. אף שמרים, בירה ואלכהול מחמשת מיני דגן אסורים מחמת איסור "חדש"⁴⁰, ויש מקילים במשקים היוצאים מ"חדש"⁴¹.

טז. עיסה שנלושה בשמרים של "חדש" כולה אסורה, ואפילו אם היה בעיסה יותר מששים מהשמרים – אסורה⁴². ויש מקילים⁴³.

35. ב"מ (נו, ב), מנחות (סט, א), רמב"ם (הל' מאכ"א י, ה), טור (יו"ד רצג), שו"ע (יו"ד רצג, ד).

36. רמב"ם (הל' מאכ"א י, ה).

37. מנחות (סט, ב), רמב"ם (הל' מאכ"א י, ה), טור (יו"ד רצג), שו"ע (יו"ד רצג, ה).

38. הגה"מ (הל' מאכ"א י, ג).

39. תשובות מים חיים (סי' מד, הו"ד בשד"ח מערכת "חדש" בזה"ז אות א).

40. ביאור הלכה (תפס ד"ה 'אף בזמן הזה').

41. ש"ך (יו"ד רצג, ו) בשם ס' לחם משנה, מגן האלף סוף קונטרס "חדש". ובית הלל (יו"ד רצג) חלק להחמיר. שו"ת יד אלעזר (סי' ע הו"ד בשד"ח מערכת "חדש" בזה"ז אות יב) היקל בחו"ל ובשל נכרי עפ"י דעת הב"ח.

42. ט"ז (יו"ד רצג, א) ואסורה משני טעמים: משום שכל מידי דלטעמא עביד אפילו באלף לא בטיל כנפסק בשו"ע (יו"ד קכג, טו), ועוד שאיסור "חדש" הוא דבר שיש לו מתירין כמוש"כ הרא"ש (שו"ת כלל ב) לגבי שיכר שנעשה משעורים של "חדש". ואם העיסה נתקלקל עד י"ז בניסן יש מתירים כיון שאין לו מתירין – חק יעקב (אות כד, הו"ד בכה"ח אות קיח).

43. ס' תשואות חן (סי' כז בשם ס' תורת יקותיאל, הו"ד בשד"ח מערכת "חדש" בזה"ז אות יד).

יז. אין נזהרים מפליטת כלים שנתבשל בהם "חדש" אא"כ ודאי שנתבשל בהם, ואף בהם אי"צ להחמיר אלא מעת לעת מזמן הבישול הראשון⁴⁴. ויש שהקילו בארץ ישראל שאיסור "חדש" מן התורה אחר שעברה על הכלי לינת לילה⁴⁵.
יח. יש אומרים שיש איסור לסחור בתבואה חדשה קודם קצירת העומר⁴⁶, וי"א שמותר לסחור ב"חדש" קודם שהותר⁴⁷.

44. מג"א (תפט, יז), משנ"ב (תפט, מח) ושער הציון (נז, נח).

45. ילקוט יוסף (דיני "חדש" סעיף יד).

46. שו"ת שבט הלוי (יו"ד סי' קסב).

47. בינת אדם (סי' סד), חסדי דוד (תוספתא מנחות פ"י ה"ז), כתר ראש בשם הגר"א (סי' קמט), שם חדש על היראים (סי' קסט), שו"ת שואל ונשאל (ח"ג סי' רלב, ח"ז סי' ריט).

רבני המכון

תשובות קצרות

מדור שאלות ותשובות הוא מבחר של תשובות קצרות שהתפרסמו באינטרנט באתרים: מורשת, כיפה וישיבה ע"י רבני המכון. בחרנו להתמקד בחוברת זו במיוחד בשאלות הקשורות לסוכות וכן למצות מעשר עני.

א. סוכות

1. שאלה

אני גרה בארץ ובסוכות אשהה עם משפחתי בחו"ל. האם אני חייבת להקים סוכה או לפחות לחפש קהילה יהודית כדי להתיישב בסוכה?

תשובה

אשה פטורה מסוכה, כמבואר בשו"ע (סי תר"מ סעי א). השאלה שיש לברר היא לגבי גברים הנוסעים לחו"ל. כידוע הולכי דרכים פטורים אבל היינו הולכים ביום או בלילה ולצורך גדול, אבל מי ששוהה במקום אחד מספר ימים (שלשה או ארבעה ימים) חייב בסוכה. (עיין משנ"ב סי' תרמ ס"ק מה, חזון עובדיה סוכות עמ' קסו-קסט).
בברכת התורה והארץ
יהודה הלוי עמיחי

2. שאלה

בגינתי גדל עץ אגוז צעיר, הבאנו אותו ממשתלה לפני שנה וחצי בערך, כשהבאנו גובהו היה סדר גודל 1.5 מטר, כך שסביר שגילו באזור 3 שנים. טרם ראינו פירות מהעץ. נטענו את העץ בטעות בסוף מתחם שאנחנו משתמשים בו לסוכה. בשנה שעברה כשהרחבנו את הסוכה, גזמנו ענפים של העץ. עם הזמן

הילדים גדלו ב"ה ורוצים לישון בסוכה וגם מצד מצוות חינוך זה חיובי ומצד שני גם העץ גדל ונופו גם כן. יש לציין שהגינה והמרפסת פונים לדרום ומתחם זה שמאחורי העץ הוא מצד מערב ולכן הוא מקום מעודף ביותר לבניית סוכה. הייתי רוצה להעתיק את העץ למקום אחר בגינה. האם יש איסור בדבר משום עקירת עץ פרי או כל איסור אחר? אם הדבר תלוי במחלוקת פוסקים אשמח לקבל תשובה מפורטת.

תשובה

ראשית, בעיקרון יש איסור להעתיק עצי פרי ממקום למקום (ראה גמ' ב"מ קא ע"ב תוס' שם ד"ה בשדה) מלבד המקרים שאין איסור בל תשחית בעקירתם. במקרה הנידון שצריך את המקום לצורך הסוכה יש מקום להקל (ראה רא"ש לב"ק צא ע"ב).

לכן למעשה יש לנהוג כדלהלן:

- א. כדאי שאת פעולת העקירה יעשה גוי.
- ב. יש לגזום את העלווה בצורה מאקסימאלית לפני ההעסקה.
- ג. יש להתייעץ עם מומחה ולהוציא את העץ עם גוש גדול עד כמה שאפשר.
- ד. יש להעביר את העץ למקום החדש ולהיזהר שלא יתפורר הגוש.
- ה. יש למנות שנות ערלה מחדש, אא"כ ברור שגוש האדמה מספיק גדול. כדי לוודא שגוש האדמה מספיק גדול, יש להניח את העץ עם גושו בלא לכסות את האדמה ולהשקות במים בכמות הרגילה עד היום. אם תוך שבועיים לאחר העקירה, העלים אינם מראים סימני יובש וכמישה, אין צורך למנות שנות ערלה מחדש. אם העלים מתייבשים או כומשים, יש למנות שנות ערלה מחדש.

בברכת התורה והארץ,

יואל פרידמן

3. שאלה

האם מותר לקצוץ עצים על מנת לעשות סכך בסוכות או שאסור משום "בל תשחית" ועל כן יש לקנות "סכך לנצח"?

תשובה

שאלתך לענין האם כשיש סכך לנצח עדיף להשתמש בו יותר מאשר לקצוץ כל שנה סכך חדש. באופן עקרוני אין איסור בל תשחית לצורך מצוה, ויסוד הדבר

שאיסור בל תשחית הוא בדרך השחתה (רמב"ם מלכים פ"ו ה"ח) וכאשר הדבר נעשה לצורך מצוה אין כאן דרך השחתה. וכמו כן צורך מצוה נחשב להיות "מעולה בדמים" ולכן הדבר הותר ועיין דרכ"ת סי' קטז ס"ק נא).

אמנם בנידון שאלתך שיש אפשרות אחרת האם מותר להשחית עצים? נראה שאפילו לצורך הידור מצוה מותר להשחית עצים, כפי שהתירו להביא למזבח תאנה ורמון למרות שאפשר היה בעצים אחרים, אבל בגלל הידור מצוה התירו אפילו עץ פרי. ועפ"ז התיר במשנת יוסף שביעית פ"ד סוף מ"י לקצוץ עצי פרי לסוכה למרות שיכול לקוץ עצי סרק, אולם אם נאה בעיניו עצי פרי לסכך אין בכך איסור בל תשחית (ועיין משנה למלך פ"ז מהל' אסורי מזבח ה"ג). העולה שאם ענפי העץ יפים ונאים יותר מענפי סכך לנצח, אפשר לקצוץ כל שנה ענפים אלו ואין צורך להשתמש בסכך לנצח.

בברכת התורה והארץ,

יהודה הלוי עמיחי.

4. שאלה

בתור מגדל הדסים, ברצוני לשאול, מדוע יש צורך להוריד את הצימוח הצדדי, של הענפים המשולשים. יש לציין שעבודה זו, היא סעיף ההוצאה הגבוהה ביותר במהלך הגידול.

תשובה

לעניין הצימוח הצדדי של ההדסים אמנם אין חובה למעטו מהענף, אלא א"כ יש עליו כמין ענבים, אולם צמוח צדדי של עלים ירוקים של הדס אינם פוסלים את ההדס. הציבור בכללותו רוצה הדס משולש שגם נראה כמשולש ולכן מקפידים על כך שיהיו ג' עלים בלבד, אבל אין זה פוסל אם נשאר צימוח צדדי.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

5. שאלה

מהו אתרוג קלבריא?

מהו אתרוג תימני? ומה המיוחד בו?

תשובה

אתרוג קלאבריה זהו מקום גידול אתרוגים באיטליה (מיעניוואה), האתרוגים בזמנם היה להם כתב כשרות מאת החתם סופר, (עיין בהוספות לשו"ע הרב עמוד נב הערה 5). אולם בימינו רוב האתרוגים המיובאים משם הם בחזקת מורכבים, עיין קונטרס בירור ענינים על דבר האתרוגים מיאנווע, וקונטרס פרי עץ הדר לר' שרגא שלומאי כפר הרא"ה תשכז. על כן אין ליטלם.

אתרוגי תימן הם שונים מעט במראהם מאתרוגים אשכנזיים רגילים, הם על פי רוב גדולים, אולם עיקר השוני הוא בכך שאין להם מיץ כלל ליד הגרעינים. ויש האומרים שיש להם חזקת כשרות טובה יותר משאר האתרוגים ויש שרק הכשירים.

עיין כשרות ארבעת המינים, עמ' קעט; ספר ארבעת המינים, עמ' רא; הלכות והליכות בחסידות, עמ' 183.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

6. שאלה

לא ברורים לי הטעמים לפסול אתרוג מורכב (משום שהוא חסר או שחלק הלימון מהווה חציצה), הרי אתרוג זה לא אמור להיות גרוע מאתרוג שהורכב ע"י האבקה שבפפסות אמור להיות כשר ולא ייתכן לומר שכל אתרוג שהואבק מלימון יהיה פסול שא"כ קשה מאוד למצוא אתרוג שלא הורכב...

תשובה

הרבה טעמים נאמרו לפסול אתרוג המורכב:

- א. נעבדה בו עברה של איסור כלאיים, הסברה הזו היא בהנחה שהאתרוג והלימון הם מין שבאינו מינו מבחינת הלכות כלאים, אך לא כולם מסכימים לכך.
- ב. יש פוסקים שטענו שיש באתרוג המורכב פסול של חסר.
- ג. יש שטענו שבעודו מורכב אזי הולכים עפ"י הכלל "ילדה בטלה בזקנה", נמצא שהאתרוג המורכב בלימון מוגדר כלימון.

ישנם עוד כמה טעמים לפסול המורכב, ועכ"פ כולם דברו על עץ אתרוג מורכב בלימון, ולא כפי שתיארת בשאלה על האבקה או הכלאה מינית של אתרוג עם הלימון. שאלתך קשה היא שכן בהאבקה או הכלאה מינית ההשפעה של הלימון על האתרוג היא גדולה הרבה יותר מאשר ההשפעה של הלימון על האתרוג המורכב. אעפ"כ כל הפוסקים פסלו את האתרוג המורכב. אמנם לגבי האבקה או הכלאה, נראה לי שאם הדבר נעשה באופן טבעי "לא ניתנה תורה למלאכי השרת", וכיון שהפרי נוצר על עץ האתרוג, הריהו ממין האתרוג. אך אם ההכלאה או האבקה נעשית באופן מלאכותי, נראה לי שיש לפסול את האתרוג הזה, כיוון שאין לך חסר גדול מזה. אמנם ראה בספר כשרות ארבעת המינים של הרב יחיאל מיכל שטרן עמ' קפב בשם דודו הגרש"ז אויערבאד שאומר בשמו שאתרוג שהואבק מלימון, הוא אתרוג כשר, אך דבריו נסתרים ממה שכתב הגרש"ז אויערבאד עצמו במנחת שלמה, מכון אוצרות שלמה, ח"ב עמ' שעא.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

7. שאלה

יש לי עץ אתרוג שרואים עליו בברור שאינו מורכב (בעצים מורכבים ניתן להבחין בקלות במקום ההרכבה) האם האתרוגים כשרים? (אם העץ הורבה ע"י ייחור מעץ מורכב, הרי תכונותיו הן כשל העץ ממנו נלקח הייחור וענף זה היה של אתרוג).

תשובה

אכן ניתן בקלות להכיר אם האתרוג מורכב. לגבי שאלתך, יש מחלוקת הפוסקים אם צריך חזקה ובירור גם על מקור העצים הבלתי מורכבים. יש הסוברים שצריך לוודא את מקור העצים: ראה תורת רבינו לר' שמואל סלנט (ח"א עמ' סא-סב), וחזון איש (כלאים סי' ג ס"ק ז). אך יש פוסקים הסוברים כפי שכתבת שהתכונות של הרוכב נשמרות ואף שפוסלים את האתרוג המורכב עצמו, אך אם נוטעים אח"כ ייחור מהרוכב, נחשב הוא אתרוג לכל דבר, ראה שו"ת בית אפרים (או"ח, סי' נו, ד"ה והנה עדיין, וד"ה אמנם בשו"ת שבו"י), ראה גם משפט כהן (סי' כד, אות י, עמ' סג טור 2).
בכל מקרה צריך בירור על מקור הייחור שממנו הרבו את העץ. למעשה, אף שיש פוסקים המתירים, אך נראה לי שלא כדאי להסתמך רק על האתרוג הזה כדי לקיים את המצווה, שכן במצוות עשה, צריך האדם לעשות השתדלות מיוחדת לקיים

את המצווה, ולא להקל מחמת ספקות או שכיחות נמוכה של איסור וכדו', ראה משך חכמה (סוף פ' בא).

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן.

8. שאלה

רבים מיראי ד', החרדים על דברו, רגילים להשתמש בזכוכית מגדלת כדי לעמוד מקרוב על כשרות האתרוג. האם יש צורך בכך, ואם כן באלו מקרים?

תשובה

יש לבדוק את האתרוג בראיה שטחית על מנת לוודא שאין בו שינוי מראה, ובראיה עיונית יותר על מנת לוודא שאין בו נקב וחסרון. אך אין צורך להשתמש בזכוכית מגדלת.

אם יש ספק שמא יש בו חסרון, אפשר לברר את המציאות ע"י זכוכית מגדלת כדי להגיע לראיה השווה לראיית חדי הראות; ועי' במאמרו של הרב יגאל הדאיה, אמונת עתיד 6, עמ' 14-17.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

9. שאלה

לאחר סוכות האחרון (תשס"ו) שמתי בכוס מים את הערבה ולאחר שיצאו שורשים שתלתי בעציץ. הענפים היום נראים יפים ביותר. האם ניתן להשתמש בהם בחג הקרוב (תשס"ז) והאם יש חילוק בין היום הראשון לשאר ימים. ואגב עניין "ביום הראשון" לא רלוונטי השנה מאחר וחל בשבת?

תשובה

אם העציץ נקוב אין כל בעיה להשתמש בערבות אלו. יש מחמירים בערבה שגדלה בעציץ שאינו נקוב, אולם לדינא אפשר להקל בשאר ימי החג.

בברכת התורה והארץ
יהודה הלוי עמיחי

10. שאלה

האם סיכוך הסוכה בקנים המחוברים בניהם בחוטי ברזל מותר על פי ההלכה?

תשובה

סכך העשוי מדבר המקבל טומאה אסור, ולכן חוטי הברזל הם בעיה הלכתית לעשיית סכך מהם, ובייחוד שהרבה ראשונים ואחרונים פוסקים שגם המעמיד של הסכך אסור שיקבל טומאה, וכאן החוטים המעמידים את הקנים הם ממתכת ומקבלים טומאה. על כן אין לסכך לכתחילה בקנים הקשורים בחוטי ברזל.

בברכת התורה והארץ

יהודה הלוי עמיחי

11. שאלה

צמח מטפס הגדל בעציץ המונח במרפסת של בית קומות. המרפסת סגורה בגג (פיברגלס) שנפתח בחג הסוכות, ונוף הצמח מסכך על הסוכה. האם הנוף של הצמח יכול לשמש כסכך כשר (בעודו מחובר לעציץ)?

תשובה

א. נראה שסכך הגדל בעציץ שאינו נקוב אפשר לסכך בו כיון שנחשב מנותק מהקרקע. לכן אם רוצים להשתמש רק בסכך של העציץ בתור סכך - מותר, והמחמיר יש לו על מה לסמוך.

ב. גם המחמירים יכולים להשתמש בנוף של הצמח הגדל בעציץ, ובלבד שיניח את הסכך הכשר מעל הנוף של צמח העציץ.

ג. יש לציין שיש להסיר את הגג העשוי פיברגלס רק לאחר שיש דפנות, שאל"כ נמצא הסכך קודם לדפנות ויש בכך חסרון של "תעשה ולא מן העשוי". ועי' באריכות יתר בחוברת אמונת עתיד 49, מעמ' 14 ואילך

בברכת התורה והארץ,

יואל פרידמן

12. שאלה

לפי התשובה הקודמת שעציץ שאינו נקוב נחשב מחובר לקרקע, אז למה זה נחשב גידולי קרקע בכלל? הרי צריך לסכך בגידולי קרקע?

תשובה

בסכך ישנן שתי הגדרות: מחד צריך שהסכך יהיה ממין כזה שגדל בעבר בקרקע, ומצד שני צריך שכרגע הוא יהיה מנותק מן הקרקע; על שולחן ערוך (או"ח, סי' תרכט סעי' א).

חג שמח,
יואל פרידמן

ב. מעשר עני

13. שאלה

מה נהוג להפריש על עצי הדר בימים אלו. מעשר עני אחר חנטה או מעשר שני אחר לקיטה בדומה לאתרוג?

תשובה

הספק שאתה מעלה נובע מכך שדין האתרוג שונה משאר עצים כמבואר ברמב"ם הל' מע"ש פ"א ה"ה שהקובע באתרוג הוא הלקיטה. ולכן נסתפק האחרונים (ראה רש"ס שביעית פ"ט סוף ה"ד, וס' התורה והארץ ח"ב עמ' 80 הערות 63-65) אם שאר פירות הדר דינם כאתרוג או דינם כאילנות רגילים. למעשה צריך להבחין בין ההפרשה לבין הנתינה.

לגבי ההפרשה ההנחיה היא להפריש ולומר תמיד בנוסח 9/100 וכו' הרי הן מעשר שני ואם הן חייבות מעשר עני - הרי הן מעשר עני. לגבי הנתינה ראה מה שכתבתי בחוברת אמונת עתיד 35 עמ' 13-14 שהחזון איש שביעית סי' ז ס"ק טז, סובר שיש לתת מעשר עני פעמיים, שכן הוא מחמיר בספקא דדינא בנתינת מעשר עני. אך הבאתי פוסקים רבים החולקים עליו בנקודה זו שכן זהו ספק שאין חזקת חיוב, ולכן נראה שאין חובה לתת מעשר עני.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן.

14. שאלה

רציתי לדעת:

1. מהו טבל? (פירות טבל ודאי?)
2. האם ניתן להפריש קרן שנתית בסכום מסויים עבור חילול מעשרות ותרומות של אותה השנה או לחילופין של שנה שעברה במרוכז.

תשובה

א. טבל וודאי זהו מצב הפירות כשברור שהם היו חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות ועדיין לא הפרישו מהם. במקרה הפירות אסורים באכילה ובהנאה.

ב. השאלה שלך לא ברורה לגמרי, ולכן אשתדל לענות עליה כמיטב יכולתי. אי אפשר להפריש תרומות ומעשרות פעם אחת בשנה על כל הפירות אלא יש להפריש בכל פעם לאחר הקטיפה לפני האכילה. מה שאפשר לעשות פעם אחת בשנה זהו מנוי לבית האוצר להסדר חילול מעשר שני, והסדר נתינת מעשר ראשון ומעשר עני.

אני מצרף תשובה קצרה על סדר הפעולות הנצרכות להפרשת תרומות ומעשרות בקיצור נמרץ:

1. יש להפריש תרומות ומעשרות מכל מה שגדל בקרקע, קרי פירות ירקות וכדו'.
 2. יש להפריד ולהניח בצד קצת יותר מאחוז אחד.
 3. יש לקרוא את כל נוסח הפרשת תרומות ומעשרות.
 4. יש להתקשר אלינו למכון התורה והארץ (טל' 08/6847325, פקס', 08/6847055; דוא"ל mahon@inter.net.il) או לפנות לאתר שלנו (www.toraland.org.il), לעשות מנוי לשם חילול מטבע של המעשר השני, וכן לנתינת המעשר הראשון ומעשר עני.
- ה. מי שעושה מנוי מקבל נוסח הפרשה מסודר.
- ו. לאחר אמירת הנוסח יש לשים את מה שהנחת בצד (האחוז +) בשקית ולהניח בפח. בברכת התורה והארץ, יואל פרידמן

15. שאלה

האם מותר להמיר מעשר עני בערך הכספי שלו ולתת את הכסף לעני או שצריך לתת את המעשר עצמו פירות/ירקות דוקא?

תשובה

מעשר עני אינו צדקה גרידא, ולכן יש לתת את הפירות או הירקות, ולא די בנתינת השווי. כיוון שקשה להקנות את הפירות והירקות עצמם לעני, לכן כדאי לעשות מנוי בבית האוצר, וע"י שיטת "מכירי עניים" נקנה מעשר העני באופן אוטומטי לעני.

לפרטים: מכון התורה והארץ: 08/6847325

פקס' 08/6847055

דוא"ל: mahon@inter.net.il

בברכת התורה והארץ,

יואל פרידמן

16. שאלה

איך נוהגים בימינו בתרומות ומעשרות כאשר השנה צריך לעשר מעשר עני?

תשובה

השנה מפרישים מעשר עני ולכן מראש השנה שעבר יש להפריש מעשר עני מהירקות. לגבי פירות האילן התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט, ורק פירות שחנטו לאחר ט"ו בשבט (וממילא מבשילים באביב או בקיץ) מפרישים מעשר עני. מבחינת ההפרשה עצמה אין זה משנה כי בין כך ההנחיה היא לומר תמיד בנוסח ההפרשה "עוד תשע מאות בצד התחתון של מה שברצוני לתקן הרי הן מעשר שני ואם צריך להפריש מעשר עני - הרי הן מעשר עני".

ההבדל המשמעותי הוא לגבי הנתינה של מעשר העני. לכן כדאי לעשות מנוי לנתינת מעשר עני בבית האוצר שבמכון התורה והארץ. זה בנוי על כך שנותנים לעני הלוואה מראש וכל פעם שמפרישים שווי מעשר העני מקוזז על חשבון ההלוואה.

למנוי אפש' להתקשר לטל' 08/6847325, או לפקס 08/6847055. כמו כן אפשר לקבל פרטים באתר המכון.

בברכת התורה והארץ,

יואל פרידמן

17. שאלה

שנת תשס"ז תהיה שנת מעשר עני?

מה זה אומר בפועל לגבי ירקות הנקנים בשוק? האם מפרישים יותר ממאית?
האם אומרים את נוסח החילול?
מה עושים עם מה שאמור להיות מעשר עני? הרי לא מחללים אותו (הוא לא שלי - לא יכול לחלל), וגם לא ממש הגיוני לתת לעני, לפני הכמויות שקונים היום, מי שהוא לא בעל שדה.
האם חברות ב"קרן המעשרות" פוטרות את העניין?

תשובה

א. שנת תשס"ז היא אכן שנת מעשר עני. אעפ"כ ההנחיה היא לומר בנוסח ההפרשה גם מעשר שני וגם מעשר עני כדי למנוע בלבול. (9/1000 הריהם מעשר שני ואם הם משנת מעשר עני הריהם מעשר עני וכו').
ב. לגבי נתינת מעשר עני צריך לתת מעשר עני גם במצב של ספק ראה גמ' חולין קלד, ולכן כאשר קונים מהשוק - יש לתת מעשר עני (וא"כ ברור שכבר הפרישו).
ג. כדי להקל על הנתינה של מעשר העני, כדאי לעשות מנוי בבית האוצר טל' 08/6847325, פקס' 086847055 וליתר פרטים אפשר לראות באתר של מכון התורה והארץ: <http://www.toraland.org.il>

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

18. שאלה

האם מוסרים בתקופתנו את מעשר העני לעניים, ומכל התוצרת החקלאית בארץ? איך זה מתבצע?

תשובה

א. השנה זוהי שנת מעשר שני (שנה ה' לשמיטה) ולא מפרישים מעשר עני. אך אני מבין ששאלתך היא שאלה עקרונית. גם היום צריך לתת מעשר עני לעניים מטבל וודאי וכן במקרים מסוימים של ספקות. הדרך הטובה ביותר לבצע זאת היא לעשות מנוי בבית האוצר של מכון התורה והארץ, כיוון שזוהי דרך פרקטית.

הביצוע מתבסס על הלוואה מראש לעני, באופן שכל פעם שהאדם מפריש תרומות ומעשרות וקורא שם מעשר עני על הפירות - פירות מעשר עני ניקנים אוטומטית לעני, ולאחר מכן מתקזזים (העני והמפריש) על חשבון ההלוואה שהמפריש נתן לעני בתחילה. למנוי טל' 08/6847325; פקס' 08/6847055.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן

19. שאלה

יש לי כרגע 3 לימונים שקיבלתי מפרדס וגם לימון אחד (הראשון והיחיד) מעץ שלי בגינה. כיצד להכשירם לאכילה? האם יש משמעות להקנאת חלק קטן מלימון כמעשר עני? האם צריך לעשר על כל קבוצת לימונים בנפרד או אפשר על כולם כאחד?

תשובה

א. אם כל הלימונים הם באותה דרגת חיוב, דהיינו שכולם בוודאי חייבים בתרומות ומעשרות, הם גדלו בתוך גבולות עולי בבל (מעכו עד אשקלון), ניתן להפריש מאחד על האחרים. אך אם יש ספק עדיף להפריש מאלו שאתה מגדל בגינה על אלו מהגינה ואלו מהפרדס האחר על עצמם.

ב. חיוב המעשר הוא עדיין של מעשר עני, ולכן צריך להקנות את המעשר עני (= הפירות עצמם) לעניים ולא את תמורתם. לכן הדרך הטובה ביותר לכך היא לעשות מנוי בבית האוצר של מכון התורה והארץ: טל' 08/6847325.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן.

20. שאלה

האם מותר להמיר מעשר עני בכסף ואת הערך הכספי לתת לעני או שחייב לתת לו את המעשר בפירות וירקות דוקא?

תשובה

להלכה אנו נוקטים שלא אומרים "מה לי הן מה לי דמיהן", ולכן יש לתת דווקא את הפירות או הירקות של מעשר העני לעניים. כיון שקשה להקנות את מעשר העני

לעניים, כדאי לעשות מנוי "בבית האוצר", וע"י כך נקנה מעשר העני בדרך של "מכירי עניים" באופן אוטומטי לעני. לפרטים: מכון התורה והארץ: 08/6847325 פקס' 08/6847055.

בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן.

21. שאלה

מה עושים עם מעשר עני בימינו שקשה למצוא עני (שאין לו מאתים זוז) למי שלא מנוי לקרן מעשרות?

תשובה

הדרך הטובה ביותר והפשוטה ביותר היא לעשות מנוי בבית האוצר, לפרטים, 08/6847325 פקס' 08/6847055, דוא"ל mahon@inter.net.il
בברכת התורה והארץ,
יואל פרידמן.

סוכת קטיף

לקראת חג סוכות תשס"ו, כחודשיים לאחר הגירוש מגוש קטיף, הוציא מכון התורה והארץ את הספר: סוכת קטיף, ובשמו המלא: הרחמן הוא יקים לנו את סוכת קטיף. ספר זה נועד לעיון ולימוד בסוכה. מרוכזים בו התפילות והברכות הנאמרים בסוכה (הדלקת נרות, קידוש, אושפיזין, נטילת לולב, פרידה מהסוכה, ועוד), וסביבם נכתבו רעיונות קצרים, להם יש מכנה משותף: חג סוכות ומצוותיו, והקשר שביניהם וארץ ישראל, ולעיתים קשר ישיר עם חבל קטיף. הספר הוא במתכונת אלבומית, ויש בו תמונות מגוש קטיף, בפריחתו ובשגשוגו. בתי הכנסת, יישובים, חממות, שפת הים, והרבה אנשים, נוער וילדים שמחים ומחייכים.

הפירושים והרעיונות הללו, נכתבו במהלך חודש סיון ותמוז תשס"ה, עוד במכון "התורה והארץ" בכפר דרום ת"ו, בימים בהם המאבק וההתמודדות על המשך אחיזתנו בחבל ארץ זה היה בשיאו. המבוא לספר נכתב לאחר עיכובים רבים, בירושלים תובב"א. את רוב הרעיונות והפירושים כתב הרב יהודה זולדן- מרבני מכון התורה והארץ, ובמספר מקומות הוא מצטט ומביא מדבריהם של אחרים.

השאיפה היא שספר זה ישמש בסיס ראשוני ממנו יהיה ניתן להמשיך את הרוח החינוכית הרעננה, שהתגלתה בשנים האחרונות בגוש קטיף, ובמיוחד בחודשים שלפני העקירה. רוח של אמונה ומסירות נפש, חסד ואהבת התורה הארץ והאומה. עוד קשה לעכל את עובדת חורבן גוש קטיף על כל מפעליו. הכח המחריב היה חזק והרסני, אבל את הרוח והאמונה הוא לא ניצח. אדרבה, התגלו כוחות ועוצמות רוחניות גדולות במיוחד, שאת פירותיהם נראה במהלך השנים הבאות. הרצון הוא שהרעיונות והפירושים, עם התמונות מגוש קטיף בימי פריחתו ושגשוגו, יהיו חלק מסוכתה של כל משפחה בישראל, בארץ ובעולם, ויהיו מקור השראה לבירורים וחשיבה מחודשת, לאן ממשיכים הלאה, וכיצד רוח גוש קטיף ממשיכה להוות מנוף גדול יותר, לחיבור עם ישראל כולו, לשורשיו הנצחיים, לתורה ואמונה, לקשר אמיץ ואמיתי יותר לארץ

ולאומה. כיצד יבואו הכל להסתופף בצילא דמהמינותא, בצלו של הפורש סוכת שלום עלינו ועל כל ישראל ועל ירושלים.

כאמור הרעיונות שבספר קושרים את חג הסוכות ומצוותיו, לארץ ישראל, ובמקומות מסוימים גם לגוש קטיף. נצטט מהדברים שנכתבו באושפיזין של יצחק אבינו.

יצחק אבינו חוזר וזרע וחופר בארות בגרר, במקום בו היה אברהם אביו. את מעשיו של יצחק, מסביר האור החיים הקדוש: "ואולי לא החזיק אברהם בארץ פלשתים בחזקה הראשונה, לזה רצה ד' שיחזיק יצחק בה, והוא החזיק בה בחזקה מעולה שחרש זרע" (בראשית כו, ב). יצחק בא לגרר להשלים את חזקתו של אברהם אבינו שרק התהלך בגרר וגר בה מעט, אבל עדיין לא הייתה חזקה מלאה בחריש וזריעה, והושלמה החזקה בביאתו של יצחק לגרר.

הקב"ה אומר ליצחק: "שכון בארץ אשר אומר אליך, גור בארץ הזאת ואהיה עמך וגו'" (בראשית כו, ג-ב). חז"ל אומרים: "שכון בארץ - עשה שכונה בארץ ישראל הוי נוטע הוי זרע הוי נציב. דבר אחר: שכון בארץ - שכן את השכינה בארץ" (בראשית רבה סד, ג). הנצי"ב (הוספות להעמק דבר בראשית כו, ב) מסביר שהדרשה התבססה על כך שנאמר שכון ולא שב, ומכאן למדנו על מצות ישוב הארץ, ומצוה זו נאמרה במיוחד ליצחק שהוא המקור ממנו נלמד על מצוות ישוב הארץ ע"י עם ישראל. יצחק בא אם כן לגרר, להשלים ולשכלל את חזקתו של אברהם אבינו.

יצחק מעמר וזרע למרות הקשיים שהפלשתים הערימו עליו. מסירות הנפש של יצחק למול הקשיים הללו, הביאה שפע של ברכה בתבואותיו. כך במדרש (בראשית רבה פרשה עג):

כל מקום שהצדיקים הולכים ברכה הולכת עמהם, ירד יצחק לגרר ובאת ברכה לרגלו שנאמר: "ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו'" (בראשית כו, יב).

כאן התקיימה הבטחת ה' לעושר, ובכך התקדש שם שמים, "ויקנאו אותו פלשתים" (בראשית כו, יד). "אמר ר' חנין: עד שהיו אומרים - זבל פרדותיו של יצחק, ולא כספו וזהבו של אבימלך" (בראשית רבה [וילנא] פרשה סד, ז).

גם לאותו חבל ארץ בה היה גר יצחק אבינו - באזור גרר, חזרו בניו והתיישבו שם. גוש קטיף הוא באזור גרר ובסמוך לו, ובו קמו ישובים ובהם מוסדות חינוך ותורה, תעשייה וחקלאות לתפארת. למרות כל הקשיים שהפלשתים בני זמננו ניסו להערים, ולמרות המלחמה שהם ניהלו מולנו בירי טילים ופצצות, עם כל זאת, כדרכו של יצחק אבינו לא עצרנו והמשכנו הלאה. הפלשתים סתמו ליצחק את הבארות של אברהם,

והוא פתחם. הוא חפר בארות חדשים וגם אותם סתמו- עשק ושטנה. יצחק התעקש ובבאר האחרונה, הם אלה שנכנעו: "ויחפור באר אחרת ולא רבו עליה, ויקרא שמה רחובות ויאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ" (בראשית כו, כב). כך גם בניו ממשיכו. עם כל השטנות וההתעסקויות, הרחיבו ופרו בארץ. לצערנו, גורשנו ממקומנו, דוקא ע"י ממשלת ישראל, אבל בעז"ה עוד נשוב, וירחיב ה' עוד לנו בארץ הזאת.

חלקו השני של הספר משמש כיד ושם וזכרון, לחייל- ישראל לוטטי הי"ד, שנפל בקרב גבורים עם מחבלים, שחדרו למוצב בגוש קטיף, בח' בתשרי תשס"ה. ישראל, עלם חמודות, תושב נוה דקלים, שגדל וצמח בגוש קטיף, שהתנדב תמיד לכל משימה, שהיה ראשון למעשי חסד ועזרה, נפל בהגינו על ביתו. הוריו היקרים, ר' אליהו ורחל, ה' ישמרם ויברכם, החליטו להנציח את זכרו בספר זה, במלאות שנה לנפילתו, תנצב"ה.

את הספר ניתן לרכוש במכון התורה והארץ - אשקלון. טל. 08-6847325